

Liahona

Te u Lava Fēfē 'o Tokoní?

'I he Taimi 'oku Mavahe
ai mei he Siasí e Ní'ihí 'oku
tau 'Ofa aí, peesi 30

Ako meiate Kinautolu
Kuo Foki Maí,
peesi 26

Founga 'oku Tokoni ai e
Mahino ki he Hisitōlia 'o e
Siasí, peesi 12

'OKU
'I HENI
'A E SIASÍ

Punta Arenas **Chile**

LATA MEI HE GETTY IMAGES

‘Oku mālohi ‘aupito e Siasí ‘i Silei, mei he ngaahi kolo maomaonganoa ‘i he fakatokelaú ki he kolo lahi ko ia ko Sanitiako ‘i he uhouhongá, ki he siteiki Punta Arenas ‘i he fakatongá, mo e uooti ‘e fitu mo e kolo ‘e ua ‘i aí. Ko ha ngaahi mo‘oni‘i me‘a ‘eni fekau‘aki mo Silei pea mo e Siasí ‘i aí:

Kāingalotu ‘o e Siasí

595,526

3.3

peseti ‘o e kakaí ‘oku kau ki he Siasí

77 ngaahi siteikí, fakataha‘anga lotu ‘e 590, misiona ‘e 10

100

senitā hisitōlia fakafāmilí, ngaahi

ngaahi temipalé: Santiago (fakatapui he 1983), Concepción (fakatapui he 2018), Antofagasta (fanongonongo he 2019)

3

maile (km ‘e 4,270) mei he kau‘āfonua fakatokelau ‘o Silei ki he kau‘āfonua fakatongá, maile ‘e 217 (km ‘e 350) hono lahi mei he hahaké ki he hihifó

2,653

1956

Fokotu‘u e fuofua fakataha‘anga lotú

1972

Fokotu‘u e fuofua siteikí

1988

Ko e fonua hono fā ‘i he māmaní ke a‘u ki he siteiki ‘e 50

1994–96

na‘e fokotu‘u e siteiki fō‘ou ‘e 26

Mei he *Liahona*

Na'e fa'u 'a e ngaahi me'a ko 'eni kimu'a 'i he COVID-19. Mahalo 'oku 'i ai ha ngaahi fakakiiki e ni'hi he 'ikai 'aonga ia he taimi ni. Kātaki 'omai e ngaahi fakakaukau 'oku fiema'u fekau'aki mo e ngaahi fakahinohino lolotonga 'a e Siasí mo e pule'angá.

'Oku ou A'usia e Femanako'aki e Tangata mo e Tangatá—'E Toe Tali Nai Au 'e he Kāingalotu 'o e Siasí?

Bouke "Bob" S. Ecoma Verstege

40

Hisitōlia 'o e Siasí: Ko ha Ma'u'anga Ivi mo e Ue'i Fakalaumālie 'Eletā Quentin L. Cook, Kate Holbrook, mo Matt Grow

12

Ko e Taimi Ne u Ongoi ai ne Lohiakii Au fekau'aki mo e Siasí
Talavisi 'Iuelo

26

Founga 'Oku Tau Fakamālohia ai 'Etau Tuí—Fakataha

I he'etau ako e Tohi 'a Molomoná he māhina ní, 'oku tau ako ai fekau'aki mo Kolihola, 'a ia naá ne fakaloto'i ha kāingalotu tokolahi 'o e Siasí kuo lohiakii kinautolu 'e he kau palōfitá ka naá ne fakahā kimui ange na'e lohiakii ia 'e Sētane pea naá ne lohiakii e ni'hi kehé. 'Oku tau ako kau ki he kau Sōlamí, ko ha kakai ne nau fakamavahe'i kinautolu mei he Siasí. Pea 'oku tau vakai kia 'Alamā ko e Sii, 'a ia na'e 'i ai e taimi naá ne fakafepakii e Siasí, feinga ke fakamālohia 'ene fānau lalahi mei he ngaahi fili te ne tataki kinautolu mei he 'Eiki mo Hono Siasí.

'Oku 'i ai ha kau mēmipa 'e ni'hi hotau fāmilí pe ngaahi kaungāme'a 'oku nau fili ke 'oua te nau toe kau ki he Siasí 'o e 'Eiki kuo fakafoki maí. 'E lava ke fakamamahi 'eni kiate kinautolu 'oku tau ongo'i mālohi 'etau tuí. 'Oku tau fie tokoni, ka 'oku fifili hotau tokolahi pe 'e founga fēfē.

He 'ikai teitei lava 'e ha makasini 'e taha 'o alea'i e 'uhinga kotoa pē ki he momoko 'a e tuí pe fakamatala pau ki he founga 'o e fakafeangai ki ai 'o kapau 'e hoko ia. 'Oku

kehekehe e fononga 'a e tokotaha kotoa 'i he tuí. Ka 'oku mau faka'amu 'i he makasini ko 'eni ke fai atu ha tokoni, hangē ko e:

- A'usia ha tangata 'e taha 'i he'ene foki mai ki he Siasí mo e me'a kuó ne ako mei ai (vakai, peesi 26).
- Ko e mahu'inga hono talitali lelei e tokotaha kotoa pē (vakai, 40).
- Ngaahi fokotu'u ki he mātu'a ki he founga ke nau fakafeangai'aki honau vā mo e fānau lalahi kuo nau fili ha hala kehé (vakai, peesi 30).
- Ngaahi fakakaukau tokoni ki he hisitōlia 'o e Siasí mo e founga te ne lava 'o fakamālohia 'etau tuí (vakai, peesi 12).

'Oku mau faka'amu 'e 'oatu 'e he ngaahi talanoá ni ha kamata'anga ki ho'o fekumi ki ha tataki fakalangi 'i ho'o ngaahi tūkunga fakatāutahá.

Faka'apa'apa atu,
Adam C. Olson
'Ētita Pulé

Fakahokohoko 'o e Tohi

5 **Ko ha Fakaafe ki he Kau Tā Valivali he Funga 'o e Māmaní** 🕒

6 **Ngaahi 'Ata 'o e Tuí** 🕒

'Ikināsio mo 'Atelaite Paito

Kuo mātā tonu e fāmili Paitó ki he ngaahi tāpuaki 'o e polokalama laukonga mo tohi 'a e ongoongolelei 'i honau siteiki mo e fāmili.

8 **Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhi**

Ngāue Fakaetauhi fakafou 'i he Ngaahi 'Ekitiviti 'a e Siasí

'Oku 'omi 'e he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí ha ngaahi faingamālie ke tau fokotu'u ha ngaahi vā fakakaungāme'a, tokoni'i, mo ngāue fakaetauhi ki he ni'hi kehē.

12 **Hisitōlia 'o e Siasí: Ko ha Ma'u'anga Ivi mo e Ue'i Fakalaumālie**

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook, Kate Holbrook, mo Matt Grow

'E lava fēfē 'e he ako e hisitōlia 'o e Siasí 'o fakaloloto 'etau tuí mo e loto-holi ke mo'ui kakato ange 'aki e ongoongolelei?

20 **Fakakaukautoto ki he Kau Paionia 'i 'Initiá**

Fai 'e Taunalyn Rutherford

'Oku fakahaai 'e he Kāingalotu faivelengā ni 'a e 'uhinga ke hoko ko ha pou maama 'o e Siasí.

26 **Ko e Taimi Ne u Ongoi ai ne Lohiaki'i Au fekau'aki mo e Siasí**

Fai 'e Travis Ewell

Hili hono 'ilo 'e Misa 'luelo ha ngaahi me'a na'a ne uesia 'ene tuí mo fakatupu ke ne mavahe mei he Siasí 'i ha kii vaha'ataimi, na'a ne fakatokanga'i e me'a na'e 'ikai ke ne ma'u.

30 **'Ofa Koe, Te Ne Fakahaofi 'e la** 🕒

Fai 'e Krista Rogers Mortensen

'Oku fakatokanga'i 'e ha fa'e neongo pe ko e hā e ngaahi fili 'ene fānuu lalahi, na'e fie ma'u pē ke ne 'ofa 'iate kinautolu.

32 **Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní** 🕒

'Oku tukunoa'i 'e ha fāmili honau faingata'āiā ka nau ngāue fakaetauhi; 'oku taukave'i 'e ha pailate loto-to'a 'a 'ene tuí mo ue'i ai e ni'hi kehē; 'oku piki ma'u ha fa'e ki ha palōmesi; 'oku hoko mai e fakamolemolé 'i ha taimi ta'e'amanekina.

36 **Ha'u, 'o Muimui 'late Au: Tohi 'a Molomoná** 📖 🕒

'E lava e ngaahi fakamatala fakauike ko 'eni 'o tokoni ki ho'o ako e Tohi 'a Molomoná he māhina ní.

40 **'Oku ou A'usia e Femanako'aki e Tangata mo e Tangatā—
'E Toe Tali Nai Au 'e he Kāingalotu 'o e Siasí?**

Fai 'e Bouke "Bob" S. Ecoma Verstege

'I he taimi na'e ongo'i ai 'e Misa Vesiteisi ha ue'i ke ne foki ki he Siasí, na'a ne hoha'a fekau'aki mo hono tali ia 'e he kāingalotu kehē.

🕒 Ngaahi Laukonga Nounou

📖 Tokoni ki he *Ha'u, 'o Muimui 'late Au*

'I he Takafi
Ngaahi 'atā mei he
stock.adobe.com mo e
unsplash.com

Ngaahi vahé

Kakai Lalahi Kei Talavou

44

'E lava ke fakailifia e kaha'u. Ka 'i he tokoni 'a e Tamai Hévaní, te tau lava kotoa 'o **laka ki mu'a mo e tuí 'i he kaha'u**. Lau 'i he māhiná ni ha ngaahi talanoa mei ha kakai lalahi kei talavou kehe kuo nau ako ha **ngaahi me'a mahu'inga ke teuteu** ki he kaha'u.

To'u Tupú

52

Ako fekau'aki mo e founda 'e **lava ai e ongoongolelei 'o liliu ho fāmili** mo e 'uhinga 'oku mahu'inga ai 'a e **ngaahi fili faingofua** 'i he mo'uí.

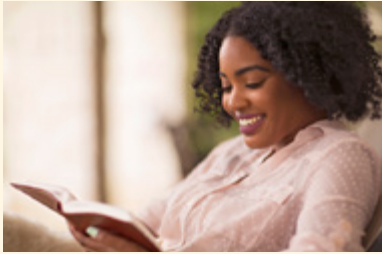
Fānuú

Ko e Kaume'a

Te ke lava 'o **hoko ko ha faifekau**, 'o hangē pē ko 'Alamaá!

NGAAHI TALANO'A 'OKU MA'U FAKA'ILEKITULŌNIKA PĒ 'I SIULA'Ī

'I ai Nai Ha'o Fehu'i fekau'aki mo e Ongoongolelei? Ko e Founa 'Eni 'e Nima ke Ma'u ai e Ngaahi Talí*Fai 'e Chakell Wardleigh*

'Oku vahevahe 'e ha tokotaha lahi kei talavou e founa 'e lava ai 'e he ngaahi fehu'i 'o fakamālohia e tu'i 'o kapau te ke faka'atā ia.

Founa 'Oku ou Teuteu ai ki ha Tempale 'i 'Initiā*Fai 'e Yeshwanth Kosireddy*

Ko e vahevahe 'e ha tokotaha lahi kei talavou me'i 'Initia e founa 'oku ne teuteu ai ki hono fuofua faingamālie ke 'alu ki he tempalé.

Me'a 'Oku Fie Ma'u ke Ma'u ai 'Etau Ngaahi Holi Mā'onīonī*Fai 'e Marc Deo Dela Cruz*

Ko e vahevahe 'e ha tokotaha lahi kei talavou 'i Filipaini 'a e founa nā'ā ne ma'u ai e tu'i 'i he taimi ne liliu ai 'ene ngaahi palani ki he kaha'ū.

**SIULA'Ī 2020 VOL. 44 NO. 7
LIAHONA 16722 900**

Makasini fakavaha'apule'anga 'a e Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onīonī 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostelo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares

'Ētita: Randy D. Funk

Kau 'Etivaisā: Becky Craven, Sharon Eubank, Cristina B. Franco, Walter F. González, Larry S. Kacher, Jan E. Newman, Adrián Ochoa, Michael T. Ringwood, Vern P. Stanfill

Talēkita Pulē: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e 'Ū Makasini 'a e Siasī: Allan R. Loyborg

Pule Pisini: Garff Cannon

'Ētita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Camila Castrillón

Timi ki he Tohi mo e 'Ētita 'i: David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flittton, Garrett H. Garff, Jon Ryan Jensen, Aaron Johnston, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Lori Fuller Sosa, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Fokotu'utu'ū: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Joshua Dennis, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Aleni Regehr, Mark W. Robison, K. Nicole Walkenhorst

Kou'ōtineita 'o e Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Ira

Glen Adair, Julie Burdett, José Chavez, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gyg, Ginny J. Nilson, Marrison M. Smith

Kimu'a pea Pāki: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita Faipāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Nelson Gonzalez

Tu'asila Meilī: *Liahona*, Fl. 23, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0023, USA.

Ko e *Liahonā* (ko ha lea ia 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ko e "kāpasa" pe "me'a fakahinohino,") pea 'oku pulusi ia 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilamā, Pulukālā, Kempoutiā, Sepuanō, Sainā, Saiaina (faka'faingofua'i), Koloēsā, Seki, Tenima'akē, Hōlanī, Pilitāniā, 'Esitōniā, Fisi, Finilanī, Falaniseā, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilenī, 'Initonēsīā, 'Itali, Siapanī, Kilipati, Kōleā, Lativiā, Lifuēniā, Malakasī, Māsolo, Mongokōliā, Noauē, Pōlanī, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha'amoā, Siloveniā, Sipeini, Suahilī, Suēteni, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitū mo e faka-Vietinemi.

KUMI KE LAHI ANGE

'I he Gospel Library app pe ko e liahona.ChurchofJesusChrist.org, te ke lava ai 'o:

- Ma'u 'a e makasini lolotongā.
- Ma'u ai e ngaahi me'a 'oku ma'u faka'ilekitulōnika peē.
- Fekumi 'i he 'ū makasini kimu'ā.
- Fakahū hō'o ngaahi talanoā mo e fakamatalā.
- Totongi pe totongi 'o foaki ko ha me'a'ofa.
- Fakatupulaki hō'o akō 'aki e ngaahi naunau faka'ilekitulōnikā.
- Vahevahe e ngaahi talanoa mo e vitiō manakoā.
- Download pe paaki e ngaahi talanoā.
- Fanongo ki he ngaahi talanoa 'okú ke manako ai.

FETU'UTAKI MAI KIATE KIMAUTOLU

'Omi hō'o ngaahi fehu'i mo e fakamatalā ki he liahona@ChurchofJesusChrist.org.

Fakahū mai hō'o ngaahi talanoā ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pe meili ki he: *Liahona*, flr. 23
50 E. North Temple Street
Salt Lake City, UT 84150-0023, USA

('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2020 by Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

Fakamatala Ma'u Mafai Pulusi:

'E lava 'e ha nihi fakafōituitui 'o hiki ha tatau 'o e *Liahonā* ke nau faka'aonga'i fakatautaha 'oku 'ikai fakakomēsiale (kau ai ki he ngaahi uiu'i faka-Siasī), tuku kehe 'o ka toki fakahā atu. 'E malava ke fakatā'e'aonga'i e totonu ko 'eni 'i ha fa'hinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha naunau fakatātā 'oku fakaha'i atu ai hano fakatapupui 'i he tafaki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatātāa. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fehu'i fekau'aki mo e ma'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St., FL 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'imeili: cor-intellectualproperty@ChurchofJesusChrist.org.

For Readers in the United States and Canada: July 2020 Vol. 44 No. 7.

LIAHONA (USPS 311-480) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (American Express, Discover, MasterCard, Visa) may be taken by phone or at store. ChurchofJesusChrist.org. (Canada Post Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

KO HA FAKAAFE KI HE KAU TĀ VALIVALI HE FUNGA 'O E MĀMANÍ

'Oku fakaafe'i atu koe ke ke fai ha tā valivali ki he Fe'auhi Tā Valivali Fakavaha'apule'anga Hono 12 (12th International Art Competition), 'oku fakapa'anga 'e he Musiume Hisitōlia 'a e Siasí 'i Sōleki Siti, 'lutaá.

'Oku talitali lelei 'a e mītia faka'aati, fa'ahinga, mo e ngaahi sīpinga 'o e anga fakafonua kotoa pē. 'E faka'alīali e ngaahi ngāue kuo filifilí 'i he Musiume Hisitōlia 'a e Siasí mo e 'initanetí.

Ko e fe'auhi 'e fakamāu'i ko 'ení, 'oku tānaki mai ki ai e kau tā valivali mei he funga 'o e māmaní 'i ha feinga ke poupou'i 'e 'aati lelei 'a e Kāingalotu 'o e Siasí, ke faka'alīali e lahi mo e kehekehe 'o e 'ulunga-anga fakafonua 'o e Kāingalotú, mo fakalahi e 'aati 'oku ma'u 'i he Musiume Hisitōlia 'a e Siasí.

- Kaveingá: "'Oku Tatau 'a e Kakai Fulipē 'i he 'Ao 'o e 'Otuá,'" tākiekina 'e he 2 Nifai 26:33
- 'Aho ke fakahū ai: 1 Fēpueli–1 Sune 2021
- Ta'u motu'á: Kuo pau ke ta'u 18 pe lahi ange 'a e kau tā valivali 'e kau mai
- Ngaahi palé: Ko e kau tā valivali ko ia 'e fili 'enau ngāue ki he faka'alīalí, 'e fakahoko atu kiate kinautolu 'i 'Okatopa 2021
- Ngaahi 'aho Faka'alīalí: Mā'sasi 2022 ki 'Okatopa 2022

Vakai ki he ChurchofJesusChrist.org/artcompetition ke ma'u e fakaikiiki 'o e ngaahi laó, ngaahi fie ma'u ke kau ki ai, lesisita 'i he 'initanetí, pea ke vakai ki he ngaahi ngāue faka'ofo-'ofa mei he ngaahi fe'auhi kimu'á. ■

"'Oku 'ikai . . . fai ['e he 'Eikí] ha me'a 'o kapau 'oku 'ikai mahinongofua ia ki he fānau 'a e tangatá; pea 'okú ne fakaafe'i 'a kinautolu kotoa pē ke nau ha'u kiate ia 'o má'u 'i he'ene angalelei; pea 'oku 'ikai te ne ta'ofi ha tokotaha 'oku ha'u kiate ia, pe ko ha 'ulí'uli pe hinehina, pe ko ha pōpula pe tau'atāina, pe ko ha tangata pe fefine; pea 'okú ne manatu'i 'a e kau hītení; pea 'oku tatau 'a e kakai fulipē 'i he 'ao 'o e 'Otuá, 'a e Siú mo e Senitailé fakatou'osi."

—2 Nifai 26:33

'Oku Tatau 'a e Taha Kotoa ki he 'Otuá

TAKAI FAKATOOMATAU MEI HE TALUPOTU TAHA KI TOLLINGA HE TOOHEMA: 'KO KĀLAISI MO E KĀLAUNI TALATALĀ, 'Ā E ADAMI LEE SHERWOOD, 'NGAAHI KONGA FEHOKOTAKI, 'Ā E PAIGE CROSLAND ANDERSON, 'VAI MOU, 'Ā E ROSE DATOC DALL, 'KO E FAHAKAMOU 'A KĀLAISI, 'Ā E LEROY GLEN TRANSHIELD, 'KO E PALAN 'O E FAKAMOU, 'Ā E JULIE YUEN YIM

张成海
画

'Ikināsio mo 'Atelaite Paito

Akalā, Kana

Kuo mamata 'a 'Ikināsio mo 'Atelaite ki he founnga kuo faitāpuekina ai e kau mēmipa 'i honau siteikī mo e fāmili 'e he polokalama laukonga mo tohi 'a e Siasī mo e fakamamafa 'i hono ako e ongoongolelei 'o fakatefito 'i 'apī.

TOKOTAHA FAITAA, CHRISTINA SMITH

'Ikināsio:

Na'á ku kau atu ki he polokalama laukonga mo tohi 'i he ongoongolelei 'i he'eku hoko ko ha mēmipa 'o e kau palesitenisi fakasiteiki. Na'á ku 'a'ahi ki ha kalasi peá u 'ilo ai 'oku 'ikai ko e kalasi pē ia ma'anautolu ne 'ikai lava 'o laukonga mo tohi. 'Oku fakataumu'a ia kiate kitautolu kotoa pē ke mahino lelei ange e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi.

'E tokoni foki e Ha'u, 'o Muimui 'late Aú mo hono ako e ongoongolelei 'o fakatefito 'i 'apī ke lau folofola fakataha mo feako'aki e ngaahi fāmili.

'Atelaite:

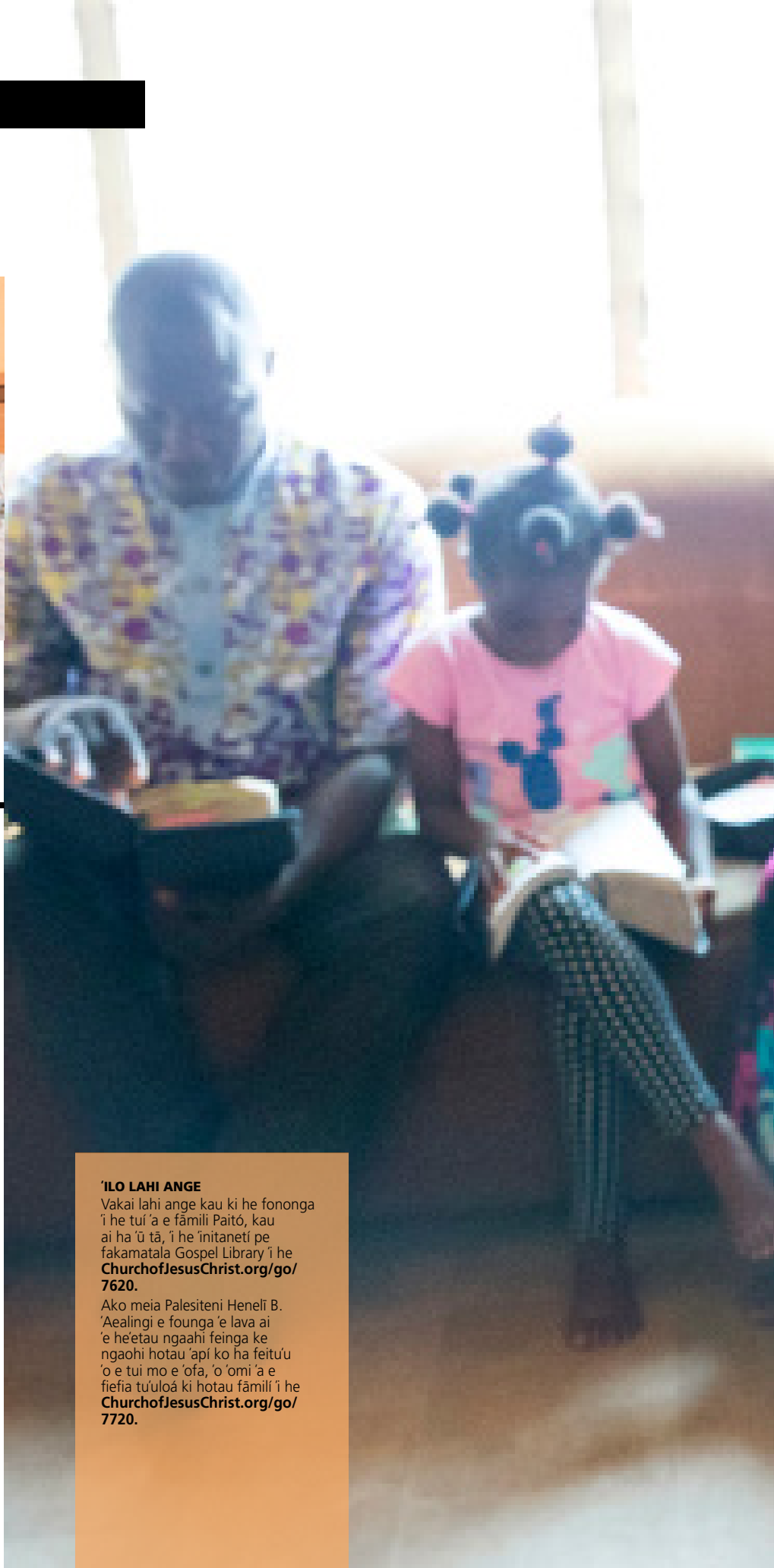
'Oku feinga homau fāmili ke fai e me'a kotoa pē 'oku mau lavá. 'Oku kau ki ai e tokotaha kotoa. 'Oku ou fiefia 'aupito 'i he founnga kuo fetokoni'aki ai 'eku fānaú 'i he'e-mau lau fakataha e Tohi 'a Molomoná. 'Oku nau sai'ia 'aupito 'i he Tohi 'a Molomoná. Kuo mau fiefia fakataha 'i hono lau mo vahevahe fakataha 'emau ngaahi fakamo'oni.

'Ikināsio:

Kuo pehē 'e Palesitani Lāsolo M. Nalesoni, "Ko e hākeaki 'i ko ha me'a fakafāmili ia."¹ 'Oku ou 'ofa 'i hoku uaifi mo e fānaú. 'Oku ou fie nofo mo kinautolu pea mo 'etau Tamai Hēvaní 'o ta'engata, ko ia ai 'oku fie ma'u ke mau fetokoni'aki.

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Russell M. Nelson, "Ha'u, 'o Muimui 'late Au," *Liahona*, Mē 2019, 89.

'ILO LAHI ANGE

Vakai lahi ange kau ki he fononga 'i he tui 'a e fāmili Paitó, kau ai ha 'ū tā, 'i he 'initaneti pe fakamatala Gospel Library 'i he [ChurchofJesusChrist.org/go/7620](https://www.ChurchofJesusChrist.org/go/7620).

Ako meia Palesitani Heneli B. 'Aealingi e founnga 'e lava ai 'e he'etau ngaahi feinga ke ngaohi hotau 'apī ko ha feitu'u 'o e tui mo e 'ofa, 'o 'omi 'a e fiefia tu'uloá ki hotau fāmili 'i he [ChurchofJesusChrist.org/go/7720](https://www.ChurchofJesusChrist.org/go/7720).

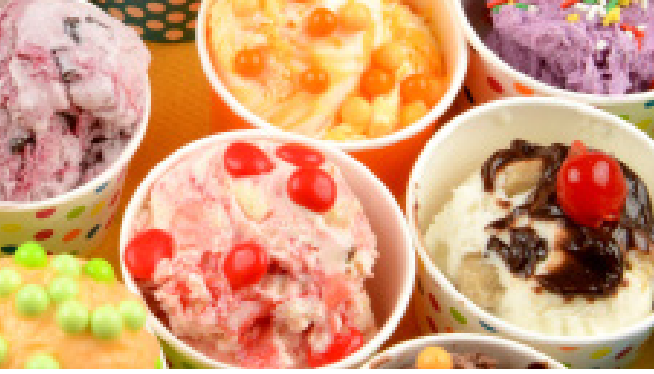

**Ngaahi Tefito'i Mo'oni
'o e Ngāue Fakaetauhí**

**NGĀUE FAKAETAUHI
FAKAFOU 'I HE NGAAHI
'EKITIVITĪ 'A E SIASÍ**

Ko e founga 'e taha te tau lava ai 'o ngāue fakaetauhi ki he kau mēmipa 'i hotau uōtí, kaungā'apí, mo e kaungāme'á 'oku fakafou ia 'i he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí. Tatau ai pē pe 'okú ke palani ha 'ekitiviti 'oku fakatefito 'i he ngaahi fie ma'u pe manako 'o ha taha 'okú ke ngāue fakaetauhi ki ai, pe 'okú ke fakaafe'i kinautolu ke kau ki ha ngaahi 'ekitiviti pe ngaahi faingamālie ngāue tokoni ki he níihi kehé, 'e lava 'e he ngaahi 'ekitiviti 'i he lēvolo 'o e uōtí, siteikí, pe na'a mo e fakavaha'a siteikí 'o 'omi ha ngaahi founga 'aonga mo fakafiefia ke pou pou'i ai e uouangatahá mo fakamālohia e kāingalotú.

'E lava foki 'e he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí 'o fakaava e matapā ki ha ngaahi faingamālie lahi ke ngāue fakaetauhi ai. Hangē ko 'ení, 'e lava 'e he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí 'o 'omi ha ngaahi faingamālie ke kau ai ki he ngaahi ngāue 'ofa 'oku faitāpuekina ai e níihi kehé mo fokotu'u ha ngaahi vā fetu'utaki lelei 'i he komiunitií. 'E lava foki ke hoko e ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí ko ha faingamālie ke tokoni ai ki he kāingalotu māmālohi 'o e Siasí pea mo e ngaahi kaungāme'a 'i he ngaahi tui fakalotu kehé pe ngaahi kaungāme'a 'oku 'ikai kau ki ha tui fakalotú.

'I hono fakakau ha kakai tokolahi 'i he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí, 'oku hoko ai ha faingamālie ke faitāpuekina mo fakamālohia 'e he 'Eikí hotau ngaahi uōtí mo e ngaahi koló, ngaahi kaungā'apí mo hotau ngaahi komiunitií.

Fokotu'u ha Ngaahi Vā Fetu'utaki Lelei

Na'e hokosia mai e fa'ahita'u momokó, pea na'e 'ikai 'ilo 'e Tēvita Tikisoni pe 'e fakamāfana'i fēfē hono fāmilí.

Ne toki hiki mai 'a Tēvita mo hono uai'fi mo hona 'ofefine 'e toko ua ki he kolo 'uta 'o Feletonia, 'Alesona 'i USA, ko ha feitu'u toafa ma'olunga 'oku takataka'i 'e he ngaahi lilifa kulokula faka'e'i'eiki, sáfá, mo e 'ulu'akau lanumatá.

Ko e tefito'i ma'u'anga māfana 'i he 'api ne nofo totongi ai e fāmilí Tikisoni ko ha sitou tafu. Na'e vave hono 'ilo 'e Tēvita ko e tātaki fefié ko ha taukei mahu'inga ia koe'uhí ko e fa'ahita'u momoko 'i Feletoniá 'oku fonu ia 'i he sinoú mo e 'aisí.

"Na'e 'ikai ke u ma'u ha fefie pe ko ha mīsini tutu'u 'akau pe 'ilo'i hono faka'aonga'í!" Ko e fakamatala ia 'a Tēvita. "Na'e 'ikai ke u 'ilo e me'a te u faí."

Na'e fehu'i ange 'e ha kau mēmipa e níihi 'o e uōtí kia Tēvita pe na'e fe'unga e fefie ne ma'u 'e hono fāmilí ki he fa'ahita'u momokó. 'Oku pehē 'e Tēvita, "Na'e 'ikai fuoloa pea nau 'ilo'i na'e 'ikai ke u ma'u ia. Tuai e kemo ne anga'ofa e kōlomu 'o e kaumātu'á ke nau tokoni mai ke tātaki ha fefie. Ne lōmekina hoku lotó 'i he hounga'ia, pea ne u tali 'enau anga'ofá."

Na'e toki 'ilo 'e Tēvita ko e fononga tātaki fefie ko 'ení ko e taha ia 'o e ngaahi 'ekitiviti fakauooti angamaheni lahi ne palani, fokotu'utu'u lelei, mo tokolahi e kau mai ki ai. 'I ha pongipongi Tokonaki 'e taha, ne fononga atu 'a Tēvita, kōlomu kaumātu'á, mo ha kau mēmipa kehe 'o e uōtí ki he 'otu mo'ungá 'i ha ngaahi loli mo e taulani.

'Oku pehē 'e Tēvita, "Fakamālo ki he'enau me'angaué mo e 'iló, na'e tātaki 'e he kau mēmipa 'o e uōtí 'i ha ho'atā pē 'e taha, ha fokotu'unga fefie ma'a hoku fāmilí ne mau lele 'aki 'i ha meimei fa'ahita'u momoko 'e ua. "Ko e me'a ne mahu'inga angé, ne akonekina au 'i he 'ilo kotoa pē ne fie ma'u ke u tātaki 'aki ha fefié. 'I he taimi ne u mavahe ai mei Feletoniá, na'á ku poto 'i hono faka'aonga'i ha mīsini tutu'u 'akau, pea ne u tokoni 'i ha ngaahi 'ekitiviti tātaki fefie fakauooti ne lahi ange 'i he me'a ne u lava 'o laú."

Na'e 'ikai ngata pē 'i hono fokotu'u 'e he ngaahi 'ekitiviti fakauooti pehe'e ha ngaahi vā fetu'utaki lelei 'i he kāingalotu 'o e Siasí, ka na'e fokotu'u foki ai ha ngaahi vā fetu'utaki lelei 'iate kinautolu kotoa pē 'i he komiunitií.

'Oku pehē 'e Tēvita, "Oku ou manatu'i ha fefine 'e taha, na'e 'ikai ko ha mēmipa 'o e Siasí ne toki hiki fo'ou mai ki he feitu'ú." "Na'e pau ke ne tutu e papa pēnolo 'o hono 'apí ke māfana ai. 'I he'emau 'ilo pē kau ki hono tūkungá, ne mau fakapapau'i na'á ne ma'u ha fefie fe'unga ke māfana ai 'i he fa'ahita'u momokó. Na'á ne hounga'ia mo'oni 'o 'ikai te ne mei lava 'o lea."

Ne fakapapau'i 'e he ngaahi ngāue fakaetauhi 'i Feletoniá na'e malu mo māfana e tokotaha kotoa pē 'i he fa'ahita'u momokó.

Ko Hono Tokoni'i 'o e Ni'ihi Kehé

Lolotonga e ngāue fakafaifekau 'a Make Iosi 'i Lomēniá, na'á ne 'a'ahi ma'u pē mo hono hoá ki ha fāмили ne fuoloa 'enau lí'aki lotú. 'Oku pehē 'e Make, "Na'e kau e fāмили Sitāniká 'i he fuofua kāingalotu 'o e Siasí 'i Lomēniá, pea na'á ma 'ofa 'iate kinautolu."

'I he hokosia e taimi ke palani mo fokotu'utu'u ai ha 'ekitiviti fakakoló, na'e fakakaukau ai e kau takí ke fakahoko ha "Pō Paionia" 'a e koló. 'E hoko 'eni ko ha efiāfi ke fakamanatu ai e kau paionia loto-to'a ne nau fononga 'i he 'Tunaiteti Siteití ke a'u ki he Tele'a Sōlekí. 'E toe hoko foki 'eni ko ha faingamālie ke fakalāngilangi'i ai e kau paionia 'o e Siasí 'i Lomēniá.

'Oku pehē 'e Make, "Ne mau fakakaukau ko ha founga lelei ia ke fai ai 'e ha ni'ihi 'o e kāingalotú ha fakamo'oni ki he 'enau uluí mo e founga kuo nau vakai ai ki he tupulaki 'a e Siasí 'i Lomēniá. Na'a mau fakakaukau leva 'oku totonu ke kau mai 'a e fāмили Sitāniká. Na'a mau fakaafe'i kinautolu ke nau kau mai, pea na'a nau fiefia!"

'I he pō 'o e 'ekitiviti na'e te'eki ke a'u mai e fāмили Sitāniká 'i he hokosia e taimi kamata.

'Oku manatu 'a Make 'o pehē, "Na'a mau hoha'a he 'ikai ke nau ōmai. Ka na'a nau hū mai pē 'i he matapaá he taimi totonú. Na'e fai 'e he fāмили Sitāniká ha fakamo'oni faka'ofa'ofa ki he ongoongolelei mo e Siasí. Na'a nau feohi foki mo e kāingalotu kehe na'e fuoloa 'enau fepulingakí."

Na'e fola nima e kau mēmipa 'o e koló mo talitali lelei e fāмили Sitāniká. 'I he Sāpate hono hokó, na'e fiefia 'a Make mo 'ene 'ohovale ke sio kia Sisitā Sitānika 'i he lotú.

"'I he'eku 'a'ahi ki he koló 'i ha ngaahi māhina si'i mei ai, na'á ne kei ha'u pē!" 'Oku pehē 'e Make. "'Oku ou tui na'e tokoni mo'oni kiate ia e faingamālie ke fai 'ene fakamo'oni mo ongo'i 'oku fakakau mai mo fie ma'u ia 'i he koló."

Ngaahi Fakakaukau 'e 4 ke Ngāue Fakaetauhi 'o fakafou 'i he Ngaahi 'Ekitiviti 'a e Siasí

- **Palani ha ngaahi 'ekitiviti 'oku feau ai e ngaahi fie ma'u:** Ko e ngaahi 'ekitiviti ko ha founga lelei ia ke feau ai ha ngaahi fie ma'u lahi kehekehe. 'E lava ke palani kinautolu ke feau e ngaahi fie ma'u pau 'a ha tokotaha fakafo'ituitui pe kulupu. 'Oku totonu foki ke nau feau e ngaahi fie ma'u 'a kinautolu 'oku kau maí, 'o tatau ai pē pe ko e fie ma'u ko iá ke maheni lelei ange ai mo e ni'ihi kehé, ako lahi ange kau ki he ongoongolelei, pe ongo'i e Laumālie.
- **Fakaafe'i e kakai kotoa pē:** 'I ho'o palani e ngaahi 'ekitiviti, fai ha feinga makehe ke fakaafe'i mai 'a kinautolu 'e 'aonga ki aí. Manatu'i e kau mēmipa fo'ou, kāingalotu māmālohí, to'u tupú, kakai lalahi tāutahá, kakai 'oku faingata'ia fakaesinó, mo e kakai 'o e ngaahi tui fakalotu kehé. Fakahoko e fakaafé mo fakakaukau ki he me'a 'e lelei taha kiate kinautolú, pea fakahā ange ho'o fiefia ke nau ōmai.
- **Poupou'i e kau maí:** 'E ako lahi ange 'a kinautolu 'okú ke fakaafe'i maí ki he ngaahi 'ekitiviti 'o kapau te nau ma'u e faingamālie ke kau mai. Ko ha founga 'e taha ke poupou'i ai 'a e kau maí ko hano 'ai e ni'ihi fakafo'ituitui ke faka'aonga'i honau ngaahi me'afokí, taukeí, mo e ngaahi talēniti lolotonga e 'ekitiviti.
- **Talitali lelei e kakai kotoa pē:** Kapau 'oku kau ho ngaahi kaungāme'á ki ha 'ekitiviti, fai e me'a kotoa pē te ke lavá ke nau ongo'i 'oku talitali lelei kinautolu. Ko e me'a tatau pē, kapau 'okú ke sio ki ha kakai 'oku 'ikai te ke 'ilo, anga fakakaungāme'a pea talitali lelei foki mo kinautolu! ■

'ILO LAHI ANGE

Te ke lava 'o mamata he ChurchofJesusChrist.org 'i he vitiō ko e "Fakaafe'i e Ni'ihi Kehé ke 'Ha'u 'o Tokoni'" ke vakai ki he founga faingofua hono fakaafe'i e ni'ihi kehé ke ngāue tokoni mo kinautolú.

FAKA'ATĀ HO LOTÓ

“Oku totonu ke tau tokanga māú pē mo fakasio e ngaahi fofonga fōóú 'i he ngaahi 'ekitiviti mo e fakataha 'a e Siasí. . . . Te tau lava 'o fai ha fanga ki'i me'a iiki ke tokoni ki he ngaahi kaungāme'a fōóú [ke nau ongo'i] 'oku tali pea talitali fiefia kinautolu . . . , hangē ko ha'ate fakalea fiefia, malimali m'oni kiate kinautolu, . . . pea fakafe'iloaki kinautolu ki he kāingalotu kehé mo e ngaahi alā me'a pehē. 'I héetau fakaava hotau lotó ki hotau ngaahi kaungāme'a fōóú . . . , 'oku tau ngāue ai 'i he laumālie 'o e ngāue fakaetauhi.”

'Eletā Ulisses Soares 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Taha 'ia Kalaisi," Liahona, Nōvema 2018, 38.

NGĀUE FAKAETAUHI 'I HE FAKAAFÉ

Vakai ki ha ngaahi 'ekitiviti fakauooti pe fakakolo 'oku hanganaki mai. Fakakaukau kiate kinautolu 'okú ke ngāue fakaetauhi ki ai mo fakakaukau ke fakafe'i mai kinautolu ki he ngaahi 'ekitiviti.

VAHEVAHE HO'O NGAAHI A'USIÁ

'Omi ho'o ngaahi a'usia 'i ho'o ngāue fakaetauhi ki he ni'ihī kehé pe ko 'enua ngāue fakaetauhi atu kiate koé. 'Alu ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pea lomii 'i he "Submit an Article pe Feedback."

Fai 'e 'Eletā
Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

Ko e kī fakamatala
nounou he tafa'ākī
ne fai 'e he ongo
fai-hisitōlia 'o e Siasī
ko Keiti Holopaluki
mo Meti Kolou

Hisitōlia 'o e Siasī

KO HA MA'U'ANGA IVI MO E UE'I FAKALAUMĀLIE

I he fakamatala ko 'eni mei ha fakataha lotu fakamāmanilahi ne fai 'i Nāvū 'Ilinoisī, 'i he 'aho 9 'o Sepitema 2018, 'oku tali ai 'e 'Eletā Kuenitini L. Kuki mo e ongo fai-hisitōlia 'o e Siasī ko Keiti Holopaluki mo Meti Kolou, ha ngaahi fehu'i kau ki he hisitōlia 'o e Siasī ne fai 'e he kakai lalahi kei talavou mei he funga 'o e māmanī.

Eletā Cook: 'E lava ke hoko e hisitōlia 'o e Siasī ko ha ma'u'anga tokoni mahu'inga 'o e tuí, ka ki he kakai 'e ni'ihī, kuo ma'uhala pe tukunoa'i ia. Kuo a'u 'o liliu 'i he 'ilo'ilo pau 'e he kakai 'e ni'ihī e ngaahi talanoa ki he kuohilí ke fakatupu e veiveiuá.

'I hono ako e hisitōlia *tononu* 'o e Siasī, 'e fakataha'i ai hotau lotó mo e Kāingalotu 'o e kuohilí mo e kuonga ní. Te tau ma'u ai ha ngaahi sippinga 'o ha kakai 'oku 'ikai haohaoa hangē ko kitauá ne nau laka ki mu'a 'i he tuí mo faka'atā ke ngāue 'a e 'Otuá 'iate kinautolu ke fakahoko 'Ene ngāué. 'Oku ou palōmesi 'i hono ako e hisitōlia 'o e Siasī, 'e lava ke fakaloloto ai ho'o tuí mo e loto-holi ke mo'ui kakato 'aki e ongoongoleléi.

TOOMATAU: 'Ā 'O E FERNE MEI HE GETTY IMAGES; 'AU'PUTU TAHA KI TOOMATAU: ETISONI PĀLATI MO ENE TOHINOĀ, 'I TAHIITI, 1844.

*‘I he‘etau ako lahi ange
kau ki he Kāingalotu ‘o e
kuohilí, ‘e fakamālohia
kitautilu ‘i hono fakahoko
hotau misiona ko ha ‘ofefine
pe foha ‘o e ‘Otuá.*

Ko e talanoa ‘o e Fakafoki Mai ‘o e ongoongoleléi ko ha talanoa ia ‘o e feilaulau, loto fakapapau, mo e tui. ‘Oku tau hoko kátoa ko ha kongá ‘o e Fakafoki Mai ‘o e Ongongoleléi pea mo e hisitōlia ‘o e Siasí. ‘Oku takitaha ‘i ai hotau misiona ke fakahoko ‘i he mo‘uí ni ‘a ia ‘e tokoni ke fakafonu ‘e he ongoongoleléi ‘a e māmaní. ‘I he‘etau ako lahi ange kau ki he Kāingalotu ‘o e kuohilí, ‘e fakamālohia kitautilu ‘i hono fakahoko hotau misiona ko ha ‘ofefine pe foha ‘o e ‘Otuá.

‘I he ta‘u ‘e 24 tupu kuó u hoko ai ko ha Taki Mā‘olungá, ko e loto ‘o e Kau Takí ke ‘ata ki tu‘a ‘enau ngāué ‘i he lahi taha ‘e ala lavá, ‘i he hisitōlia ‘o e Siasí mo e tokāteliné fakatou‘osi. ‘Oku mau ongo‘i ko e ngāue ko ia ke tuku mai ha ngaahi ma‘u‘anga tokoni fo‘ou—tautaufefito ki he *The Joseph Smith Papers*, ko e Gospel Topics Essays, Ngaahi Tefito ‘i he Hisitōlia ‘o e Siasí, mo e voliume ua ‘o e *Kau Mā‘oni‘oni*¹—ko ha founa lelei ia ke ako ai ‘e he kakaí e ngaahi me‘á ‘i he

tūkunga ‘oku mo‘oní pea ‘e tokoni ia ke mahino kiate kinautilu e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ‘i ha founa totonu.

Ko e taha ‘o e ngaahi fakamatala ‘oku ou sai‘ia taha ai ‘i he *Kau Mā‘oni‘oni* ko e talanoa ‘o e ‘alu ‘a ‘Etisoni Pālati ki he Pasifiki Sauté. Na‘á ne papitaiso ha toko 60 nai. Ne u ma‘u mo hoku uaifi ko Melé ha faingamālie ke ‘a‘ahi ai ki he ‘Otu Motu ‘Aosituloló, ‘i Tahití, ‘a ia ne malanga ai ‘a ‘Etisoni Pālati.

Ko e taha ‘o e ngaahi me‘a fakafo taha kuó u a‘usiá ko ‘eku fanongo ki ha finemui ‘okú ne pehē, “Ko ha mēmipa to‘u tangata fitu au ‘o e Siasí.” Na‘e papitaiso ‘e ‘Etisoni Pālati ha‘ane kui kimu‘a pea ‘alu e Kāingalotú ki ‘Iutaá.

Ko e fē pē feitu‘u ‘okú ke ‘i ai ‘i he māmaní, ko e hā pē ‘a e hako ‘okú ke ha‘u mei aí, ‘okú ke mahu‘inga, ko ha kongá koe ‘o e hisitōlia ‘o e Siasí. ‘Oku mau fie ma‘u lahi koe. Te ke faitāpuekina e mo‘uí ‘a e kakaí.

Ko Siosefa Sāmita mo e Tohi 'a Molomoná

I hoku ta'u hongofulu tupú, na'a mau fakakaukau he 'ikai lava hoku ta'oketé 'o ngāue fakafaipekau he na'e fakangofua 'a e uōtí ke 'ave ha talavou pē 'e taha he taimi ke ngāue fakafaipekau. Na'e pau ke fakafaingamālie'i e toengá ki he filifili 'a e va'a fakakautau. Ka na'e toki 'ilo 'e he'emaui pīsope mo e palesiteni fakasiteikí te na lava 'o 'ave mo ha toe tokotaha. Ko ia, na'á na talanoa ki ai mo hoku ta'oketé, pea na'á ne foki mai ki 'api 'o talaange ki he'eku ongomātu'á.

Ko ha tangata lelei 'eku tangata'eikí, ka na'e 'ikai ke ne mālohi 'i he Siasí. Na'á ne faka'ikai'i ia—ka 'i ha 'uhinga ngalikehe. Na'e 'ikai ke ne fakaanga'i e Siasí pe ko e ngāue fakafaipekau, ka na'e teuteu hoku ta'oketé ke ako fakafaito'ó. Na'e pehē 'e he'eku tangata'eikí, "Kuó ke teuteu ke ke 'alu 'o ako fakafaito'o. Kuó ke to'o ha ngaahi kalasi. 'E lahi ange e lelei te ke lava 'o fai 'i ho'o 'alu 'o ako fakafaito'ó, 'i ha'o 'alu 'o ngāue fakafaipekau.

Ko e hā 'oku 'ikai talanoa'i lahi ange ai 'e he Siasí ha nī'ihī 'o e ngaahi me'a 'oku tālanga'i lahi 'i hono hisitōliá?

Fai 'e Kate Holbrook

'I hoku ta'u faá, na'e ngāue 'eku fa'ee mo 'eku kui fefiné 'i he Fale Punungahoné, ko e fale motu'a 'o Pilikihami 'longi 'i Sōleki Siti, 'lutaá. Na'á na ako'i au fekau'aki mo Pilikihami 'longi pea na'e tokolahi hono ngaahi uaifí. Hili nai ha ta'u 'e 10 mei ai, na'á ku 'ilo ai na'e 'i ai ha ngaahi uaifi tokolahi 'a Siosefa Sāmita. Na'á ku toki 'ilo 'i he'eku fu'u lahi 'o kau ki he maka kikite na'e faka'aonga'i 'e Siosefa ke tokoni ke liliu 'aki e Tohi 'a Molomoná. Na'e 'ikai fūfu'u 'e he Siasí ha fakamatala meiate au, ka na'e 'ikai fu'u fakamamafai fēfē 'a e fakamatala fakahisi-tōliá 'i he'eku kei síi.

Ko e me'a na'á ku ako 'i he'eku ngaahi fakataha he 'aho Sāpaté mo e kalasi semineli ko e tefito'i ngāue ko ia 'a e Siasí. Ne u ako ke fakatomala. Na'á ku ako ke fakafenāpasi 'eku mo'uí mo e ongoongo-lelei 'o Sīsū Kalaisí. Na'á ku ako e founa ke fokotu'u ai ha vā fetu'u-taki mo 'eku Tamai 'i Hēvaní. Ko e ngaahi me'a 'eni 'i he'eku mo'uí ne mahu'inga taha kiate aú. 'Oku ou 'ilo 'e lava ke fakamamahi mo'oni ki ha kakai 'e nī'ihī ke 'ilo ki ha me'a na'á ke pehē ne totonu ke ke 'ilo'í ka na'e 'ikai ke ke 'ilo. Ko e 'uhinga ia 'okú ma fakahoko ai mo Meti e

ngāue 'okú ma faí. 'Okú ma faka'amu 'e hoko e a'usia ko iá ki he kakai ko ha kongá 'o e kuohilí he 'oku tau ma'u e tohi *Kau Mā'oni-óni*, 'a ia 'oku fakahaai ai ha hisitōlia kakato ki he kakai.

'Oku tau 'ilo fēfē kapau 'oku falala'anga ha ma'u'anga tokoni kau ki he hisitōlia 'o e Siasí?

Fai 'e Matt Grow

Kuó u ngāue ki he Siasí 'i he tāu 'e hiva kuohilí 'o tohi fekau'aki mo e hisitōliá. Kuó u vakai ki he fakakaukau 'etau Kau Taki Mā'olungá ki hotau hisitōliá. 'Oku 'ikai fekau'aki e ngaahi fepōtalanoa'akí mo e "Te tau fūfuú' pe liliu fēfē e hisitōliá?" Ka 'oku fekau'aki e fepōtalanoa'akí mo e "'Oku founga fēfē 'etau faka'atā ke ma'u ngofua mo mahino ngofua e hisitōliá?"

'Oku tau 'ilo'í kotoa 'oku 'ikai ko e pole 'i he kuonga 'oku hulu ai e fakamatalá 'a hono kumi e ngaahi talí—'oku 'ātakai'í kিতautolu 'e he ngaahi talí—ka ko hono fakafaikehekehe'í ko ia e ngaahi tali lelei mo e koví, mo e fakamatala 'oku lelei mo koví. 'Oku lahi fau ha ngaahi fealea'aki 'i he 'initanetí fekau'aki mo hotau hisitōliá, pea ko e lahi taha 'o e ngaahi fealea'akí ni 'oku lahi ange 'ene fakatupu 'itá 'i he maama 'okú ne 'omí.

Tokanga telia e ngaahi ma'u'anga fakamatala 'oku nau feinga pē ke tukuhifo ki he kakaí. Kae kumi e ngaahi ma'u'anga fakamatala 'oku makatú'unga 'i he ngaahi lekooti ne fai 'e he kakaí tonu pea 'oku fakamatala faitotonu kiate kinautolú. 'Oku faingofua mo'oni ke kumi e fehalaaki e kakai 'i he kuohilí, ke to'o ha kupuí lea pe me'a náe hoko mei hono tūkunga totonú ke fakatupu puputu'u.

'I héeku hoko ko ha faihisitōliá, 'oku ou feinga ke muimui ki he fale'í 'a ha tokotaha fa'u tohi mei Pilitānia. Na'á ne pehē: "Ko e kuohilí ko ha fonua muli ia: 'oku kehe 'enau fakahoko ai e ngaahi me'á" (L. P. Hartley, *The Go-Between* [1953], prologue). 'Oku 'uhinga ia ko e taimi 'oku tau 'āahi ai ki he kuohilí, 'oku 'ikai ke tau fie hoko ko ha "taha taki mamata angakovi." 'Oku tau fie feinga ke ma'u ha mahino e kakaí 'i honau tūkungá mo e anga fakafonuá. 'Oku tau fie ma'u ke fá'a kātaki 'i he me'a 'oku tau pehē 'oku nau tōnounou aí. 'Oku tau fie ma'u ke anga-fakatōkilalo 'o kau ki he me'a 'oku sī' ai 'etau 'iló. Pea 'oku tau fie ma'u ha laumālie manava'ofa 'o kau ki he kuohilí.

'I he efiaki ko iá, ne u tangutu ai mo hoku ta'okete faivelenga mo lelei ko 'ení, peá ma talanoa. Na'á ma aofangatuku 'aki ne 'i ai ha fehu'i mo'oni 'e tolu te ne fakapapau'i 'ene tali ki he'ema tangata'eikí. Ko e 'uluakí ko e, "Ko Sisū Kalaisi nai e Fakamo'ui 'o e māmaní?" Ko hono uá, "Ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola nai ia 'a e 'Otuá?" Pea ko e tolú, "Ko ha palōfita nai 'a Siosefa Sāmita?" Ne u fakatokanga'i 'e kaunga e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i 'e tolu ko iá ki he meimei fili kotoa pē te u fakahoko he toenga 'o 'eku mo'uí.

Na'á ku 'ofa ma'u pē 'i he Fakamo'uí peá u lau e Tohi 'a Molomoná, ka 'i he'eku 'ilo'i e mahu'inga fau 'o e ngaahi tali ko iá, na'á ku lotu he pō ko iá pea ma'u ha tali fakafiemālie ki he ngaahi fehu'i ko iá 'o fakafou he Laumālie Mā'oni'oní. Ko Sisū Kalaisi 'a e Fakamo'uí, ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá, pea ko Siosefa Sāmita ko ha palōfita ia. 'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni 'a e ngaahi me'á ni.

Mali Tokolahí

'Oku ou fie vahevahe ha me'a 'e tolu fekau'aki mo e mali tokolahí. 'Uluakí, 'oku mahino na'e fakahoko ha ngaahi feilaulau lahi 'i he mali tokolahí. Na'e lahi ai e 'ofá mo e uouangatahá, ka na'e 'i ai foki mo e feilaulau, pea na'e ako'i 'e he mātu'a ne mali tokolahí 'enau fānaú, ke nau feilaulau. Ko e tokolahi 'o e fānau 'i he mali tokolahí ko iá ne nau 'ave 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ki he funga 'o e māmaní pea faitāpuekina e mo'ui 'a e tokolahi.

Ko hono uá, na'e 'i ai ha ni'ihí hangē ko Vilate Kimipoló, na'e ma'u 'enau fakahā fakataautaha pē 'a kinautolu—kimu'a pea nau 'ilo'i kakato e me'a 'e hoko maí—ne 'omi e tokāteline ko 'ení mei he 'Otuá.²

Pea ko e tolú, 'i he ngaahi fakataha alēlea ma'olunga 'a e Siasí, 'oku 'i ai e ongo ne fakahoko 'e he mali tokolahí hono taumu'á. 'Oku totonu ke tau faka'apa'apa'i e Kāingalotu ko iá, ka kuo fakahoko e taumu'a ko iá.

'Oku 'i ai leva ha ngaahi fehu'i 'oku te'eki tali mai. Ka 'oku ou loto ke mou 'ilo'i 'oku 'i ai ha'atau Tamai Hēvani 'ofa 'oku 'i ai Ha'ane palani haohaoa, pea ko 'Ene palaní ko e palani ia 'o e fiefia, pea 'oku tau ma'u ha Fakamo'ui na'á Ne fakahoko e me'a kotoa pē ma'atautolu. Te tau lava 'o falala kiate Kinaua.

Temipalé mo e Ngaahi Fuakavá

Ko e taha 'o e ngaahi me'a fakaofo ne hoko 'i Ketilani, 'Ohaioó, ko hono langa mo fakatapui 'o e Temipale Ketilani. 'Oku hā e lotu fakatāpui ne ma'u 'e Siosefa 'i he fakahaá, 'i he vahe 109 'o e Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakavá. Na'á ne tautapa ki he 'Eikí 'i he lotu ko iá ke tali e ngāue mo e feilaulau 'a e Kāingalotú 'i hono langa e temipalé.

Hili ha uike 'e taha mei hono fakatāpui 'o e temipalé, na'e toe ma'u 'e Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele ha mata me'a-hā-mai. Na'e hoko 'eni 'i he Toetu'ú, 'a

Ko e hā 'oku kī'i kehekehe ai e ngaahi fakamatala ki he 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mai 'a Siosefa Sāmitá?

Fai 'e Matt Grow

Na'e lekooti 'e Siosefa Sāmita pe kole ki he'ene kau tangata tohí ke lekooti ha fakamatala kehekehe 'e fā 'o e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mai. 'Oku fai 'e he ngaahi fakamatalá ha talanoa faitatau, ka 'oku 'i ai ha ngaahi kehekehe. 'Oku 'ikai totonu ke tau 'ohovale ai. Kapau na'e taha faka'aufuli e ngaahi fakamatalá, te u hoha'a leva au ko ha faihisitōlia, he 'oku 'ikai ko e founa ia e ngāue 'a e manatú. 'Oku tau vakai ki he sīpinga tatau 'i he ngaahi fakamatala kehe 'i he hisitōlia pe 'i he ngaahi folofolá (vakai, Ngāue 9:7; 22:9).

Manatu'í foki na'e faingata'a ke fakamatala'i ha a'usia toputupu 'i he leá. Na'e ui 'e Siosefa e leá ko ha "kī'i fale fakapōpula fāsī" (i he *History of the Church*, 1:299). Fakakaukau ki ho'ó ngaahi a'usia toputupu tahá? 'Oku faingofua fēfē ke fakamatala'i kinautolu 'i he leá? 'Oku totonu ke tau fakafiefia'i 'a 'etau ma'u ha ngaahi fakamatala lahi koe'uhí 'oku nau 'omi kiate kinautolu ha 'ilo mo e fakakaukau fo'ou. 'Alu 'o lau e ngaahi fakamatala 'e fā 'o e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mai 'i he ngaahi 'ēsei Gospel Topics. 'E fakaloloto ai ho'ó hounga'ia 'i he me'a na'e hoko he 'aho ko iá.

Ko e hā e fatongia 'o e 'Ūlimí mo e Tūmemí 'i hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná?

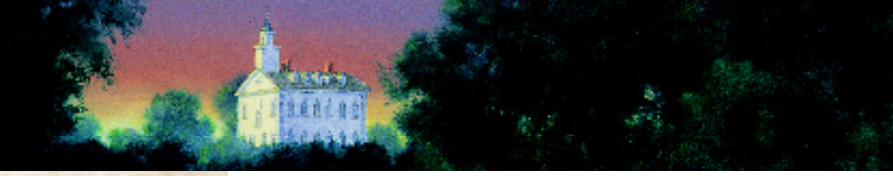
Fai 'e Kate Holbrook

Na'e liliu 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he me'afuaki mo e mālohi 'o e 'Otuá. Na'e tanu fakataha mo e 'ū lau'í peletí 'a e 'Ūlimí mo e Tūmemí ne lau ki ai 'i he Tohi 'a Molomoná. 'I he taimi ne 'oange ai 'e Molonai kia Siosefa 'a e 'ū lau'í peletí koulá, na'á ne 'oange foki mo e 'Ūlimí mo e Tūmemí. Na'e 'ikai tanu fakataha mo e 'ū lau'í peletí 'a e maka kikite ko ia ne faka'aonga'i foki 'e Siosefa ke liliu 'akí. Ko ha me'a ia na'e ma'u 'e Siosefa 'iate ia pē 'i he ngaahi ta'u kimu'á, 'a ia na'e tokoni ke ne ongo'i ai e fakahā fakalaumalié. Ko ia na'á ne faka'aonga'i fakatou'osi kinaua.

Na'e manatu 'a 'Ema Sāmita ko e taha 'o 'ene kau fefine tohí, ko e taimi kotoa pē ne tangutu hifo ai 'a Siosefa ke kamata liliú, ne 'ikai ke ne fehu'i ange, "Sai, ko e fē koā e me'a ne u ngata a'i? Ko e fē me'a na'á ta ngata a'i?" Na'á ne fa'a kamata totonu ma'u pē 'i he me'a na'á na ngata a'i. Kapau te ke vakai ki ha peesi 'o e tohinoa fakataautaha 'a Siosefa Sāmita na'á ne tohi 'i he ta'u 'e tolu hili 'ene liliu e Tohi 'a Molomoná, 'oku lahi ai e ngaahi lea ne kohikohi'i, ngaahi fakakaukau mo e sētesi ta'ekakato. 'I ho'ó vakai ki ha peesi 'o e Tohi 'a Molomoná ne tala-kae-tohí, 'oku 'ikai ha me'a pehē ai. 'Oku kakato mo faka'ofó'ofa hono tohi—'oku kakato e ngaahi sētesi pea 'ikai ha me'a 'e kohikohi'i.

'Oku mālie kotoa ia ke fakakaukau ki ai, ka ko e me'a 'oku mahu'inga ange kiate aú ko e kanotohi 'o e Tohi 'a Molomoná. Ko e Tohi 'a Molomoná ne ako'i ai au 'e he Tu'i ko Penisimaní ke u fakamu'omu'a e anga'ofá 'i he loto-fakamāú, na'e ako'i ai au 'e 'Alamā 'a e 'uhinga 'o 'eku papitaisó, 'a e me'a 'oku ou palō-mesi ke fakahoko mo hoku kaungā Kāingalotú. Ko e Tohi 'a Molomoná ne ako'i ai au 'e Molomona mo Molonai ki he mahu'inga 'o e manava'ofá mo e me'a ke fakahoko ke ma'u ai iá. Kuo tākiekina lahi au 'e he tohí ni mo e anga 'eku vakai ki he māmani.

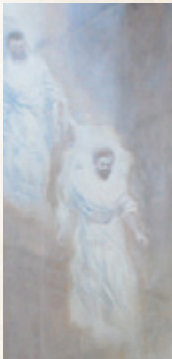
Ko e hā na'a nau fakahoko ai e mali tokolahí 'i he ngaahi fuofua 'aho 'o e Siasí?

Fai 'e Kate Holbrook

'Oku pehē 'e he fakahinohino 'i he Tohi 'a Molomoná kau ki he mali tokolahí ko e finangalo 'o e 'Eikí ki Hono kakai ke mali ha tangata mo ha fefine pē 'e taha, ka 'oku 'i ai ha ngaahi faka'atā makehe 'i he taimi 'okú Ne fekau ai ke fakahoko e mali tokolahí ke ohi ha kakai angatonu (vakai, Sēkope 2:30). Ko e faka'atā makehe hāhāmolia 'eni ne fekau'í 'a Siosefa Sāmita ke ne fakahokó. Ne momou 'a Siosefa 'i ha ngaahi ta'u lahi ke fakahoko e fougá ni, ka na'e faifai peá ne fakahoko ia he na'á ne loto ke talangofua ki he fekau 'a e 'Otuá kiate iá. Na'á ne feinga ke fakahoko e mali tokolahí 'i he konga loto 'o e 1830 tupú, ka ko e 1841 na'á ne kamata mo'oni ke fakafēiloaki māmālie e fougá ki hono ngaahi kaungāme'a falala'angá. Ne nau 'ohovale. Na'á nau tautapa ki he'enu Tamai 'i Hēvaní ke mahino e tefito'i mo'oni ko 'ení, pea na'á nau ma'u ha fakamo'oni fakalaumālie fakataautaha ko e me'a totonu ia kiate kinautolu 'i he taimi ko iá.

Na'e fakahoko e mali tokolahí 'i ha ta'u nai 'e 50, pea ko ha me'a ia na'e lava 'e he kakai 'o fili ke fakahoko. 'Oku kei feinga e kau mataotaó ke fakapapau'i pe ko e kakai lalahi 'e toko fiha 'i he Kāingalotu 'o e Siasí na'e mali tokolahí, ka 'oku tau 'ilo'i ko ha ni'ihiki toko sīi pē ia 'o e Kāingalotú. Pea 'oku tau 'ilo ko e tokolahi 'o kinautolu ko e kāingalotu mateaki mo tui mālohi ia 'i hotau Siasí. Na'e tuku mai 'i he 1890 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi (1807–98) ha fanongonongo fakamafai'i ke fakangata e mali tokolahí. 'I he taimi ne fanongo ai ha kakai 'e ni'ihiki ki he fanongonongo fakamafai'i ni, ne nau ongo'i fiemālie. Na'e faingata'a kiate kinautolu e mali tokolahí. 'I he fanongo ha ni'ihiki kehe ki he fanongonongo fakamafai'i ni, na'á nau loto-mamahi. Ne nau fai ha feilaulau lahi, pea nau ma'u ha fakamo'oni ki he tefito'i mo'oni ko 'ení.

'Oku fifili ha kāingalotu 'e ni'ihiki 'o e Siasí pe ko e hā 'e hoko hili 'a e maté ki he'etau fakahoko e mali tokolahí. Kuo akonaki 'a e kau taki 'o e Siasí 'oku 'ikai fie ma'u e mali tokolahí ki he hākeaki'i pe ko e nāunau táengatá. Neongo 'oku ou hounga'ia fakataautaha ko e mali mo e toko tahá 'a e tu'utu'uní pea ko e faka'atā makehe e mali tokolahí, ka 'oku 'ikai ke u fakasi'ia ai e ngaahi fakamo'oni mo e talangofua 'a 'etau ngaahi kui fakalaumālie ne nau fakahoko e tefito'i mo'oni ko 'ení. Na'á nau talangofua, pea nau ma'u ha fakamo'oni na'e totonu ia.

ia foki ko e Lakaatú. Na'e hā mai 'a e 'Eikí 'i he mata me'a-hā-mai peá Ne tali 'a e falé. Na'á Ne fakahā ki he Kāingalotú 'oku totonu ke nau fiefia 'i hono, "langa 'aki honau tūkuingatá 'a e falé ni ki hoku hingoá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110:6). 'I he 'osi e mata me'a-hā-mai ko iá, na'e hā mai ha kau palōfita 'e tolu mei he kuonga mu'á: ko Mōse, 'a ia na'á ne fakafoki mai e ngaahi kī ki hono tānaki mai 'o 'Isilei mei he tapa 'e fā 'o e māmaní; ko 'Ilaiase, 'a ia na'á ne tuku mai e kuonga 'o e ongoongolelei 'o 'Ēpalahamé; mo 'Ilaisiā, 'a ia na'á ne fakafoki mai e ngaahi kī 'o e mālohi ke faisilá (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110:11–16).

Na'e matu'aki mahu'inga fau hono fakafoki mai e ngaahi kī ko iá ki hono fakahoko e ngaahi taumu'a 'a e 'Eikí. Na'e 'ikai ngata pē 'i he'etau fie ma'u e Tohi 'a Molomoná ka na'a tau fie ma'u foki e ngaahi kī ko iá mo e ngaahi ouau fakatemipalé. Kuo te'eki ai mahu'inga lahi ange e ngaahi kī ko iá ka 'i he lolotonga ni.

Kuo u fakatokanga'i 'i he taimi 'oku uiui'i ai ha taha 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ke hoko ko e palōfita, 'oku tokanga lahi hono lotó ki he ngaahi ouau fakatemipalé. Na'á ku monū'ia ke kau 'i he fakatāpui 'o e Temipale Nauvoo Illinois fakataha mo Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008). 'Oku ou manatu'i 'a 'ene mahu'inga'ia lahi 'i hono langa e temipale ko 'ení pea mo e mahu'inga kiate ia ke 'omi e ngaahi temipalé ki he Kāingalotú. Na'e hoko atu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni (1927–2018) e ngāue ko iá pea ma'u e tākiekina fakalaumālie mei langi ne ma'u 'e Palesiteni Hingikeli. Pea kuo tau mamata 'i he tākiekina fakalaumālie ko iá 'i ha fougā faka'atā mo Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni.

TOULUNGÁ: TÁ FAKATÁTÁ 'E DAN BURR; MIRACLE AT QUINCY, TÁ 'E JULIE ROGERS; JOSEPH SMITH IN LIBERTY JAIL, TÁ 'E GREG K. OLSEN

Kuó ne ma'u e pulupulu 'o e palō-fitá, pea kuo tupulekina 'ene ongo'i e mahu'inga 'o e ngaahi ouau fakatemipalé.

Ko e taha 'o 'ene ngaahi fuofua pōpoaki 'i he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí ke poupu'i e kakaí ke ō ki he temipalé, 'o ma'u honau ngaahi ouau, pea nofo 'i he hala 'o e fuakavá. Hili pē iá, na'á ne pehē leva kapau 'oku 'i ai ha fa'ahinga 'uhinga kuó ke mavahe ai mei he hala 'o e fuakavá, foki ki he hala ko iá.³

“Ka Mou Loto-to'a”

Ko e tokolahi 'o kimoutolu 'oku mou fepaki mo ha ngaahi 'ahi'ahi mo e faingatá'a. 'Oku hoko mai ha ni'ihí koe'uhí 'oku 'i ai e tau'atāina ke filí. 'Oku hoko mai ha ni'ihí koe'uhí 'oku 'i ai ha fili. Ka 'oku fie ma'u ke ke 'ilo 'oku tau ma'u ha Tamai Hēvani 'ofa pea 'e lava 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'o faitāpuekina kitautolu 'i ha ngaahi founa mahalo 'oku 'ikai mahino kakato kiate kitautolu.

Na'e tāpuekina fēfē 'e he ngāue fakatemipalé 'a e fuofua kāingalotu 'o e Siasí?

Fai 'e Matt Grow

'I he pekia 'a Siosefa Sāmitá, na'e mei 'osi hono holisi e Temipale Nāvuú, pea ne 'ikai fuoloa kuo mahino kia Palesiteni Pilikihami 'longi (1801–77) 'e toe tuli 'a e Kāingalotú. Ko ia na'á ne fehu'i ai ki he 'Eikí: “Oku totonu nai ke mau nofo heni 'o faka'osi e temipalé, neongo kuo pau ke mau lí'aki ia 'i he'ene 'osí, pe 'oku totonu ke mau mavahe he taimí ni?” Na'e mahino e tali na'e ma'ú, “Nofo” (vakai, Brigham Young diary, Jan. 24, 1845, Church Archives; Ronald K. Esplin, “Fire in His Bones,” *Ensign*, Mar. 1993, 46). Na'e fu'u mahu'inga e ngaahi ouau 'o e 'enitaumeni mo e silá ne fie ma'u ai ke nofo e Kāingalotú.

Pea ko ia 'i he ta'u hono hokó, na'a nau fakahoko honau tūkuingatá ki he temipalé. 'I he'ene faka'osi'osi, na'e tutu honau ngaahi 'api takatakai 'i Nāvuú, pea na'e teuteu e Kāingalotú ke nau fononga fakahihiho 'i he 'osi pē 'a e temipalé. 'I Tisema 1845, na'e 'osi ha kongá lahi 'o e temipalé 'o lava ai e Kāingalotú 'o fakatapu, pea ma'u 'enitaumeni ai 'a kinautolu ne mo'ui tāú, mo silá e ngaahi husepānití mo e ngaahi uaifí.

'I he ngaahi māhina sī'i hono hokó, na'a nau ngāue tā'emālōlō ke teuteu'i fakalaumālie e tokotaha kotoa pē ki he fononga lahi ki he hihifó. 'Oku mahu'inga mo toputapu ia kiate au 'a e malava ko ia 'o silá au 'i he mālohi tatau ki hoku uaifí, fānaú, ongomātu'á, mo e ngaahi to'u tangata kuo mu'a atú mo ia 'e muiaki maí. Ko e me'a ia kuo fakafaingamālie 'i hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei.

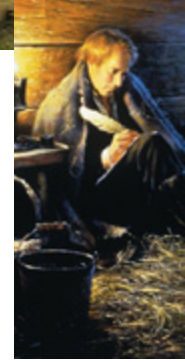
Te ke lava nai 'o vahevahe ha me'a na'e hoko mei hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei kuó ne fakamālohia ho'o fakamo'oni?

Fai 'e Kate Holbrook

'Oku ou manatu'i e talanoa ki he feinga 'a 'Ema Sāmita ke hola mei he fakatanga 'i Mīsulí. Na'e 'ikai ke poloka faka'aufuli e Vaitafe Misisipí—ke lava ha saliothe ne fonu 'i he kakaí mo 'enau koloá 'o fononga ai. Ko ha vaitafe fālahi ia, pea na'e fakatu'utamaki ke kolosi ai. Na'e 'i ai ha kí'i leka ta'u ono 'a 'Ema ne piki ki he tapa 'e taha hono pivá, mo ha ta'u valu 'i he tafa'aki 'e tahá, ta'u ua 'i he nima 'e tahá, pea mo ha pēpē valevale 'i he nima 'e tahá.

Na'e tuitui 'e he tuofefine 'i he fono 'o e taha e kau tangata tohi 'a Siosefá ha 'ū kato tupenu na'e fakama'u ki he kongalotó. Na'e fa'o 'e 'Ema 'i loto 'i he 'ū kato hono loto pivá, e tatau pē 'e taha 'o e liliu 'a Siosefa e Tohi Tapú, 'a ia na'e lau māhina 'ene ngāue ki aí. Na'á ne fononga fakataha mo e 'ū pepá mo 'ene fānaú, pea kolosi tokanga 'i he vaitafe poloka ko iá, mo faka'amu he 'ikai ke ne tō ki loto.

Kiate au, ko e fakāilonga fisifisimu'a taha ia 'o e loto-to'a mo e tuí—ko e taimi 'oku fie ma'u ai ke ke fakahoko ha me'a koe'uhi ko e me'a 'okú ke tui ki aí, 'okú ke laka pē ki mu'a.

‘Oku pehē ‘e ha kau faihisitōlia ‘e ni’ihi ko e tokolahi ‘o e Kāingalotu ne hola mei Mīsuli ki Nāvū lolotonga e fa’ahita’u momoko ‘o e 1838–39 na’e a’u ki he toko 8,000. Ko e fa’ahita’u momoko ia. Na’e ‘i fē ‘a Siosefa? Na’á ne ‘i he Fale Fakapōpula Lipetii mo loto-mamahi ‘i he me’a ne fehanganagai mo e Kāingalotú. Na’á ne ongo’i kuo lí’e-kina ia.

Na’á ne ma’u ‘i he tūkunga fakatu’u-tāmaki ko iá ha ni’ihi ‘o e folofola faka-‘ofo’ofa tahá—ko e vahe 121, 122, mo e 123 ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. ‘Oku nau mahu’inga. ‘Oku ou faka’amu te mou lau ia. ‘Oku ma’u ‘i he *Kau Mā’oni’oni* ha fakamatala nounou ‘o e me’a ko ‘eni na’e hokó:

“Na’e . . . tangi pē ‘a Siosefa ma’á e Kāingalotu ta’ehalaiá. Na’á ne tautapa ‘o pehē, “E ‘Eiki, ‘e fēfē hono fuoloa ‘o ‘enau kātaki’i ‘a e ngaahi kovi mo e ngaahi fakamālohi ta’etotonu ko ‘ení, kae te’eki ai ke fakamolū ho finangaló kiate kinautolu?”

Na’e tali ange ‘e he ‘Eiki ‘o pehē, “E hoku foha, ke ‘i ho laumālié ‘a e melino.’ ‘E ki’i fuofuoloa si’i pē ‘a ho’o faingata’a’iá pea mo ho’o ngaahi mamahí; pea ‘e toki hakeaki’i koe ‘e he ‘Otuá ‘i ‘olunga ‘o kapau te ke kātaki’i ia ‘o lelei; te ke ikuna’i ‘a ho ngaahi fili kotoa pē.’

“Na’e fakapapau’i ‘e he ‘Eiki kia Siosefa na’e ‘ikai ke ne ngalo. Na’e folofola ange ‘e he ‘Eiki kia Siosefa ‘o pehē, ‘Kapau ‘e fakamanga mai ‘a e ngutu ‘o helí kiate koe, ke ke ‘ilo’i, ‘e hoku foha, ‘e foaki ‘e he ngaahi me’á ni kotoa pē ‘a e poto kiate koe, pea ‘e hoko ia ‘o ‘aonga kiate koe.’

“Na’e fakamanatu ‘e he Fakamo’uí kia Siosefa he ‘ikai lava ke lahi ange e mamahi ‘a e Kāingalotú ‘iate Ia. Na’á Ne ‘ofa ‘iate kinautolu pea na’e malava pē ke ne fakangata ‘enau mamahí, ka na’á Ne fili ke mamahi fakataha mo kinautolu, ‘o fuesia ‘enau loto-mamahí ko ha kongá ‘o ‘Ene fei-laulau fakalelei. Na’e fakafonu Ia ‘e he fa’ahinga mamahi peheé ‘aki ‘a e ‘alo’ofa, ‘o Ne

ma’u ai ‘a e mālohi ke tokoni’i mo fakalelei’i ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku tafoki kiate Ia ‘i honau ngaahi faingata’á. Na’á Ne tapou kia Siosefa ke tu’u ma’u peá Ne tala’ofa he ‘ikai ke Ne lí’aki ia.”

Na’e fakakaukau ‘a ‘Eletā Hiipa C. Kimipolo (1801–68) ‘e fakatau’atāina ‘i ‘a Siosefa ‘e he ngaahi fakamaau totonu ‘o e Fakamaau’anga Lahi ‘o Mīsulí, ka na’a nau fakakaukau ke ‘oua te nau fai ia. Na’e foki ‘a Hiipa ki he Fale Fakapōpula Lipetii ka na’e ‘ikai fakangofua ke ne hū ki he loki fakapo’ulí, peá ne kaila hifo pē kia Siosefa ‘o fakahā ange e ongoongo fakamamahí.

Na’e anga mokomoko mo anga fakakaume’a ‘a Siosefa kiate ia. Na’á ne pehē ange, mou “fiefia” pē. Na’á ne fakahinohino’i leva ‘a Hiipa ke “ave mama’o e Kāingalotú ‘i he vave tahá.”⁴

‘Oku ‘i ai ha me’a ke ke ako mei ai: ke mou fiefia ‘o tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi faingata’a ‘okú ke fepaki mo iá. Kapau ‘oku ‘ahi’ahi’i koe ‘e ha ngaahi me’a pau, mavahe mei ai. Fakafalala ki he Laumālie Mā’oni’oni. Ko e sīpinga ‘o Siosefa ‘i he Fale Fakapōpula Lipetii mo e hola ‘a e Kāingalotú mei Mīsuli ki Nāvūú, ko ha sīpinga lelei ia ‘o e mālohi mo e tui ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí.

‘I he’eku hoko ko ha ‘Aposetoló, ‘oku ou fakamo’oni kia Sisū Kalaisi. ‘Oku ou fakamo’oni pau ki Hono fakalangí. ‘Oku ou loto ke mou ‘ilo’i ‘okú Ne fakahinohino’i mo tataki e Siasí ‘i ha founga ‘e faitāpuekina kotoa ai ‘a kinautolu. ‘Oku ou fakamo’oni kiate kimoutolu ‘okú Ne mo’ui. ■

Ke mamata kakato ‘i he fakataha lotú, vakai ki he devotionals.ChurchofJesusChrist.org.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. ‘E lava ke ma’u e ngaahi ma’u’anga fakamatala ko ‘eni ‘i he history.ChurchofJesusChrist.org.
2. Vakai, Orson F. Whitney, *Life of Heber C. Kimball* (1945), 327.
3. Vakai, Russell M. Nelson, “‘I He’etau Laka Fakataha Atu Kimu’á,” *Liahona* ‘Epeleli 2018, 7.
4. Vakai, *Kau Mā’oni’oni: Ko e Talanoa ‘o e Siasí ‘o Sisū Kalaisí ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, Volume 1, Ko e Fuka ‘o e Mo’oni: 1815–1846* (2018), 389–90; saints.ChurchofJesusChrist.org.

TOULUNGÁ- TÁ FAKATATÁ TÁ E DAN BURR; MANA ‘I KUJINSI, TÁ E JULIE ROGERS, SIOSEFA. SÁMITA THE FALE FAKAPŌPULA LIPETII, TÁ E GREG K. OLSEN

Fakakaukauloto ki he Kau Paionia ‘i ‘Initiá

Fai ‘e Taunalyn Rutherford

Tokoni palōfesa, Ako Fakalotú, ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí

Kuo liliu e anga ‘eku fakakaukau ki he kau paioniá ‘i he‘eku fetaulaki mo e kāingalotu paionia ‘o e Siasí ‘i ‘Initiá.

Hangē ko e lau ‘a e hiva Palaimelí, “[I he‘eku fakakaukau ki he kau paioniá, ‘oku ou fakakaukau ki ha kau fafine mo tangata loto-to‘a].”¹ Kuo ue‘i ma‘u pē au ‘e he ngaahi talanoa ki he kau paionia ‘i he Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘aho kimui ní ne nau tā e ‘uluafí ‘i he tuí. ‘I he‘eku hoko ko ha fa‘ē kei sí‘í, na‘e fakamanatu mai ‘e he ngaahi talanoa ‘o e kau fafine paioniá ‘a hoku ngaahi tāpuaki ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní. Te u lava ‘o fá‘ele ‘i ha falemahaki kae ‘ikai ko ha saliate toho tangata!

Ko e faka‘uhinga ‘o e paioniá ko ha “taha ‘oku ‘alu ‘i mu‘a ke teuteu‘i pe tā e fihí ke mui-mui mai ai e ní‘ihi kehé”² ‘okú ne fakamatala‘i e Kāingalotu paionia ‘i he Ngaahi ‘aho kimui ní ne fononga saliate mo e saliate toho tangata ke tānaki fakataha ki Saioné. Ka ‘okú ne toe fakamatala‘i foki e kau paionia ‘i onopōní mo e ngaahi fononga ‘o e tuí ‘oku nau fai ‘i he funga ‘o e māmaní.

‘I he taimi ne hū kotoa ai ‘eku fānau ‘e toko nimá ki he akó, na‘e kamata ‘eku ako mata‘itohi ‘i he hisitōlia fakalotú. Ne u fili ke

Na‘e fokotu‘u ha misiona ‘i Pangloa ‘i he 1993, pea ‘e vavé ni hano langa ai ha tempale.

fakatotolo ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i 'Initiá, ko e kaveinga ia 'o 'eku pepa ke ma'u hoku Toketaá. Kuo liliu 'e he'eku fakatotolo 'i 'Initiá 'a e anga 'eku fakakaukau ki he kau paioniá.

Ngaahi Pou Maama 'o e Siasi

'I he'eku hoko he ngaahi ta'u kimu'á ko ha tokotaha ako kei si'i 'i he kolisi he 1986, na'á ku folau ki 'Ēsia Tonga mo e kulupu hiva Brigham Young University Young Ambassadors. Ko ha a'usia liliu mo'ui ia ne kau ai 'emau nofo 'aho taha 'i Kalikata ('oku ui he taimi ni ko Kolokata) pea mo Mother Teresa. Na'e fakafiefia tatau pē ke fetaulaki mo e Kāingalotu ko ha kau paionia 'o onopooni 'i 'Initia mo Suli Langikaá.

Ko e taha 'o e kau mēmipá ni ko Lasi Kumā, 'a ia na'á ne 'ilo ki he Siasí 'i he'ene kau ki ha faka'alí'ali 'a e BYU Young Ambassadors 'i he 1982. 'I he'emau fetaulaki mo iá, na'á ne toki foki mai mei he'ene ngāue fakafaifekau ki Felesinou, Kalefōnia, USA. Na'á ne kei tui pē hono pine hingoa fakafaifekau mo hokohoko atu ke ako'i ha taha pē 'i Teli 'e fanongo. Na'e kau 'a Lasi 'i he kāingalotu 'e toko 600 nai 'i

Na'á ku fetaulaki mo Lasi Kumā 'i he 1986, hili 'ene ngāue fakafaifekau. Na'á ne kei tui pē hono pine hingoa fakafaifekau mo vahevahe e ongoongolelei ki ha taha pē 'e fanongo.

Na'e kau 'a Savana mo Seilala Katuka ki he Siasi 'i he 1984 peá na ngāue fakafaifekau kimui ange.

'Initia he taimi ko iá, ka kiate au na'á ne hangē ha mēmipa pē 'e taha 'i he lotolotonga 'o ha kakai 'e laui miliona.

Na'e tākiekina au 'e he sippinga 'a Lasi Kumaá 'i he'eku fili ke ngāue fakafaifekau. Na'e tā foki 'e Lasi e 'uluafí ki ha ni'ihi 'o e fuofua kau faifekau 'Initia ke ngāue 'i he fonuá. Na'e ako fakafaifekau 'a Savana Katuka mo hono kaungā ngāue fakafaifekau 'i Senei. Na'e vahe 'a Lasi 'e he'enua palesiteni fakamisiona ne nofo 'i Singapoá ke toe ako'i kinautolu 'i Teli.

'Oku manatu 'a Savana Katuka ki he founga ne liliu ai 'enua ngāue fakafaifekau koe'uhí ko e sippinga mo e ako 'a Lasi Kumaá. Na'a nau lava 'o fetongi e ongo'i ilifíá 'aki ha tui mo e loto-to'a lahi ange. Na'e fakamatala 'a Savana 'o pehē, "Oku ou tui ko e taimi ia ne kamata ai 'eku ului mo'oní. Na'á ku ongo'i e Laumālie 'o e Laumālie Mā'oni'oní, pea ko e taimi ia ne u fakapapau ai ke tokoni ke langa heni e pule'angá 'i 'Initiá."³

Na'e kau 'a Savana ki he Siasí 'i Leisamonituli. Na'e papitaiso ia 'i he 1984 fakataha mo ha ngaahi tokoua 'e toko nima mo e tuofefine 'e toko taha. 'I he 'aho ne papitaiso ai iá, na'e fakanofa 'a Savana ko ha taula'eiki pea vahe'i ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisí fakakoló. Na'e tala'ofa foki kiate ia 'i ha tāpuaki kapau te ne faivelenga, te ne hoko ko ha "pou maama 'o e Siasí 'i 'Initia."

Na'e ngāue fakafaifekau foki 'a Seilala, ko e tuofefine 'o Savaná. Kimu'a peá ne mavahé, na'á ne fakafe'iloaki e ongoongolelei ki hono kaungāme'a ko Saulupá. 'I he foki mai 'a Savana mei he'ene ngāue fakafaifekau, na'e faitāpuekina ia 'i he ngāue fakafaifekau

'Eletā Kandavalli, Sharma, Katuka, mo Raju.

Ko e fāmili 'o 'Elisī mo 'Etuini Tamalasú 'i he 'aho na'e papitaiso ai kinautolú.

Kuo hoko e ngāue mateaki 'a e tokolahi 'o e Kāingalotu 'o e Siasí ke nau hoko mo'oni ko e pou maama 'o e Siasí.

hono tuofefiné peá ne mali mo Saulupa. Kuo hoko e ki'i kolo ko ia 'i Leisamonituli ko ha siteiki he taimi ni. Kuo hoko e kau 'osi faifekau tokolahi mei Leisamonituli ko ha kau taki 'i he Siasí 'i 'Initia.

Na'á ku fetaulaki mo e fānau 'a Savana mo Saulupa Katuká lolotonga 'eku faiako 'i BYU he 2014. Na'e toki 'osi ngāue fakafaipekau 'a Siua Katuka mei Pangaloa, 'Initia, pea na'e toki ma'u 'a e uiui'i hono tuofefine ko Timená ki he misiona tatau pē. 'I he'eku fehu'i ange kia Timena mo Siua pe na'á na 'ilo'i 'a Lasi Kumaá, na'á na pehē mai, "Io, ko 'ema fa'ētangata ia!" Na'e mali 'a Lasi Kumā mo Seilala.

'Oku ou hounga'ia ki he fāmili Katuká 'i hono fakafe'iloaki au ki ha kau paionia kehe 'i he'enua tokoni'i au he'eku folau ki 'Initiá. Ko e tokolahi 'o kinautolu ne fakafehokotaki fakahangatonu 'enua fononga paioniá ki he 'ofa mo e sippinga 'a e fāmili Katuká. Na'e 'i ai taimi na'e ma'u 'e Savana mo Saulupa ha faingamālie ke hiki ai ki Kānata. Ka na'e 'ikai ke na tali ia he na'á na ongo'i na'e finangalo e 'Eikí ke na nofo 'i 'Initia mo langa hake ai e pule'anga 'o e 'Otuá. Kuo hoko mo'oni 'ena ngāue mateaki ko e pou maama 'o e Siasí

Kāingalotu paionia 'i Pengalulu mo Haitelapatí

Lolotonga e konga kimui 'o e senituli 20, kuo fokotu'u e Siasí 'i ha ngaahi kolo kehekehe 'i 'Initia 'o fakafou 'i he kāingalotu paioniá.⁴ 'Oku fakamo'oni e talanoa takitaha ki he founga kuo tataki mai ai 'e he 'Eikí e kakaí ki he ongoongolelei kuo fakafoki maí.

Na'e fakaofa e fetu'utaki 'a Maikolo 'Anitoni, ko ha mēmipa paionia 'i Pangaloa (ko Pengalulu he taimi ni), mo ha mēmipa 'o e Siasí 'i he 1970. 'I he taimi ne 'alu ai 'a Telauini Poni, ko ha pīsope 'i 'Iutā, ki ha toketā hui koe'uhí ko e langa hono tu'á, na'á ne sio ki ha fakamatala 'i ha makasini he 'ōfisi 'o e toketaá ki ha kautaha tokoni 'ofa ne nau tokoni'i e fānau ako 'i 'Initiá. Na'á ne ongo'i ha ue'i mālohi ke tokoni'i ha taha 'o e fānau akó ni. Na'e iku 'eni ki ha fetu'utaki ta'u 'e 10 ne 'ikai 'ilo'i, ne iku ki ha fetu'utaki e fāmili Poní mo Maikolo mo vahevahe kiate ia e ongoongolelei. Na'e papitaiso 'a Maikolo 'i he 1981 peá ne ngāue fakafaipekau 'i Sōleki Siti 'i he 1982. Na'á ne foki ki 'api 'oku te'eki hokosia e taimi totonú koe'uhí na'e puke lahi 'ene fine'eikí, ko ia na'á ne ngāue ai 'i Pangaloa 'i he māhina 'e

Na'e fakafe'iloaki 'e Telauini Poni (i' loto-mālié) 'a Maikolo 'Anitono ki he Siasí i he 1981.

Ko Haitelapati, ko ha kolo 'oku laka hono kakai he toko 8 milioná mo e 'api ki he fuofua siteiki i 'Initiá.

tolu ne toe 'o 'ene ngāué, 'a ia na'á ne ako'i ai ha ni'ihí hono ngaahi kaungāme'á mo ha ni'ihí kehe ne hoko ko ha kau mēmipa 'o e fuofua kolo aí.⁵ Ko 'eni 'oku i ai ha ngaahi palani ke langa ha tempale i Pengalulu.

Na'e kau 'a 'Elisí mo 'Etuini Tamalasu ki he Siasí i Ha'amoá pea ne uiui'í kinaua 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo ke foki ki hona 'apí i Haitelapati ko ha ongo faifekau ki hona fāmili. I he 1978, na'e papitaiso ha toko 22 'o e kau mēmipa 'o e fāmili 'o 'Elisí mo 'Etuini, pea mei he kamata'angá ni na'e fokotu'u ai 'a e fuofua siteiki i he fonuá i Haitelapati i he 2012.⁶

'Oku fakakaukau e kau mēmipa 'o e Siteiki Haitelapatí he 'ahó ni ko ha kau paionia kinautolu i he ngaahi 'aho kimui ní. Kuo fakamana-tua i he'enu fakafiefia i e 'Aho Paionia 'o e siteiki 'a e fononga 'a e fuofua kau paioniá pea pehē ki he fononga 'a e kau paionia i onopōní. Kuo kau i he'enu fakafiefiá 'a e hulohula tafa-faá, kaka mo'ungá, mo e fononga salioté.

I he'enu fakafiefia i e 'Aho Paioniá i he 2014, na'a nau tuku faka'otu ha ngaahi konga poloka i mui i he 'apisiasí pea fakaafe'i e kāingalotú ke vete honau suú pea lue i he poloká, mo fakakaukau ki he kolosi 'a e fuofua kau paioniá i he ngaahi vaitafé 'aisí. I he faka'osinga 'o 'enu fakafiefiá, na'e pou pou i e kau mēmipa 'o e siteiki Haitelapatí ke manatu'i

e laumālie 'o e fuofua kau paioniá pea ko "kinautolu kotoa pē ko ha kau paionia ki honau ngaahi fāmili."⁷

Na'a nau fanongo foki kia Sione Senitosi Miulala, na'á ne kau i he kau palesitenisi fakamisioná he taimi ko iá, ki he'ene talanoa kau ki he omi hono kāinga ko 'Elisí mo 'Etuini Tamalasuú ki Haitelapati ke ako'i e ongoongolelé ki honau fāmili. Ko Sione 'a e mēmipa ta'u si'i taha 'o e kau mēmipa paionia 'e toko 22 ke papitaiso i he 1978.

I he'eku 'a'ahi ki Haitelapati i he 2014, na'e vahevahe mai 'e Sione Miulala 'a 'ene talanoá mo e konga lahi 'o e hisitōlia 'o e Siasí kuó ne tānakí. Na'á ne fakafe'iloaki foki au ki hono uaifi ko 'Anapuná, 'a ia na'á ne vahevahe mai ha taha 'o e ngaahi talanoa paionia ongo mo'oni kuó u fanongo aí.

Na'e ta'u 12 'a 'Anapuna i he 1991 i he taimi ne ako'i ai e ongoongolelé ki hono tuonga'ane ko Mefí, 'e ha ongo faifekau i Haitelapati. Na'e 'ikai fakangofua 'e he ongomātu'á 'a 'Anapuná ke fanongo ki he ongo

'Oku hā heni 'a 'Anapuna mo Sione Miulala, ko e ongo mēmipa paionia i Haitelapati, 'okú na tokoni i hono toe fakatāta'i ha fononga toho salioe pea mo e 'aho na'á na sila ai i he Tempale Hong Kong.

'Oku fakamanatua 'e he kau mēmipa 'o e siteiki Haitelapatí 'a e 'Aho Paioniá 'o fakafou 'i he hivá, hulohulá, mo e toho salioté.

Na'e fokotu'u 'a e siteiki senitá 'o e Siteiki Haitelapatí 'Initiá, 'i he 2012 'e Palesiteni Taleni H. 'Oakesi.

'Oku fakakaukau e kāingalotu 'o e Siasí 'i 'Initiá ko ha kau paionia kinautolu 'i honau ngaahi fāmili 'i he'ēnau vilitaki 'i hono mo'ui 'aki e ongoongoleleí.

faifekau' pe 'alu ki he lotú. Ka neongo ia, na'e 'oange 'e Mefi ha Tohi 'a Molomona mo ha 'ū tohi 'a e Siasí ke ne lau. Na'e ako 'e 'Anapuna e ongoongoleleí 'iate pē 'i ha ta'u 'e fitu, pea ma'u ha fakamo'oni mālohi ki hono mo'oní. Na'á ne faka'anaua ke papitaiso, ngāue fakafai-fekau, pea mali 'i he tempalé ka na'e 'ikai ke ne ma'u ha ngofua mei he'ene ongomātu'á.

Na'e fehangahangai 'a 'Anapuna mo ha fili faingata'a 'i he'ene mo'ui 'i he taimi na'á ne fetaulaki ai mo Sione Miulalá. Na'e tu'u mālohi 'a Sione 'i he'ene fakamo'oní talu hono papitaiso ia 'i he 1978 pea na'á ne fekumi ki ha mēmipa 'o e Siasí ke mali mo ia. Hili ha fakataha matu'aki nounou ne vahevahe ai 'e 'Anapuna 'ene fakamo'oni ki he ongoongoleleí, na'e fakapapau'i 'e Sione kuó ne fetaulaki mo hono uaifi 'i he kaha'ú. Na'e 'ilo'i 'e 'Anapuna kapau te ne mali mo Sione, te ne lava 'o papitaiso pea sila 'i he tempalé 'i ha 'aho. Ka 'i he meimei taimi tatau, na'e alea'i ai 'e he ongomātu'a 'a 'Anapuná ha taha ke na mali.

Na'e fai 'e 'Anapuna e fili faingata'a ke ne mavahe mei 'api pea mali mo Sione. Na'á ne

ongo'i ko e founa pē ia te ne lava ai 'o kau ki he Siasí. Na'á ne pehē na'á ne "loto-mamahi 'aupito" ke mavahe mei he'ene ongomātu'á. Ka 'oku a'u ki he 'ahó ni 'okú ne kei fakapapau'i pē, "Na'e pau ke u fakahoko ia koe'uhí ko e fakamo'ui 'a e tokotaha kotoa pē, . . . pea ke fakahoko e ngāue fakatemipale ki hoku hakó mo 'eku ongomātu'á mo 'ena ngaahi kúí."⁸

'Oku hounga'ia 'a Sione mo 'Anapuna kuo tali 'e he'ene ongomātu'á he taimi ni 'a 'ena malí. Kuo fakahoko 'e he kāingalotu tokolahí 'i 'Initia ha ngaahi feilaulau, 'o hangē pē ko e fuofua kau paioniá, ke hoko ko ha kau mēmipa 'o e Siasí. Ka kuo vilitaki e Kāingalotú ni ki mu'a 'i he tuí koe'uhí 'oku nau fakakaukau ko ha kau paionia kinautolu mo e fehokotaki'anga ki honau ngaahi fāmili 'i he ongo tafa'aki fakatou'osi 'o e veilí. 'Oku ou mata'ikoloa 'aki e ngaahi talanoa 'o e tuí, feilaulau, mo e loto-to'a kuó u fanongo ai mei he kāingalotu ne nau tā e fihí 'i he ngaahi feitu'u fo'ou 'oku malanga'i ai e ongoongoleleí. 'Oku ou kei fakakaukau pē ki hono toho 'e he kau paionia e ngaahi salioté mo kolosi 'i he vaitafe 'aisí, ka 'oku ou lava 'o fakakaukau he taimi

Ko e faka'ali'ali 'a e tangata tā valivali 'o e Temipale Bengaluru India. 'E kau atu foki 'i he feitu'u ni ha falelotu, ha senitā fefakatau-anga, ngaahi 'ofisi 'o e Siasi, mo e ngaahi fale ma'á e kau pataloni 'o e temipalé.

ni ki he kau paionia 'i onopooni 'i 'Initiá pea mo e funga 'o e māmaní.

Ko e aofangatukú, ko e hala fononga paionia kotoa pē kuo tā ai e fihí 'e he ni'ihī fakafo'ituitui 'oku molomolo muiva'e ki he Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí. 'Oku ui 'a Kalaisi 'i he Fuakava Fo'ou ko e paionia 'o [etau] fakamo'uí (vakai, Hebrews 2:10, New Revised Standard Version). Kuo teuteu'i 'e Sisū Kalaisi 'a e hala ke tau foki ai ki hotau 'api fakalangí. 'Oku muimui e kau paionia mo'oní mo taki kitautolu kia Kalaisi, 'a ia 'okú Ne tatakí e ngāue fakafo mo lahi ko 'eni 'i he ngaahi 'aho kimui ní. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Whenever I Think about Pioneers," *Children's Songbook*, 222–23.
2. *Oxford English Dictionary* (1971), "Pioneer." Vakai foki, Thomas S. Monson, "Led by Spiritual Pioneers," *Liahona*, Aug. 2006, 3.
3. Suvarna Katuka, oral history interview by Taunalyn Rutherford, May 2014, Delhi, India.
4. 'E lava ke ma'u e ngaahi talanoa paionia lahi mei 'Initiá 'i he konga Hisitōlia 'o e Siasi 'o e Gospel Library 'i he "Global Histories."
5. Vakai, "A History of the Church in India," comp. Jerry C. Garlock (unpublished, 1995), 49–50.
6. Vakai, "I Will Establish a Church by Your Hand," history.ChurchofJesusChrist.org.
7. Vakai, "Hyderabad Stake Pioneer Day Activity," lds.org.in/hyderabad-stake-pioneer-day-activity.
8. Annapurna Guru Murala, oral history interview by Taunalyn Rutherford, Hyderabad, India, May 7, 2014. Vakai foki, Rochelle Welty and Jan Pinborough, "God Had His Own Plans for Me," *Liahona*, Apr. 2003, 30–32.

Fai 'e Travis Ewell

I he ngaahi ta'u kuohilí, na'á ku muimui'i ha fepōtalanoa'aki he mitia fakasōsialé 'a ha toko ua hoku ongo hoa mei he ngāue fakafaifekaú. Ko ha ongo tangata 'eni ne u 'ofa'i mo faka'apa'apa'i.

Na'á na alea'i ha ngaahi fehu'i na'á na ma'u fekau'aki mo e Siasí mo hono tokāteliné. Ne 'ikai fuoloa kuo hā mahino mai kuó na fakatou mavahe mei he Siasí. Na'á ku 'ohovale mo mo'utāfu'ua ai. Ne te'eki ke u fanongo 'i he ngaahi me'a 'e nī'ihī na'á na alea'í. Ne u ongo'i hangē na'e fie ma'u ke u 'ilo'i pe na'e mo'oni e ngaahi me'a'á ni. Ko ia ne u kamata vakai'i leva e ngaahi fakakikihi 'a kinautolu ne hoha'a fekau'aki mo e Siasí.

Ne taki au 'e he ngaahi me'a 'e nī'ihī ne u lau 'i he ta'u 'e ua hono hokó ke u fakafehu'ia e me'a kotoa pē fekau'aki mo e Siasí. 'Oku ongo'i loto-mamahi e nī'ihī 'oku nau foua 'eni. 'Oku nau mamahi 'i he mole 'enau tuí. Na'e kamata ke u 'ita. Na'á ku ongo'i ne kākaa'i au 'e he Siasí. Na'e 'ikai ke u faka-papau'i e me'a na'e mo'oni pe ko hai te u lava 'o falala ki aí.

Na'á ku faingata'a'ia he 'alu ki he lotú. Na'á ku kole ke tukuange au mei hoku uiui'i. Na'e uesia hoku vā mo

hoku uaifi ko Selí pea mo hoku fāmilí. Na'e hokohoko atu 'eku 'alu ki he lotú, ka ko e faka'alanga lelei pē ia mo e feinga ke kei ma'uma'uluta hoku fāmilí. Na'e ta'emaau e mo'uí. Na'e 'ikai ke u lava 'o ongo'i e Laumālié peá u fehu'ia pe na'á ku teitei ongo'i nai pe 'ikai e Laumālie Mā'oni'oni.

'I he taimi ne mavahe ai 'a Keisoni ko hoku foha lahi tahá ke ngāue fakafaifekaú, na'á ku fakatupu ha ongo fakamamahi 'i he me'a ne tonu ke fakafiefiá. Hili e ta'u 'e ua, na'e 'ilo'i 'e he tokolahi taha hoku fāmilí e me'a na'á ku fefa'uhi mo iá. 'I he taimi ne nau ō kotoa ai ki he tempalé 'i he fuofua hū 'a Keisoní, na'e 'ikai ke u 'i ai au.

Na'á ku ongo'i tuenoa 'i he vaha'ataimi kotoa ko iá.

Poupou mei he Kakai ne Mau Feohí

'I he 'aho 'e taha ne fakatahataha mai ai hoku ngaahi tokouá ke talanoa mai fekau'aki mo e me'a na'á ku fouá. 'Oku 'ikai ke u loko manatu'i e me'a ne nau lea 'akí, ka na'á ku 'ilo'i ne fakahoko ia tu'unga 'i he 'ofa. Ne kamata ke u fakatokanga'i 'i he'emaui talanoá 'a e me'a ne mole

Ko e Taimi Ne u Ongo'i ai ne Kākāa'i Au fekau'aki mo e Siasí

*Ko e 'uhinga na'á ku mavahe aí.
Mo e 'uhinga ne u foki mai aí.*

meiate aú. Na'e hoko ia ko e me'a ke ne kamata 'a e liliú. Ko au ne totonu ke u fakanofo 'a Keisoni ko ha kaumātu'a. Ko au ne totonu ke u fakafe'ao kiate ia 'i he temipalé. Ko au ne totonu ke u tuku ha tāpuaki fakatamai kiate ia kimu'a peá ne mavahé. Na'e fakataumu'a e ngaahi me'a mahu'inga taha ko ia ne hoko 'i he'ene mo'uí ke u 'i ai, kae 'ikai ko ha taha kehe. 'Oku ou manatu 'i 'eku fehu'i loto, "Ko e hā 'eku me'a 'oku fa?"

Hili ha taimi nounou mei ai, na'e ue'i ha kaungā-me'a lelei ke ne fakafe'iloaki au ki ha mēmipa 'o 'ene kau palesitenisi fakasiteikí. Na'e fakafanongo tokanga e tangata anga'ofá ni ki he'eku talanoá pea hangē na'á ne 'ilo'i e me'a te u lea 'akí kimu'a peá u leá. Na'e lau houa 'ema talanoá. Na'e matu'aki tatau 'eku talanoá, ngaahi fehu'i, mo e 'uhinga na'á ku 'ilo ki aí mo e me'a ne vahevahe 'e ha ni'ihi kehe kiate iá. Na'e kamata ke u fakatokanga 'i na'e 'i ai ha ngaahi tali lelei ki he kongá lahi 'o e ngaahi me'a ne u hoha'a ki aí pea ko e kongá lahi 'eku ngaahi fehu'i neongo na'e mo'oni ka na'e fa'u ia 'e he kakai ne taumu'a ke faka'auha e tuí.

Na'e fakalelei'i kotoa nai 'eku ngaahi fehu'i mo e ngaahi me'a ne u hoha'a ki aí he taimi pē ko iá? 'Ikai. Ka na'e fakamolū fe'unga hoku lotó ke u 'ilo'i ha mo'oni ma'ongo'onga: 'oku lelei 'a e ngaahi fehu'i, ka 'oku mahu'inga ange ha ngaahi fehu'i 'e ni'ihi 'i ha ngaahi fehu'i kehe.¹ Na'e mahu'inga ange nai e mole hoku fāmilí mo hoku tu'unga 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i ha ngaahi fehu'i ta'etali 'e ni'ihi? 'I he'eku 'uluaki tokanga taha ki he ngaahi fehu'i na'e mahu'inga tahá mo toe fakamu'omu'a e 'Otuá 'i hoku lotó, na'e kamata ke u ma'u e ngaahi tali na'á ne fakapapa-u'i mai na'á ku foki ki he hala totonú.

Na'e tokoni'i foki au 'e he'eku palesiteni fakasiteikí mo e pīsopé. Na'á na tokoni lahi kiate au mo Seli lolotonga ha ngaahi taimi fakapo'uli. Na'e 'ikai ke na teitei fo'i. Na'á na matu'aki mahu'inga 'aupito mo hoku fāmilí 'i he ongo tafa'aki fakatou'osi 'o e veilí 'i hono tokoni'i aú. 'Oku ou 'ilo'i 'oku 'afio'i mo 'ofa'i kitautolu 'e he Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'omi ha kakai ke tau feohi 'i he taimi 'oku tau fie ma'u ai kinautolú. Ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ke tau lotofiemālie ke tali 'enau tokoni.

Me'a ke Fai 'o Kapau Ko Koe

'Oku ou 'ilo 'oku 'i ai mo ha ni'ihiki kehe mahalo 'oku nau foua ha me'a tatau. Mahalo pē ko koe pe ko ha taha 'okú ke 'ilo'i.

'Oku ou 'ilo na'e fokotu'u 'e he Fakamo'uí 'a Hono Siasí 'aki e mafai ke tuku mai e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'oku tau fie ma'u ke foki ai kiate Iá. 'Oku ngāue ta'emālōlō 'a Sētane ke fakangalikovi'i e Siasí 'o e 'Eikí 'o faka'aonga'i ha fa'ahinga founga pē 'e malavá. 'Oku faingofua hono fai ha ngaahi fehu'i mo fakatupu ha loto-veiveiua. 'E lava ke tō ha taha pē 'i he'ene ngaahi tauhelé. 'E lava ke faingofua ange e fakafalala ki he fakamatala mo e ngaahi tali 'oku 'omi 'e he ni'ihiki kehé 'i ha'atau fai e ngāue ki hono 'ilo'i e mo'oni ma'atautolu "i he ako pea 'i he tui *foki*" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:118; tānaki atu hono fakamamafa'i). Ka ko hono mo'oni, ko e me'a ia 'oku fie ma'u 'e he 'Otuá.

Kapau 'okú ke fefa'uhi mo ha ngaahi fehu'i pe veiveiua fekau'aki mo e Siasí pe ko ho'o tuí, he 'ikai te ke ma'u 'a e mo'oni mei hono lau e ngaahi fakamatala 'i he 'initaneti pe fanongo ki he ngaahi lea he 'initaneti meiate kinautolu 'oku 'ikai tui tatau

'I he'eku 'uluaki tokanga taha ki he ngaahi fehu'i na'e mahu'inga tahá mo toe tuku 'eku falalá ki he 'Otuá, na'e kamata ke u ma'u e ngaahi tali na'a ne fakapapau'i mai na'a ku foki ki he hala totonú.

mo e Siasí pe kuo nau mavahe mei a'i. Kae mahalo he 'ikai te ke fiamalie 'i he ngaahi tali 'oku fakalūkufuá, pea mahalo he 'ikai ke ke sai'ia 'i he fokotu'u ko ia ke "fakatatali ho'o fehu'i ki ha taimi kehe."

Na'a ku ako 'o 'ilo'i he 'ikai ke tau lava ma'u pē 'o fakafalala ki he maama mei ha ni'ihiki kehe, ka kuo pau ke tau tafoki ki he 'Otuá 'a ia 'oku ma'u mei ai e maama mo e mo'oni kotoa pē (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:26). Kuo pau ke tau fakakaukau'i ia 'i hotau 'atama'i, ka kuo pau foki ke tau fehu'i ki he 'Otuá pe 'oku totonu e me'a 'oku tau fakakaukau ki a'i (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:8). Kuo pau ke tau ako 'iate kitautolu 'o, hangē ko ia ne fai 'e Siosefa Sāmitá (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:20) pea fa'a kātaki 'i he'etau fekumí (vakai, 'Alamā 32:41). Ka 'oku 'uhinga e ako 'i he tuí kuo pau ke tau fakamo'oni'i e mo'oni 'aki hono mo'ui 'aki (vakai, Sione 7:17; 1 Tesalonika 5:21).

'I he taimi na'a ku ako ai e ngaahi me'a na'e fakafepaki ki he Siasí, na'a ku ongo'i ne u nofo mo'oni 'i he 'ao fakapo'ulí (vakai, 1 Nifai 8:23–24; 12:17). 'I he taimi na'a ku ma'u ai e folofola 'a e 'Otuá pea kamata ke toe

NGAAHI FEHU'I TA'ETALÍ MO E NGAAHI 'ILO PAU FAKATOKĀTELINÉ

"Te u lava 'o kātaki'i 'a e ngaahi tōnounou 'e ni'ihiki 'a e tangatá, kau ai 'a e kau palōfita 'o e 'Otuá—'a ia ko ha me'a ke 'amanaki 'e hoko mei he kakai fakamatelié. Te u lava 'o kātaki'i 'a e ngaahi 'ilo fakamaha-mahalo fakasaienisi 'oku fehangahangai mo e Tohi 'a Molomoná; 'e fakatonutonu kinautolu 'i he 'alu 'a e taimí. Pea te u lava 'o kātēkina 'a e ngaahi me'a fakahisitōlia 'oku ngali feliliuakí; he 'oku iiki ia 'i hono fakahoa ki he mo'oni. Ka he 'ikai ke u lava 'o mo'ui ta'e 'i ai e ngaahi mo'oni fakatokāteliné mo e ngaahi ouau na'e fakafoki mai 'e Siosefa Sāmitá, he 'ikai ke u lava 'o mo'ui ta'e 'i ai e lakanga fakataula'eiki 'a e 'Otuá ke faitāpuekina hoku fāmilí, pea he 'ikai ke u lava 'o mo'ui 'o 'ikai 'ilo'i 'oku silā'i kiate au hoku uai'fi mo e fānaú ki he ta'engatá. Ko e fili ia 'oku tau fehangahangai mo iá—ko ha ngaahi fehu'i ta'e tali 'e ni'ihiki mo ha ngaahi 'ilo pau fakatokāteline pea mo e mālohi 'o e 'Otuá 'i he tafa'aki 'e tahá."

Na'e ngāue 'a 'Eletā Teti R. Kalisitā 'i he Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú 'i he'ene fai e leá ni, "What Is the Blueprint of Christ's Church?" (Fakataha lotu 'a e Polokalama Ako 'a e Siasí ma'a e kakai lalahi kei talavou, 12 Sānuai 2014), broadcasts.ChurchofJesusChrist.org.

tafoki kiate Iá, ko e me'a pē ia na'á Ne fie ma'ú ke tuku mai ai Hono Laumālié ke ue'i hoku lotó.

'Oku Fe'unga Nai e 'Amanaki Lelei?

Hili ha ngaahi uike si'i mei he mavahe 'a Keisoni 'o ngāue fakafaipekaú, na'e 'a'ahi mai 'eku palesiteni fakasiteikí. Na'á ku vahevahe kiate ia e me'a na'e hoko 'i he ngaahi uike ko ia hili 'eku talanoa mo hoku ngaahi tokouá. Na'á ku talaange 'oku ou fie ma'ú ha lekomeni tempale fo'ou. Na'á ne fahu'i mai pe te u lava 'o tali fakalelei e ngaahi fahu'i lekomení. Na'á ku talaange, "Palesiteni, 'oku 'ikai ke u tui te u lava 'o pehē 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni 'a e Siasí he taimí ni, ka 'oku ou 'amanaki mo'oni 'aki hoku lotó kotoa 'oku mo'oni ia. Pea te u mo'ui 'o fakatatau mo e 'amanaki lelei ko iá. 'Oku fe'unga nai ia?"

Na'á ne ki'i longo 'i ha momeniti peá ne pehē mai, "Talāvisi, 'e fe'unga ma'ú pē ia."

'Oku kei 'i ai ha ngaahi me'a 'e ni'ihi 'oku ou kei tatali ke mahino kiate au, ka kuo mahino 'aupito 'a e ngaahi me'a 'e ni'ihi kiate au. 'Oku ou 'ilo 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate au. 'Oku ou 'ilo te tau hē mo faingata'a'ia 'i ha vaha'ataimi. Ka 'oku ou 'ilo'i 'oku fakafou 'ia Kalaisi mo 'Ene Fakalelei, pea mo e 'amanaki lelei 'okú ne 'omí, 'a e malava ke tau foki ki he hala 'oku iku kiate Iá. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Vakai, Lawrence E. Corbridge, "Stand Forever," (Brigham Young University devotional, Jan. 22, 2019), speeches.byu.edu.

NGAAHI FAKAKAUKAU KE TOKONI'I HA TAHA 'OKU KE 'OFA AÍ

'Oku tokolahi ha kakai hangē ko aú, 'oku 'i ai ha'anau ngaahi fahu'i pe ongo'i veiveiua 'o hangē 'oku 'ikai ke nau kau ki he Siasí. Ka 'oku 'ikai totonu ke tau tukunoa'i kinautolu pe ko e ni'ihi kehé. Na'e fekau'i 'e he Fakamo'ui 'a Hono kakai ke "kei fai atu 'a e tokoní" kiate kinautolu koe-'uhí 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i 'a e taimi te nau foki ai kiate la pea fakamo'ui (vakai, 3 Nifai 18:22–32).

Ko e ngaahi founa 'eni 'e nima te tau lava 'o kei fai ai e tokoní kiate kinautolu 'oku fefa'uhi mo e loto-veiveiua kae lava ke nau ongo'i 'oku talitali lelei kinautolu, 'o tatau ai pē pe 'oku nau fili ke foki mai pe 'ikai.

1. **Hokohoko atu e 'ofá.** Na'á ku ongo'i ne u tuenoa 'i he kotoa 'eku faingata'a'ia. Ko e mo'oni na'e 'ikai li'aki au 'e he Tamai Hēvaní, pehē ki hoku fāmilí pe kau taki 'i he Siasí. Na'e tokoní hono ongo'i 'Ene 'ofá 'iate kinautolú ke u 'ilo'i te u toe lava 'o foki.
2. **Hokohoko atu e tokoní.** 'Oku 'ikai totonu ke fakatefito hono 'ofa'i e ni'ihi kehé 'i he me'a 'oku nau tui ki aí, ko 'enau kau mai 'i he lotú, pe ko 'enau ongo'i fekau'aki mo kitautolú. 'Oku kole mai 'e Sīsū ke ope atu 'etau tokoní kiate kinautolu 'i hotau siakalé (vakai, Mātiu 5:46–47).
3. **Hokohoko atu e 'amanaki lelei.** Tau 'aukai, lotu, tokanga mo tatali 'i he fa'a kātaki, pea 'oua na'a teitei siva e 'amanakí. "Kuo 'osi fokotu'utu'u 'e he 'Otuá ha ngaahi founa ke fakahaofi ai 'Ene fānaú takitaha" (Henry B. Eyring, "Ki Hoku Makapuná," *Liahona*, Nōvema 2013, 71).
4. **Faka'apa'apa'i 'enau tau'atāina ke filí.** Ma'ú ha 'amanaki lelei kae faka'apa'apa'i 'enau ngaahi filí. 'Oku 'ikai fie ma'ú ia ke tau fakaloto'i kinautolu pe fakakikihi mo kinautolu 'i he tokāteliné. Hangē ko e foha maumau koloá, 'oku fie ma'ú 'e he tokolahi 'o kitautolu ha me'a 'e hoko 'i he mo'ui te ne 'uluaki fakavaivai'i hotau lotó.
5. **Anga faka'e'i'eiki kiate kinautolu, kae 'ikai hangē 'oku nau kovi.** Faka'ehi'ehi mei he ngaahi lea 'oku loto-fakamaaú, fakaangá, pe fakasi'ia. 'E lava ke ma'ú 'e he kakai lelei ha tui 'oku kehe meiate kitautolu, pea 'oku totonu ke tau fai kiate kinautolu e faka'apa'apa tatau 'oku tau faka'amu te nau fai maí.

'Oku 'ikai ke u tui te u lava 'o pehē 'oku mo'oni 'a e Siasí 'i he taimí ni, ka 'oku ou 'amanaki 'oku mo'oni ia pea te u mo'ui 'o fakatatau mo e 'amanaki lelei ko iá.

'Ofa Koe, Te Ne Fakahaofi 'e Ia

Na'á ma lotua 'e liliu e loto 'ema fānaú. Na'á ku fakatokanga'i leva ha me'a na'e ta'efakafiemālie (mo 'aonga).

Fai 'e Krista Rogers Mortensen

Na'á ku ohi hake mo hoku husepānití 'ema fānaú 'i he ongoongoleléi. Na'a mau ako folofola fakafāмили he pongi-pongi kotoa, lotu fakafāмили, mo e efiāfi fakafāмили 'i 'āpi fakauiké. Na'a mau 'alu ki he lotú, ma'u me'atokoni efiāfi fakataha, mo 'eve'eva mālōlō fakafāмили. Na'e ō ma'u pē 'ema fānaú ki he temipalé ke fakahoko e papitaiso ma'á e pekiā, na'a nau 'osi mei he seminelí, pea na'e ngāue fakafaifekau ha toko ua.

Pea 'i he'enua matu'otu'á, na'e kamata ke nau fononga 'i ha ngaahi hala mo e ngaahi fakakaukau na'e kehe mei he me'a na'á ma akonekina kiate kinautolú. Na'e nofo tahataha pē 'ema fānaú mei he'enua kau ki he Siasí 'o a'u ki he toe pē 'a e toko taha 'i he'ema fānaú 'e toko nimá na'e kei fili ke kau. Na'á ma tangi 'a lo'imata koe'uhi ko 'ema fānaú mo fifili pe kuó ma tōnounou ko e ongomātu'a pe na'e 'i ai ha me'a na'e mei kehe 'ema fakahokó.

Na'á ma tautapa ki he 'Eikí 'i ha vaha'ataimi lōloa ke liliu honau lotó, pea ne faifai pea tali

mai 'e he 'Eikí 'ema ngaahi lotú. Kae 'ikai 'i he founga na'á ma 'amanaki ki aí.

Na'e 'ikai ke Ne liliu pē 'a e loto 'ema fānaú, ka na'á Ne fakahā mai na'e fie ma'u ke ma kamata 'aki hono liliu homa lotó. Neongo 'oku 'i ai ha fatongia mahu'inga 'a e mātu'á 'i hono ako 'i 'enua fānaú, ka na'á Ne fakamanatu mai ko Sīsū Kalaisi 'a honau Fakamo'uí mo e Fakamāú.

'I he'eku loto fakapapau ke fakahaofi 'eku fānaú, na'á ku faka'aonga'i ha ngaahi houa lahi 'i he lotú, lau 'eku folofolá, mo e 'alu ki he temipalé, 'o fakakaukau kapau te u fai kotoa e ngaahi me'a 'oku totonú, te u fe'unga ke tokoni mai e 'Otuá—'o hangē 'atā pē 'e iku 'eku ngaahi angafaí ke pule 'i 'e he 'Otuá 'enua tau'atāina ke filí pea fakamālohi'i kinautolu ke nau tui tatau mo aú.

Na'á ku fu'u fie ma'u mo hoku husepānití ke fakahaofi kinautolu, ka ko 'ema feinga ke fakahaofi ne lahi ange ia ki he akonakí, tafulú, pe fakahaa'i e ta'efiemālie ki he'enua ngaahi filí, 'o iku ia ki he fakakikihí. Na'á ma fakatokanga'i

Me'a Na'a ne Tokoni'i Au

'i he'ema loto-hoha'a ke fakafoki mai 'ema fānaú, na'a ma teke kinautolu ke nau toe mama'o ange. Ko e lahi ange 'enau ongo'i 'ema loto-fakamāu mo e loto-mamahí, ko e lahi ange ia 'enau faka-'ehi'ehi meiate kimauá.

Na'e liliu 'eku ngaahi lotú ki ha tautapa ke liliu hoku lotó. Ne u fakatokanga'i ne tupu mei he feitu'u hala 'a 'eku ngaahi 'uhinga ki hono fie ma'u ke liliu 'eku fānaú. Na'a ku lotua ha 'ofa lahi ange. Na'a ku lotua foki ke ikuna'i 'eku ongo'i mā mo ngalivale 'i he 'ikai ofi hoku fāmílí ki he ngaahi fāmili haohaoa ne faka'ali'ali 'e hoku ngaahi kaungāme'á 'i he mītia fakasōsialé, 'i he 'ū tā mei he mali temipale 'enau fānaú pe ko e papitaiso honau makapuná.

'I he'eku tafoki ki he Fakamo'uí ke fakamo'uí au, na'e kamata ke fakavaivai hoku lotó ki he'eku fānaú. Na'a ku fakatokanga'i na'e 'uhinga e 'ofa 'iate kinautolu 'o hangē ko 'Ene 'ofa 'iate kinautolú ke fai ha ngaahi liliu. Ko e 'ofá kiate Iá, na'e 'ikai ko ha founga—ko e me'a ia na'a ne faka'ai'ai e me'a kotoa pē na'a Ne fai. Na'a Ne pehē na'e 'ikai ke Ne fai "ha me'a 'o kapau 'e 'ikai 'aonga ia ki he kakai 'o e māmaní; he 'okú ne 'ofa ki he māmaní" (2 Nifai 26:24).

Na'e hanga 'e he falala ki he malava 'a e Fakamo'uí 'o fai 'Ene ngāue (vakai, 2 Nifai 27:20) 'o faka'atā ke u nofotaha 'i hono 'ofa'i 'eku fānaú mo tuku e fakahaofi ki he 'Eikí. Na'e 'ikai 'uhinga ia ke tuku e feinga ke tokoni'i kinautolú, ka 'i he taimi ne hoko ai hono 'ofa'i kinautolú ko e me'a na'a ne faka'ai'ai 'eku fengāue'aki mo kinautolú, na'e liliu ai e *founga* 'eku fengāue'akí.

Na'e kamata ke kehe 'eku vakai kiate kinautolú. Na'e kamata ke u nofotaha 'i honau ngaahi mālohingá mo e ngaahi talēnití mo kamata ke vakai ko ha kakai 'ofa, anga'ofa, poto, mo lelei kinautolu.

Na'e lahi ange 'eku fakafanongo mo hoku husepānití pea s'i ange 'ema leá. Na'a ma fai ha ngaahi fehu'i fēkau'aki mo 'enau mo'uí mo e ngaahi me'a 'oku nau manako aí. Na'a ma faka-hā 'okú ma fie 'ilo kae 'ikai ko e loto-fakamaau. Na'a ma fetongi e fakaangá mo e loto-mamahí 'aki hono fakahaa'i e 'ofá, pea na'e lava 'ema fānaú 'o ongo'i na'e mo'oni ia.

Na'e hoko homa 'apí ko ha feitu'u ne nau lava 'o ongo'i ai e 'ofá mo e tali lelei. Na'e tuku 'enau

lotú

ko ha tautapa ke liliu hoku lotó

fakakaukaú

vakai ki he'eku fānaú 'i ha founga kehe

'ofá

'oua 'e lea pē— fakafanongo

falala

'oku ou ngāue fakataha mo e 'Otuá

fakafufū e ngaahi me'a meiate kimauá pea kamata ke faitotonu mo lea mo'oni kau ki he me'a 'oku hoko 'i he'enau mo'uí. Na'e faka'au ke mau toe vāofi ange.

'Oku kei feifeinga'i pē homau fāmílí, ka 'oku fiefia 'ema fānaú 'i he taimi ni he omi ki homa 'apí mo feohi mo kimauá. 'Oku nau ongo'i malu 'iate kimaua, pea 'oku ou faka'amu te nau lava 'o ongo'i e 'ofa 'a e 'Otuá kiate kinautolú 'o fakafou he'ema 'ofá. 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i pe te nau foki 'i he mo'uí ni ki he me'a na'e akonekina kiate kinautolu 'i he'enau kei ikí, ka 'oku ou 'ilo'i 'oku nau 'i he to'ukupu 'o e Fakamo'uí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i Tutā, USA.

Na'a Nau Tukunoa'i Honau Ngaahi Faingata'a

Fai 'e Natalie Jones, 'lutā, USA

Na'e hoko 'a Kenitulā, Palanite, mo Taisoni 'i he 'aho ko iá ko e sipinga mo'oni 'o e ngāue fakaetauhi faka-Kalaisí.

'O ku tau foua kotoa ha ngaahi taimi lelei mo kovi 'i he mo'uí, ka na'e hoko e 2013 ko ha ta'u faingata'a mo'oni ki homau fāmilí. Na'a mau a'usia ha ngaahi fakamole lahi ta'e-amanekina ke monomono e 'apí mo e me'alelé. Na'e mole e ngāue 'a hoku husepāniti ko Laiení, pea ne fanau 'i mai homa foha si'isi'i tahá na'e 'i ai ha palopalema pea ne pau ke nofo 'i ha ngaahi uike si'i he 'iuniti tokangaekina makehe ma'á e fānau valevalé. Na'á ku fefa'uhi foki mo e loto-mafasia hili e fā'elélé (postpartum). Na'e hoko e ngaahi tūkungá ni, fakataha mo 'ema hoko ko e ongomātu'a ki ha fānau iiki 'e toko fā, ke ma mafasia fakapa'anga mo fakaeloto.

Na'e ma'u ha ngāue fo'ou 'a Laieni, ka na'e lōloa 'ene taimi ngāue pea na'e

fā'a lau uike 'ene folau. Na'e kamata ke hoha'a homa foha ta'u nima ko Uesilíi 'i he fa'a pulia 'ene tamaí. Na'á ne toutou 'ā he po'ulí 'i ha'ane misi fakailifia.

Na'e tokoni'i au 'e homa kāingá 'i he taimi ne nau lava aí, ka na'á ku kei ongo'i ongosia pē mo tuenoa he taimi lahi. Na'á ku 'ilo'i na'e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní mo 'afio'i hoku fāmilí, ka na'á ku ongo'i hangē ne lōmekina kimautolú.

'I ha ho'atā 'e taha lolotonga e folau 'a Laieni 'i he ngāue, na'á ku faka'uli 'o foki ki 'api mo 'eku fānau mei he akó pea na'á ku lotua fakamātoato ha tokoni. Kimui ange 'i he pō ko iá, na'e tukituki mai hoku kaungá'api ko Kenitulaá he matapaá. Na'á ne 'ilo'i fekau'aki mo homau tūkungá peá ne fehu'i mai pe na'á ku

fēfē. Na'e 'ikai ke u taumu'a ke lāunga kiate ia, pea ko e tokotaha fakamui-muitaha ia te u kole tokoni ki aí. Na'e fefa'uhi hono husepāniti ko Palanite mo e kanisaá he ta'u 'e fā kuohilí.

Na'á ku talaange kia Kenitulā na'á ku sai pē, ka na'á ne toe fehu'i mo'oni mai. Na'á ku tangi mo 'eku talanoa kiate ia fekau'aki mo hoku faingata'a 'iá. 'I he 'eku talanoa ange fekau'aki mo e loto-hoha'a mo e misi fakailifia 'a Uesilíi, na'á ne 'eke mai pe te u loto ke tuku 'e Palanite ha tāpuaki kia Uesilí.

Hili ha taimi nounou mei ai, na'e ha'u 'a Kenitulā, Palanite, mo hona foha lahi taha ko Taisoni, kuo nau teunga lotu. Na'e ngāvaivai 'a Palanite. 'Oku ou tui na'á ne faka'aonga'i kotoa e ivi na'á ne ma'ú ke ha'u ki homau 'apí. Na'á ne tuku ha tāpuaki kia Uesilí, pea foaki mai 'e Taisoni ha tāpuaki kiate au.

Na'e hoko 'a Kenitulā, Palanite, mo Taisoni 'i he 'aho ko iá ko e sipinga mo'oni 'o e ngāue fakaetauhi faka-Kalaisí. Na'a nau tukunoa'i honau faingata'a iá ke fakahā mo'oni mai 'a e 'ofá mo e manava'ofá kiate kimautolu. Ne u ongo'i mohu tāpuekina na'e tali mai 'e he Tamai Hēvaní 'eku lotú 'i he founa angavaivai ni. Na'e pekia 'a Palanite hili ha uike 'e ua mei ai.

Na'e hoko 'a Palanite 'i he 'aho ko iá 'i homau 'apí ko ha fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i hono faka'aonga'i angatonu e lakanga fakataula'eikí (vakai, Mōsaia 18:9). 'Oku toputapu ia kiate au, 'a 'ene ngāue fakaetauhi ki homau fāmilí ko e taha 'o 'ene ngaahi ngāue faka'osi 'i māmaní. ■

Ko e Pailate Loto-to'á

Fai 'e Wayne L. Bell, South Dakota, USA

Na'e 'ikai ha taha te ne fie tali ki he faiako fakamālohisinó, ka na'e faka'ohovale e hiki nima ha talavou 'e taha.

Na'á ku kau ki he Laulāpuna Fakakautau 'a e Tunaiteti Siteití 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ke ngāue ma'a hoku fonuá. Na'e 'ikai fuoloa kuó u a'u ki he nofo'anga kemi fakamālohisino (boot camp) 'i Tekisisi, USA. Ne fakalau māmālie atu 'a e ngaahi uiké 'i he'eku kātekina e ngaahi me'a lahi 'oku angamaheni ke foua 'e ha taha 'i he nofo'anga kemi fakamālohisinó.

Na'á ku 'alu 'i ha 'aho 'e taha ki ha fakataha lahi 'a ha kau pailate sōtia 'e 200 tupu, ne mau akoako kotoa pē. Na'e kamata e fakatahá 'aki ha taha 'o 'emau faiako fakamalohisinó—'a ia na'e angamaheni ke ne kaikaila le'ó lahi mo ta'efe'unga—'o pehē, "Oku 'i ai ha taha 'oku 'ikai loto ki he founa 'oku ou fakahoko 'aki e ngaahi me'a heni?"

Ko hono mo'óni na'e 'ikai teitei fie tali ha taha, ka na'e faka'ohovale e hiki nima ha talavou 'e taha.

Na'e kaila e faiako fakamalohisinó, "Pailate, tu'u ki 'olunga!" "Ko e hā 'oku 'ikai te ke loto ki aī?"

Na'a mau fakaongo kotoa 'i he kaila le'ó lahi e talavou, "Oku 'ikai te u loto ki ho'ó takuanoa e huafa hoku Fakamo'uí. 'Oku fakamamahi ia ki hoku laumālié. 'Oku ou kole atu ke ke ta'ofi ia."

Na'e fakalongo mate 'a e lokí. Na'e sio fakamama'u e faiako fakamalohisinó kiate ia peá ne fehu'i ange pe ko e hā e tui fakalotu na'á ne kau ki aī. Na'e tali laukau ange 'a e pailate loto-to'á, "Ko ha mēmipa au 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní!"

Na'e fakamālō ange 'a e faiakó ki he pailaté 'i he'ene loto-to'a ke lea haké, pea na'e hoko atu 'a e fakatahá. Na'e tō mamafa kiate au e me'a ko 'ení. Na'á ku fa'a fakakaukau te u fie

ko iá 'a e a'usia 'i he nofo'anga kemi fakamalohisinó mo e pailate loto-to'á. Na'á ku fetaulaki mo hoku uai'í mo e ongo faifekau, pea 'ikai fuoloa mei ai kuo papitaiso kimaua.

ma'u e fa'ahinga loto-to'a na'e ma'u 'e he pailate ko iá.

Hili e nofo'anga kemi fakamālohisinó mo e ako fakafaito'ó, na'e vahe au ki ha va'a laulāpuna fakakautau 'i Kololato, USA. 'I ha 'aho 'e taha ne u ma'u ai ha tohi mei hoku ta'oketē na'e ngāue 'i Filipaini. Na'á ne kau ki he va'a laulāpuná 'i ha ta'u 'e taha kimu'a 'iate au. Na'á ne talamai kuó ne hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí, pea na'á ne loto ke u talanoa mo e ongo faifekau. Na'á ku manatu 'i leva he taimi

Hili ha ngaahi māhina si'i mei ai, na'á ku fokotu'utu'u ke 'a'ahi e ongo faifekau ki hoku tehiná. Na'e papitaiso foki ia mo hono uai'í. Kuó u ma'u mo hoku ngaahi tokouá he taimí ni ha fāmili tokolahi mo e makapuna. 'Oku mau 'ofa kotoa ki he 'Eikí mo Hono Siasí.

'Oku 'ikai ke u 'ilo'i e hingoa 'o e pailate loto-to'á. Na'e 'ikai ke u toe fetaulaki mo ia, ka te u houna'ia 'o ta'engata 'i he'ene loto-to'a ke taukave 'i 'a 'ene tuí. ■

Tatali ki he Tala'ofá

Fai 'e Juana Moreno de Ruiz, Sonola, Mekisikou

Kuo fakamama'o hoku 'ofefiné mei he Siasí, ka 'oku ou 'ilo 'e faitāpuekina ia 'e he ngaahi me'a na'e ako'i kiate ia fekau'aki mo e ongoongoleléi.

I he māhina 'e tolu kimu'a pea hokosia hoku ta'u 21, na'e papitaiso au fakataha mo hoku tokouá, ko 'eku fa'e'e, mo hoku 'ilamutu ta'u valú. Kuo mau piki ma'u ki he ongoongoleléi 'i he fakalau 'a e ta'ú, neongo e lahi homau ngaahi faingata'á.

'I he taimi na'á ku mali ai mo hoku husepānití, na'á ma fakapapau'i ke mālohi 'i he Siasí. 'I he ma'u e fānaú, na'á ku fāifeinga mo hoku husepānití ke hoko ko ha ongomātu'a lelei mo ako'i e ongoongoleléi 'i homau 'apí.

Na'á ku 'alu 'i he 'aho 'e taha ki ha konifelenisi mo homa 'ofefine ta'u tahá. Na'e lea ha Fitungofulu Faka'ēlia 'i he konifelenisi fekau'aki mo e fatongia 'o e mātu'á ke ako'i e ongoongoleléi ki he'enu fānaú.

Na'á ne fai mai leva ha tala'ofa na'e ongo mālohi kiate au. Na'á ne pehē: "Kapau 'e 'osi ho'o fai e me'a kotoa pē te ke lavá ke ako'i e ongoongoleléi, pea mavahe ha taha ho'o fānaú mei he Siasí, 'e kei faitāpuekina pē kinautolu koe'uhí koe manatu ki he ngaahi me'a na'a nau a'usia 'i 'apí."

Na'e fakafonu au 'e he ngaahi lea 'a e Fitungofulu Faka'ēlia ko iá 'aki ha 'amanaki lelei he na'e 'i ai hoku ngaahi fakafotu mo e 'ilamutu ne nau mavahe mei he Siasí. Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai, ko hoku 'ofefine ta'u taha ko ia na'á ku fua lolotonga e konifelenisi, na'á ne mavahe mei

he Siasí 'i hono ta'u 17. Na'á ne fetaulaki mo ha taha na'e 'ikai mālohi 'i he ongoongoleléi, peá na mali. Hili iá na'e 'ikai ke ne toe 'alu ki he lotú.

Na'e fakamamahi 'eni kiate au. Na'á ku toutou fehu'i loto pē pe ko e hā e fehalaaki na'á ma fakahokó. Na'á ku feinga ma'u pē mo 'ene tama'i ke tauhi e ngaahi fekau mo ngāue 'i he Siasí. Na'á ma 'ofa 'i he'e ma fānaú mo fie ma'u e lelei tahá ma'anautolu. Hili ha lo'imata mo e ngaahi fehu'i lahi, ne faifai peá ma pehē 'oku lalahi e fānaú, 'o faka'ao-nga'i 'enu tau'atāina ke filí, pea 'oku 'ikai ke nau tui ma'u pē ki he ngaahi me'a 'oku ako'i kiate kinautolu 'i 'apí.

Ko e pangó, na'e 'ikai ola lelei e nofo-mali hoku 'ofefiné, pea na'e 'ikai pē ke ne fie foki mai ki he Siasí. Ko e me'a pē 'oku ou lavá ko e manatu 'i e tala'ofa ko ia te ne manatu 'i pea faitāpuekina ia koe'uhí

ko e ngaahi me'a na'e akonekina kiate ia 'i 'apí.

'Oku ou kei lotua pē hoku 'ofefiné. 'Oku ou 'ofa 'iate ia 'aki hoku lotó kotoa, pea 'oku fakamamahi ke u vakai ki he'ene mavahe mei he Siasí. Ka 'oku ou 'ilo, neongo 'eku ngaahi tōnounou, 'oku mo'oni mo totonu e ngaahi me'a na'á ku ako'i kiate iá. 'Oku ou 'ilo 'oku angatonu mo 'ofa 'a e Tamai Hēvaní pea 'okú Ne fanongo mai ki he'e tau ngaahi lotú. 'Oku ou 'ilo ta'etoe veiveiua 'i hoku lotó kapau te u fai 'eku tafa'akí, te Ne tali mai kinautolu 'i he momeniti 'okú Ne 'afio'i 'oku totonú. ■

“Ko hai Na’á Ne Tui’i Hoku Fohá?”

Fai ‘e Sandra Beatty, ‘Onitaliō, Kānata

Na’á ku sio-loto ki ha’aku kaikaila’i e tokotaha na’á ne tui’i hoku fohá, ka na’á ku fehangaangi mo e faka’ulí.

Na’á ku toki tuku pē hoku ‘ofefine ki he ‘api ‘o ha kaungāme’a mo ‘eku ma’u ha telefoni mei hoku huse-pāniti ko Sonatané. Na’á ne talamai ne tui’i ‘e ha kā homa foha ta’u 11 ko ‘Eitení lolotonga ‘ena kolosi mo Sonatane he halá.

Na’e afe hema e faka’ulí ‘i mu’a ‘ia Sonatane pea ne ‘ikai ke sio ia kia ‘Eiteni ‘i he’ene pasikalá. Na’e tui’i ‘e he faka’ulí e konga ki mu’a ‘o e pasikala ‘a ‘Eitení. Na’á ne punakaki ki he ‘ataá ‘okú ne kei piki pē ki he pasikalá, pea tau holo ‘ulú he tafa-‘aki ‘o e kaá ‘i he’ene tō ki laló. Na’e ha’aki leva ia ‘i he loto halá pea ‘alu hifo ‘ene pasikalá ‘i ‘olunga ‘iate ia. Me’amālié, na’á ne tui tatā. Na’e tu’u e faka’ulí mo ha kakai kehe ke tokoni kae tā telefoni ‘a Sonatane ki ha me’a-lele fakafalemahaki.

Ne puputu’u ‘eku fakakaukau pea lēlea hoku lotó. Na’á ku lele fakavave ki he manga fā na’e hoko ai e fakatu’utāmakí, mo faka’amu ke u ma’u atu ki ai e me’alele fakafalemahakí ke u lava ‘o ‘alu mo ‘Eiteni.

Na’e ‘alu hake e fakakaukau kehekehe ki he faka’ulí. “Ko e hā na’e fakakaukau ki ai e faka’ulí?” Ko ‘eku fakakaukau ia. “Na’a nau konā? Na’a nau lolotonga telefoni?” Na’á ku ‘ita mo hoha’a lahi. Na’e ‘ikai ke u ‘ilo pe ko e hā e lahi e lavea ‘o ‘Eitení.

‘I he’eku a’u ki he feitu’ú, na’e ‘osi ‘alu e me’alele fakafalemahakí ia. Ko ha kā polisi pē ‘e ní’ihi na’e ‘i aí mo ha kā na’e tau he ve’ehalá.

Na’e tu’u ‘i he ve’e kaá ha fefine fofonga hoha’a.

Na’á ku fakaofi atu pea fehu’i ange, “Na’á ke sio pe ko hai na’á ne tui’i hoku fohá?”

Na’á ne lea le’o si’i mai, “Ko au.”

Na’á ku sio-loto ki ha’aku kaikaila’i e tokotaha ta’etokanga na’á ne tui’i hoku fohá, ka ‘i he’eku fehangaangi mo e faka’ulí ne mole atu e fakakaukau koví. Ne u tangi mo fā’ofua kiate ia. Na’á ne kole fakamole-mole mai, peá u talaange ‘e Sai Pē ‘a e me’a kotoa. Ne u ‘ilo kimui ange ko e ngaahi lea pē ia na’e talaange ‘e ‘Eiteni kimu’a pea a’u mai e kau polisí. ‘I he iku’angá, na’e hao pē ‘a ‘Eiteni pea mamulu pe mo taka’ulí.

‘Oku ou hounga’ia ‘i he momeniti mahu’inga ko iá, na’e tāpuekina au ‘e he’etau Tamai Hēvaní ‘aki e mālohi ke u fa’a fakamole-mole kae ‘ikai ko e tāufehi’a, neongo na’e ‘ikai ke u kole kiate Ia. ‘Oku ou ‘ilo ‘okú Ne ‘afio’i kitautolu mo foaki mai ma’u pē ‘Ene tokoní. ■

‘Alamā 23–29

29 SUNE–5 SIULAI

Hili ‘enau uluí, na’e fie ma’u ‘e he kau Leimana faivelengá ha hingoa fo’ou ke fakafaikhehekehe’i ‘aki kinautolu mei he kau Leimana kehé ke fakataipe ‘aki ‘enau ului kia Sísū Kalaisí. Na’a nau ui kinautolu ko e kau ‘Anitai-Nifai-Lihái (vakai, ‘Alamā 23:16–17). ‘Oku tau fakafaifekehekehe’i kitautolu he ‘ahó ni ‘aki hono to’o kiate kitautolu e huafa ‘o Sísū Kalaisí.

Ko Ha Faka’ilo-nga ‘o ‘Etau Uluí

‘Oku tau fuakava ‘i he papitaisó ke to’o kiate kitautolu e huafa ‘o Kalaisí. Ko e taimi kotoa pē ‘oku tau ma’u ai e sākalamēnití, ‘oku tau fakafou e fuakava ko iá. Ko e hā ‘oku tau fuakava ke manatu’i mo fakahoko ‘i he’etau to’o kiate kitautolu Hono huafá? (Vakai, Mōsaia 18:8–9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.)

Ko ha Faka-mo’oni ‘o Kalaisi

Ko e kau ‘Aposetoló ko ha “kau fakamo’oni makehe ki he huafa ‘o Kalaisí ‘i he māmaní kotoa” (T&F 107:23). Te tau lava foki ‘o hoko ko ha kau fakamo’oni ‘o Kalaisi. ‘E founa fēfē ho’o tu’u fakataha mo e palōfitá mo e kau ‘aposetoló pea hoko ko ha fakamo’oni ki he huafa ‘o Kalaisí ki he kakai ‘oku mou feohí?

Ko ha Ma’u’anga Mālohi

Kuo kole mai ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni kimuí ni ke tau ui e Siasí ‘aki hono hingoa totonú: Siasí ‘o Sísū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Na’á ne palōmesi ‘e lilingi hifo ha mālohi ki he Kāingalotú ‘i he’etau fai iá (vakai, “Ko e Hingoa Totonu ‘o e Siasí,” *Liahona*, Nōvema 2018, 89). Ko e hā ha ngaahi me’a ‘e ni’ihi te ke lava ‘o fai ke ngāue ‘aki lelei ange ai e hingoa totonu ‘o e Siasí mo tokoni’i e ni’ihi kehé ke nau fai e me’a tataua?

FEALĒLEA’AKÍ

‘Oku founa fēfē hono faka’ai’ai koe ‘i hono to’o kiate koe e huafa ‘o Kalaisí ‘i ho’o ngaahi fakakaukaú mo e ngāue faka’ahó, ke ke hoko ai ko Há’ane ākongā lelei ange?

Te Tau Lava Fēfē ‘o Matu‘uaki e Ngaahi Akonaki Loí?

Ko Koliholá ko ha fili ia ‘o Kalaisi na‘á ne malanga “‘o faka‘ikai‘i ‘a e ngaahi kikitē ‘a ia kuo lea ‘aki ‘e he kau palōfitá ‘o kau ki he hā‘ele mai ‘a Kalaisi” (‘Alamā 30:6). Na‘á ne malanga‘i mo ha ngaahi loi kehe mo taki atu “‘a e loto ‘o e tokolahi” (‘Alamā 30:18).

Neongo na‘e hoko ‘eni he ta‘u ‘e 2,000 tupu kuo-hilí, ka ‘oku malanga‘i ha ngaahi me‘a tatau ‘e ha kakai tokolahi he ‘ahó ni. Ko e hā te tau lava ‘o fai ke malu‘i kitautolu mei he ngaahi akonaki hala ‘i hotau kuongá ni?

▶ Te tau Lava ‘o Ma‘u ‘Etau Fakamo‘oni ‘Atautolu Pē.

Na‘e ako‘i ‘e Kolihola ki he kakai “‘oku ‘ikai totonu ke ‘i ai ha Kalaisi” pea “‘ikai . . . ‘i ai ha fakalelei,” pea na‘á ne faka‘ikai‘i ‘oku ‘i ai ha ‘Otuá (vakai, ‘Alamā 30:12, 17, 28).

Te tau lava fēfē ‘o ‘ilo‘i ‘oku mo‘ui e ‘Otuá mo Sīsū Kalaisi? Ko e hā e folofola mo e ngaahi a‘usia fakatautaha kuó ne fakamālohia ho‘o fakamo‘oni fekau‘aki mo Kinauá?

▶ Te Tau Lava ‘o Fakafalala ki he Fakahaá

Na‘e faka‘ikai‘i ‘e Kolihola e laumālie ‘o e kikitē mo e fakahaá. Na‘á ne feinga ke tui e kakai “‘oku ‘ikai ke lava ‘e ha tangata ‘o ‘ilo‘i ha me‘a ‘e hoko mai” pea “‘oku ‘ikai te mou lava ‘o ‘ilo‘i ha ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai te mou mamata ki ai” (‘Alamā 30:13, 15).

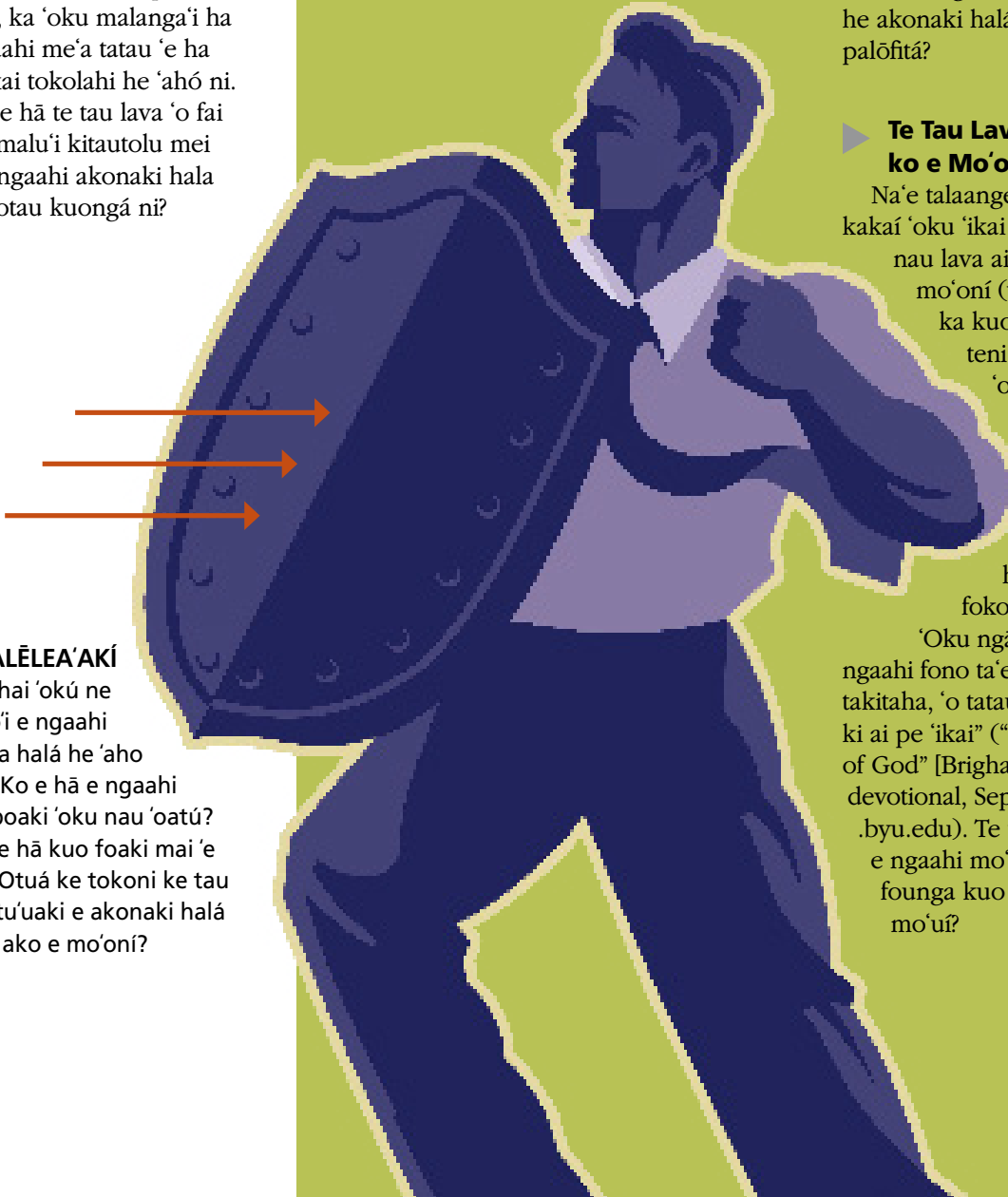
Te tau lava ‘o vakai ki he kau palōfitá mo e kau ‘aposeoló ke ma‘u e folofola ‘a e ‘Otuá ki hotau kuongá. ‘Oku founga fēfē hono malu‘i koe mei he akonaki halá ‘i ho‘o muimui ki he palōfitá?

▶ Te Tau Lava ‘o Manatu‘i ko e Mo‘oni ko e Mo‘oni

Na‘e talaange ‘e Kolihola ki he kakai ‘oku ‘ikai ‘i ai ha founga te nau lava ai ‘o ‘ilo‘i e me‘a ‘oku mo‘oní (vakai, ‘Alamā 30:24), ka kuo akonaki ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘o pehē: “‘Oku ‘i ai ha ngaahi me‘a ‘e ní‘ihi ‘oku mo‘oni pē ia. . .

“ . . . ‘Oku fakatefito e mo‘oní ‘i he ngaahi fono kuo fokotu‘u ‘e he ‘Otuá. . .

‘Oku ngāue mo kaunga e ngaahi fono tā‘engatá ‘i he‘etau mo‘uí takitaha, ‘o tatau ai pē pe ‘oku tau tui ki ai pe ‘ikai” (“The Love and Laws of God” [Brigham Young University devotional, Sept. 17, 2019], speeches .byu.edu). Te tau lava fēfē ‘o ‘ilo‘i e ngaahi mo‘oni ‘a e ‘Otuá, mo e founga kuo nau faitāpuekina ‘etau mo‘uí?

FEALĒLEA‘AKÍ

Ko hai ‘okú ne ako‘i e ngaahi me‘a halá he ‘aho ní? Ko e hā e ngaahi pōpoaki ‘oku nau ‘oatú? Ko e hā kuo foaki mai ‘e he ‘Otuá ke tokoni ke tau matu‘uaki e akonaki halá mo ako e mo‘oní?

‘Alamā 32–35

13–19 SIULAI

Ko e hā ‘Oku Vahevahe ai ‘e ‘Alamā e Talanoa kia Mōse e Ngata Palasá?

Hili hono fakafehoanaki ‘e ‘Alamā e folofola ‘a e ‘Otuá ki ha tenga ‘i ‘akau (vakai, ‘Alamā 32:28–43), na’e fehu ‘i ange ‘e he kakaí e founga ke tō ai e tengá. Na’e faka‘aonga ‘i ‘e ‘Alamā e fakamatala kia Mōse mo e ngata palasá mei he Nōmipa vahe 21 ko ha fakatātā ‘o e ngāue ‘i he tuí (vakai, ‘Alamā 33:19–23).

FEALĒLEA‘AKÍ

Na’e fie ma’u pē e kakai ‘Isilelí ke nau sio kae fakamo’ui kinautolu. Ko e hā ha ngaahi tefito’i mo’oni ‘e ni’ihi ‘o e ongoongoleléi ‘oku ngali faingofua hangē ko e “sio”? Ko e hā ha tō’onga fakakaukau pe ‘ulungaanga ‘okú ne fa’a tā’ofi ai kitautolu mei hono mo’ui ‘aki e ngaahi tefito’i mo’oni faingofua ‘o e ongoongoleléi?

Te ke lava fēfē ‘o sio ki he Fakamo’ui ‘i he ngaahi me’a ‘okú ke a’usia ‘i he ‘aho takitaha?

Ko ha Fakataipe ‘o Kalaisi

Ko e *fakataipe* ko ha me’a ia ‘okú ne fakafongā ‘i pe hoko ko e fakamelomelo ‘o ha me’a pe tokotaha. ‘I he taimi na’e huhu ai e kau ‘Isilelí ‘e he fanga ngata huhu koná, na’e hiki hake ‘e Mōse e ngata palasá, ‘a ia na’e hoko ko ha fakataipe ‘o Kalaisi. Na’e fakamo’ui ‘a kinautolu kotoa pē na’e ngāue ‘i he tuí ‘o sio ki aí, ‘o hangē pē ko e fakamo’ui fakalaumālie ‘a kinautolu ‘oku ngāue ‘i ‘enau tui kia Sīsū Kalaisi.

Na’e Fakafefeka ‘e ha Ni’ihi Honau Lotó

Neongo ‘ene ngali faingofua ke sió, ka na’e fakafefeka ‘e ha kakai ‘e ni’ihi honau lotó pea ‘ikai ke nau fie sio, pea na’a nau mate ‘i hono huhu kinautolú. Ko e hā na’e ‘ikai ke nau sio aí? (vakai, ‘Alamā 33:20). Ko e hā ‘e lava ke ako’i mai ‘e he me’a ni fekau’aki mo e tuí mo e ta’etu?

‘E Fakamo’ui Nai Koe?

Kapau ‘e lava ‘o fakamo’ui koe ‘i hono fai ha me’a faingofua ko e sio pē, te ke fai nai ia? Na’e fai ‘e ‘Alamā e fehu ‘i ni mo fakaafe ‘i kitautolu ke sio ki he Fakamo’ui ‘aki ‘etau tui kiate Iá (vakai, ‘Alamā 33:21–22).

'Oku Liliu Fēfē 'e he Fakatomalá 'a e Mamahí ki he Fiefiá?

Na'e vahevahe 'e 'Alamā ki hono foha ko Hilamaní 'a e me'a na'á ne a'usia 'i he'ene uluí. Na'e talaange 'e 'Alamā 'a e founa na'á ne "mamahi'ia [ai] 'i he fakamamahi ta'engatá" koe'uhí ko "[ene] ngaahi angahalá mo [ene] ngaahi hia kotoa pē" ('Alamā 36:12–13). 'Oku fēfē ho'o ongo'i 'i he taimi 'okú ke a'usia ai e ongo'i halaia 'i he faiangahalá?

Fanau'i 'i he 'Otuá

Hili ha 'aho 'e tolu 'o e mamahi'ia e loto 'o 'Alamaá, na'á ne ma'u ha fakakaukau ne fakafiemālie'i ai e mamahi'ia na'á ne ongo'i (vakai, 'Alamā 36:19). Na'á ne fakamo'oni 'o pehē na'e "fanau'i [ia] 'i he 'Otuá" ('Alamā 36:23). Ko e hā e fakakaukau ne iku ai ki hono fanau'i ia 'i he 'Otuá? (Vakai, veesi 18.)

Fiefia hili e Loto-mamahi Lahí

Na'e a'usia 'e 'Alamā ha mamahi lahi koe'uhí ko 'ene ngaahi angahalá, ka 'i he'ene manatu'i mo ui kia Sīsū Kalaisí, na'e fetongi 'ene mamahí 'aki 'a e fiefia faka'ofa'ofa mo lelei 'o e fakamolemolé (vakai, 'Alamā 36:20).

Falala ki he 'Otuá

'I hono manatua e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, na'e ako ai 'a 'Alamā ke falala ki he 'Otuá mo 'ilo'i 'e hiki hake ia 'i he 'aho faka'osí (vakai, 'Alamā 36:3). Kuo founa fēfē ho'o ma'u 'a e fiefiá 'i ho'o manatu'i mo falala ki he Fakalelei 'a e Fakamo'u?

FEALĒLEA'AKÍ

Ko e hā te ke lava 'o fai ke hokohoko atu ho'o falala ki he 'Eiki mo manatu'i 'Ene feilaulau fakalelei?

Te ke lava fēfē 'o 'omi ha ngaahi laumālie tokolahi ange ke fakatomala kae lava foki ke nau a'usia e fiefia lahi mo tu'uloá?

‘Oku ou Ausia e Femanako‘aki e Tangata mo e Tangatá—

‘E Toe Tali Nai Au ‘e he Kāingalotu ‘o e Siasí?

Fai ‘e Bouke “Bob” S. Ecoma Verstege

Fakamatala mei he tokotaha fa‘u tohi: ‘Oku ou vahevahe ‘eku talanoá ko hano fakahaa‘i ‘eku hounga‘ia ki he kau taki ‘o e Siasí mo e kāingalotu ne nau talitali loto-māfana aú, ‘o tokoní‘i au ke u mālohi ‘i he Siasí, pea ngāue fakataha mo au ko e kaungā ākongā ‘o Kalaisi.

I he ‘aho 27 ‘o Siulai 2013, hili ha fefa‘uhi fuoloa hoku hoa ‘ofa‘anga ta‘u ‘e 25, mo e mahaki loto ngalongaló (Alzheimer), na‘á ne pekia. Ko ha toketā mafu ‘iloa ‘a Siei. Na‘á ma fakatou ngāue fakafaipekau ma‘á e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oní‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he‘ema kei talavou ka na‘á ma mavahe mei he Siasí koe‘uhí ko ‘ema femanako‘akí.

Neongo ne u ‘osi ‘amanaki pē ‘e pekia ‘a Siei, ka na‘e fakamamahi mo‘oní ia. Ne u ongo‘i loto-mamahi, hē mo tuenoa.

Lolotonga ‘eku faka‘uli ke foki ki ‘api hili hono alea‘i e ngaahi me‘a ki he me‘afaka‘eikí, na‘á ku ongo‘i ne lōmekina lahi au ‘e he ivi tākiekina ‘o e Laumālié na‘e pau ai ke u afe ki he ve‘ehalá. Na‘á ku ‘ilo‘i na‘e folofola mai ‘a e ‘Otuá kiate au ‘o ui au ke u foki kiate Ia, ka na‘e ‘ikai ke u fie tali. “Oku ‘ikai koā ke ke sio mai ‘oku ou faingata‘a‘ia?” Ko ‘eku lea le‘olahí ia. “He ‘ikai ke u lava ‘o foki ki he lotú he taimí ní.”

Ka ko e lahi ange 'eku lāungá, ko e mālohi ange ia hono tākiekina au 'e he Laumālié 'o fakaafe'i au ke foki ki he lotú.

'E Tali Nai Au?

Na'á ku fu'u hoha'a lahi fekau'aki mo e foki ki he lotú. Na'e te'eki ke u 'alu ki ha houalotu sākalamēniti 'i ha ta'u 'e 25. Te nau teitei tali nai au? Te u lava ke tali kinautolu? Ko e hā ha lea 'e fai 'e he pīsopé? Na'á ku ongo'i loto-hoha'a mo ta'emanonga pea kei mafasia pē 'i he loto-mamahí.

Ka na'e 'ikai teitei veiveiua 'eku fakamo'oni ki he ongoongolelé 'i he ngaahi ta'u kotoa ko iá. Na'á ku 'ofa mo Siei 'i he Siasí mo hono ngaahi tefito'i mo'oni pulé—tautautefito ki he manava'ofá, 'alo'ofá, mo e fa'a fakamolemolé. Na'á ku 'ilo'i ko Kalaisi hoku Fakamo'uí pea ko Hono Siasí 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'á ku 'ilo'i ia talu 'eku uluí mo e papitaiso 'i hoku ta'u 14. Na'e 'ikai ha'aku 'amanaki ke faka'ikai'i ia he taimí ni.

Faifai hili hono ma'u e loto-to'a ne fie ma'ú, na'á ku fetu'utaki ki he Uooti Liniuti 'i Niu Sēsī, USA ke 'ilo'i e taimi kamata 'a e houalotu sākalamēniti.

'I he ofi ki he 'aho Sāpaté, na'e fakafe'ātu-ngia'i lahi au 'e he filí 'o mei ta'ofi ai au ke u nofo. 'Oku ou hounga'ia mo'oni 'i he vilitaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Na'á ku ongo'i manavasi'i 'i he'eku hū ki he falelotú, ka na'e fakapapau'i mai 'e he hiva kamata 'i he houalotu sākalamēniti na'á ku foki ki 'api. Na'e hanga 'e he "Ha'u Kāinga 'Oua Manavahē" (*Ngaahi Himí*, fika 18) 'o fakaafe'i mai e Laumālié pea ne fu'u mālohi fau 'o tō ai hoku lo'imatá. Na'á ku 'ilo'i he taimi pē ko iá na'e 'afio'i au 'e he Tamai Hēvaní mo e mamahi lahi na'á ku ongo'í.

Kuo hoko e himi ko iá ko ha hiva mahu'inga 'i he Siasí, ka kuo hoko foki ia ko 'eku hiva fakataautaha.

'Oku fakaafe mai 'a e himí ke u, "Ha'u. "Neongo e faingata'a e fonongá, te tau ma'u 'a e palé."

KĀINGALOTU FAIMĀLOHÍ

“Ki ha taha ‘oku muimui ki he ngaahi fuakava mo e ngaahi tu’unga mo’ui mo e ngaahi akonaki ‘a e ongoongolelei ‘o

Kalaisí—neongo te nau ala fefa’uhi mo e femanako’aki e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefiné—‘oku ‘ikai ha ‘uhinga mo’oni he ‘ikai ke nau lava ai ‘o kau kakato [pe] hoko ko ha mēmipa faimālohi ‘o e Siasí pea ma’u ha uiui, lea mo hū ‘i he temipalé ‘o ngāue ai. Pea te nau lava ‘o ma’u e ngaahi faingamālie mo e ngaahi tāpuaki kehe kotoa pē ‘e lava ‘o ma’u mei he’enu kau ki he Siasí.”

‘Eletā D. Todd Christofferson ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “LGBT People Who Live God’s Laws Can Fully Participate in the Church” (vitiō), ChurchofJesusChrist.org/topics/gay.

Na’e faingata’a ‘eku fonongá. Ka na’á ku ma’u e ‘alo’ofá ‘o hangē ko ia ne tala’ofá.

Na’e angalelei mo anga fakakaume’a ‘a Pīsope Tāleni Peeti mo e toenga ‘o e ha’ofangá. Na’a nau tali au ko honau tokoua ‘ia Kalaisí.

Ko e Fakalelei mo e ‘Otuá ‘ia Kalaisí

Ka neongo ia, na’e toe mahu’ingamālie ange kiate au e ngaahi lea ‘o e “Ha’u Kāinga ‘Oua Manavahē,” ‘i he’eku ongo’i hono fakahinohino’i au ‘e he Tamai Hēvaní ‘i he founga ‘oku totonu ke u fakahokó.

*Te tau ma’u ‘a e fonua lelei,
Kuo teuteú,
‘E ‘ikai ha’u ke maumau melino;
‘A e kakai ta’e ‘ofá.*

Na’a ku fononga fakahihifo pea fakatau ha ‘api ‘i Fauniteni Hila, ‘i ‘Alesona, USA ‘a ia ne u fetaulaki ai mo Pīsope Seli ‘Olozeni. ‘I he’eku kole ke ma fakataha pea lulululu mo iá, na’e ue’i au ‘e he Laumālié ‘e tokoni’i au ‘e he tangatá ni ke u toe mālohi ‘i he Siasí.

‘I he kamata ke u talanoa mo e pīsope mo kamata e fakalelei ko ‘eni mo e Tamai Hēvaní, na’a ku mātā tonu ha ngaahi mana fakalaumālie lahi. Na’a ku lea mo’oni ki he pīsope, ‘a ia na’a ne hounga’ia ai. Na’a ne pehē na’e tokoni

ia ke mahino lelei ange kiate ia e tu’unga na’a ku ‘i ai mo e tu’unga ‘oku ou lolotonga ‘i ai ‘i hoku vā mo e ‘Otuá. Na’a ne fakahā mai foki ‘i he anga’ofa ko e fuofua taimi ‘eni na’a ne ma’u ai ha faingamālie ke tokoni’i ha taha na’a ne a’usia e femanako’aki ha tangata mo ha tangata pe fefine mo e fefiné peá ne kole mai ke u fa’a kātaki mo fa’a fakamole-mole kapau te ne lea ‘aki pe fai ha me’a ‘e fakatupu loto-mamahi kiate au ‘i he’ema ngāue.

Na’a ku fakamālō ange ‘i he’ene faitotonú pea talaange, “Ko e fuofua taimi foki mo ‘eni kiate au. Te ta ako fakataha.”

Pea ne kamata ai ha fononga mo e vā fakakaungāme’a faka’ofa’ofa!

Na’e ‘ikai fuoloa ne u ma’u ha palani ngāue ki he founga te u toe hoko ai ko ha mēmipá. Na’a ku tali ‘a e ‘ofá mo e fale’i ‘i he fa’a lotu ‘i he loto-hounga’ia pea kamata e ngāue.

Nonga ‘i he Temipalé

‘I he’eku muimui kimui ange ki he fale’i ko iá mo ngāue mālohi ke ‘unu’unu ofi ange kia Kalaisí, na’e fakafoki mai hoku ngaahi tāpuaki ‘i he lakanga fakataula’eikí mo e temipalé peá u tali ha uiui’i ke ngāue ‘i he kōlomu kaumātú’á. ‘I he’eku fefolofolai mo e Tamai Hēvaní ‘i he temipale mā’oni’oni, na’a Ne fakahā mai ‘a e lahi ‘o ‘Ene ‘ofa lahi ‘i he kotoa ‘o ‘Ene fānaú. Na’a ku ongo’i ha nonga mo ha holi lahi ke fakahōifua kiate Ia.

Hili ha ngaahi māhina mei ai, na’e uiui’i ha pīsope fo’ou, ‘a ia kuó u ma’u foki ha vā fakakaungāme’a ‘ofa mo ia. Na’e ‘ilo’i ‘e Pīsope Leli Latifooti hoku tūkungá mo fakahounga’i ‘eku ngāue ‘i he kōlomu kaumātú’á, ‘a ia na’a ne pehē na’a ku ngāue ai ‘i he ‘ofa mo e mateaki ‘o ‘ikai

ngata pē ki he kōlomú kae—mahulu hake aí—ki he ‘Otuá foki. Na’e tokoni ‘ene ngaahi lea anga’ofa mo fakalotolahí ke u ongo’i na’e hōifua mai ‘a e ‘Eikí pea fiefia mo hoku kaungā Kāingalotú ‘i he’eku ngāue. ‘Oku ou ngāue faivelenga he taimí ni ko e kalake ‘a e uōtí.

Ko e Mahino ko Hai Áú

‘Oku ‘ikai faingofua ma’u pē e a’usia e femanako’aki e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefiné pea mo e hoko ko ha mēmipa mālohi ‘i he Siasí. Ka ‘i he’eku tuku kotoa ‘eku tuí mo e falalá ki he ‘Otuá, ‘oku ou lava ‘o ongo’i ‘Ene fakamālohia aú. ‘Oku ‘ikai ha vei-veiuá ‘e pehē ‘e he kau fakaangá ‘oku ‘ikai ke u muimui pau ki hoku tu’ungá pe ‘oku ou fakamamahí ‘i e komiunití LGBT+.

‘Oku mahino kiate au ‘enau loto-mamahí, pea ‘oku mahino ‘oku ‘ikai ke u ma’u kotoa e ngaahi talí. Te u lava pē ‘o lea fekau’aki mo ‘eku a’usiá. Pea kuo ako’i mai ‘e he a’usia ko iá ‘a e me’á ni: ko e foha au ‘o e Tamai Hēvaní, ko ha fānau ‘a e ‘Otuá. Ko e faka’ilonga pē ia ‘e taha ‘oku mahu’inga kiate aú. ‘I he’ene peheé, ‘oku ou feinga ke ‘oua te u faka’atā e ngaahi faka’ilonga ‘a e māmaní ke fakamatala’i ‘aki au. ‘Oku ou manavasi’i ‘e fakangatangata ai e me’a ‘oku ou malavá mo e fakalakalaka ta’engatá.

‘Oku poto ‘aupito ‘a Sētane. ‘Okú ne ‘ilo’i ‘i hono faka’aonga’i e ngaahi faka’ilongá, te ne lava ‘o fakamavahevahe’i kitautolu ko ha komiunití mo ha siasi.

‘I hono ma’u e fakakaukau ko iá, ‘oku ‘ikai makatu’unga e ngaahi fili ‘oku ou fáí ‘i he’eku manako ‘i he tangatá ka ‘i he founga ke hoko ai ko ha ākongá mo’oni ‘o Kalaisi *mo e femanako’aki e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefiné*. Hangē ko e lea ‘a Nifái:

“E ‘Eiki, kuó u falala kiate koe, pea te u falala kiate koe ‘o ta’engata. ‘E ‘ikai te u falala ki he nima ‘o e kakanó. . . .

“ . . . ‘Oku ou ‘ilo ‘e foaki lahi ‘e he ‘Otuá kiate ia ‘oku kolé. ‘To, ‘e foaki ‘e hoku ‘Otuá kiate au, ‘o kapau ‘e ‘ikai te u kole ta’etotonu; ko ia te u hiki hake hoku le’ó kiate koe; ‘io, te u tangi kiate koe, ko hoku ‘Otuá, ko e maka ‘o ‘eku mā’oni’oni. Vakai, ‘e hiki hake ma’u ai pē ‘a hoku le’ó kiate koe, ko hoku maká pea mo hoku ‘Otua Ta’engatá” (2 Nifai 4:34–35).

‘Ofa ki Hoku Kaungā Kāingalotú

Kuó u ongo’i ‘i he’eku foki maí ‘a e pou pou ‘ofa hoku kau takí mo e kaungā Kāingalotú, kau ai e kau mēmipa LGBT+ mālohi mo māmālohi. Ne u ma’u ha feitu’u na’á ku lava ‘o tupulaki ai. Ne u ma’u ‘iate kinautolu e ngaahi ‘ulungaanga ‘o Kalaisi na’á ku lau fakataha ma’u pē mo ‘eku tuí: ‘alo’ofá, manava’ofá, mahinó, pea mahulu hake aí, ko e ‘ofá.

‘I he’eku fefa’uhi ‘i he halá mo hoku Fakamo’uí, ne u ongo’i fiamālie mo nonga ‘i he’eku tafoki kiate Iá, ‘i he’eku ‘ilo’i na’e ‘ikai ke u fononga toko taha ‘i he hala ko iá. Na’e ‘i ai ha kau pīsope ‘i hoku tafá’akí. Ko e kau mēmipa ‘o ‘eku kōlomú. Ko e hou’eiki fafine ‘i he uōtí. Na’e ‘i ai ha

talavou ‘i he uōtí na’á ne kole mai pe te u fakanofo ia ko ha taula’eiki. Na’e ongo mo’oni kiate au ‘a ‘ene fakaafe anga’ofá. Na’á ne vakai mai kiate au ko ha tangata ‘okú ne ma’u e lakanga fakataula’eiki ‘a e ‘Otuá peá ne lava ‘o faka’aonga’i e lakanga fakataula’eiki ko iá ‘i he ngāue tokoni ki he nī’ihi kehé.

Kuo hiki hake au ‘e he ngaahi faingamālie ko ‘eni ke ngāue mo moihū mo hoku kaungā Kāingalotú pea—fakataha mo e ngaahi tāpu-aki lahi kuó u ma’u mei he ‘Eikí—kuo tokoni ia ke u a’usia e ‘ofá, mahinó, mo e talitali lelei na’á ku fie ma’u.

Na’e folofola ‘a e Fakamo’uí, “E ‘ikai te u tuku ke tuēnoa ‘a kimoutolu: te u ha’u kiate kimoutolu” (Sione 14:18). ‘Oku mo’oni ‘a e ngaahi lea ko iá. Na’á ku fie ma’u ha fakafiemālie, pea na’á Ne ha’u kiate au, ‘o mahulu hake ‘i he me’a ne u lava ‘o mafakakaukau. ■

KO E FALE FEHIKITAKI ‘O E ONGOONGOLELÉ

“Oku lahi fe’unga e fale fehikitaki ‘o e ongoongolelé ma’á e tokotaha kotoa pē ‘oku ma’u ha holi ke muimui ki he ‘Eikí. ‘I he taimi kotoa pē ‘oku lea ‘aki pe ongo’i ai ‘e ha taha ha me’a kehe mei aí, ‘oku ou fakakaukau kia Popi Vesiteisi mo faka’amu te nau lava ‘o fetaulaki mo ngāue fakataha mo ia. ‘Oku hoko ‘a Misa Vesiteisi ko ha sīpinga mo’ui ‘o e me’a ‘oku lava ‘e he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí ‘o fakahokó ‘i hono ngāue’í. ‘I he’eku hoko ko ha pīsopé, ‘oku hiki hake, ako’i, mo pou pou’i faka’aho au ‘e he tangata anga fakatōkilaló ni.”

Pisope Larry Radford, Uooti Fountain Hills, Siteiki Scottsdale Arizona North

Kakai Lalahi Kei Talavou

'I he Konga Ko 'Eni

46 'UHINGA Na'e Finangalo ai
e Tamai Hēvani ke u Akó

Fai 'e Gloria Cornelio

50 Me'a 'e Taha fekau'aki
mo e Kaha'ú Te u Lava
'o Mapule'i

Fai 'e Laura Campaner

Fakakomipiutá Pē

Me'a 'Oku Fie Ma'u ke Ma'u
ai 'Etau Ngaahi Holi Mā'oni'oni

Fai 'e Marc Deo Dela Cruz

Ko e Founa, 'UHINGA, Taimi,
mo e Feitu'u 'o e Fakahaofi
Pa'angá

Ngaahi Me'a Pau 'e 5 'i ha
Māmani Ta'epau

Fai 'e Meg Yost

Fekumi ki he fakamatala ko 'eni mo ha
ngaahi me'a kehe:

- 'I he Liahona.ChurchofJesusChrist.org
- 'I he **YA Fakauiké** ('i he kongá ki he Kakai
Lalahi Kei Talavou 'i he Gospel Library)

Fehangahangai mo e Kaha'ú Ta'epau 'i he Tui

Ko ha tokotaha palani au. 'Oku ou sa'ia ke 'ilo'i e me'a ke u amanaki ki ai he 'aho kotoa pē, kae lava ke u mateuteu ki ai. Ka **te u teuteu fēfē ki he kaha'ú** 'i he'ene taumama'o mo ta'epau?

'Oku fu'u lahi fau 'a e mo'ui. 'Oku lahi fau e me'a 'oku toka me'i mu'a! 'Oku lahi fau e me'a 'e lava ke hoko! 'Oku lahi fau e me'a te u lava 'o fa'i! **'Oku lōme-kina e ngaahi faingamālie he taimi 'e ni'ih.**

'Oku lahi e ngaahi me'a 'oku ou fie ma'u: ha hoa mali, ha ngāue lelei, ke u nofo muli, 'i ai ha'aku pusi, fa'u talanoa, ako lea faka-Lusia . . . Ka 'oku ou 'ilo foki 'oku liliu e ngaahi faka'amú mo e ngaahi taumu'a. 'Oku liliu e ngaahi me'a 'oku fakamu'omu'a.

Ko e me'a fakamu'omu'a 'e taha 'oku 'ikai totonu ke teitei liliú **ko 'etau tukupā ki he 'Otuá mo 'Ene palani.** 'I He'ene tokaimā'angá, **te tau lava 'o fononga 'i ha kaha'ú** 'oku fonu 'i he fehu'i koe'uhí te Ne tokoni ke tau ma'u tahataha e ngaahi talí. 'Oku fie ma'u pē ke tau fai e fili lelei taha te tau lavá 'i he sitepu takitaha.

'Oku vahevahe 'e he kakai lalahi kei talavou 'i he kongá ni 'a 'enau ngaahi a'usia fakatautaha 'i he founa 'enau palani honau kaha'ú 'i he tokoni 'a e Tamai Hēvani mo e **founa 'enau laka ki mu'a 'i he tui** 'i he'enu fehangahangai mo e lahi e ngaahi me'a 'oku ta'epau.

'I he'ene fekau'aki mo e kaha'ú, 'oku lahi fau ha ngaahi fehu'i, ka 'oku 'uhinga pē ia **'oku lahi fau e me'a 'e malavá.** 'Oku 'i ai foki mo e me'a te tau malava—ha tu'unga malava fakalangi ke hoko 'o hangē ko 'etau Tamai Hēvani mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí.

Pea ko e me'a ia 'oku nāunau'ia ai hotau kaha'ú.

Meg Yost

Vahevahe Mai Ho'o Talanoá

'Oku 'i ai ha'o a'usia ke vahevahe? Pe 'oku ke fie vakai ki ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo ha ngaahi tefito pau? Kapau ko ia, 'oku mau fie fanongo meiate koe! Te ke lava 'o 'omai ho'o ngaahi talanoá pe fakamatalá 'i he Liahona.ChurchofJesusChrist.org.

‘UHINGA NA’E FINANGALO AI E TAMAI HĒVANÍ KE U AKÓ

Neongo pe ko e
hā hōó ngaahi
holi mā’oni’oni, ‘e
tofa ‘e he Tamai
Hēvaní ha hala
ke ke áusia
ai kinautolu.

Fai ‘e Gloria Cornelio

Talu mei he’eku kei síí, ne u loto ma’u pē ke fakahōifua ki he’eku Tamai Hēvaní pea ki hoku fāmili lolotonga mo ia ‘i he kaha’ú. Na’a ku loto ke u ma’u ‘a e ako kotoa pē te u ala lavá ke u tupulaki ai pea pehē ki he’eku mo’uí.

‘I hoku fonua ko Peluú, ‘oku mamafa ‘aupito e ako lelei, pea ‘ikai lava ‘o ma’u ia ‘i ha ngaahi feitu’u ‘e nííhi. Na’e ‘ikai ma’u foki ‘e hoku fāmili e ma’úanga tokoni kotoa ke poupouí ‘eku akó. Ka na’e ako’i au ‘e he’eku ongomātuá ‘e lava ‘e he ngāue mālohí, faivelengá, mo e kole tokoni ki he Tamai Hēvaní ‘o tokoni ke fakahoko ‘etau ngaahi holi mā’oni’oni. Pea ne u palani ke ngāue mālohi.

Na’a ku faivelenga ‘i he’eku ako ‘i he lautohi puléangá mo e ako mā’olungá ke u lava ‘o fakalakalaka ‘i he táu kotoa. Hili e ako mā’olungá, na’a ku hū ki he ‘univēsiti túukimúá ‘i Peluú pea u ma’u ha sikolasipi lelei. Lolotonga ‘eku ‘i aí, na’a ku ngāue mo ha ngaahi kautaha kehekehe, kau ai ha ako ngāue ‘i ha kautaha fakatúapuléanga, pea ma’u ha ngaahi faingamālie ke tokanga’i ai ha ngaahi ngāue lahi kehekehe.

Lolotonga e ako ngāue ko iá, na’a ku ongo’i ‘e hoko ia ko ha faingamālie lelei ke u ako ai e lea faka-Pilitāniá. Ko ia ne u fakakaukau ai ke u hiki ki he ‘Univēsiti Piliikihami ‘longi–‘Aitahoó. Na’e kíí faingata’a, ka na’a ku ‘ilo’i ‘e tokoni’i au ‘e he Tamai Hēvaní ke u áusia e taumúa ko ‘eni—ko e me’a pē na’e fie ma’u ke u falala kiate la mo fakahoko ‘eku tafa’akí.

Ne u hoko ko e
fuofua tokotaha
ako fakavaha'a
pule'anga ke ma'u
ha mata'itohi B.A
i he BYU-Pathway
Worldwide.

Ko ha Liliu 'i he Ngaahi Palani

Na'a ku 'osi fakapapau'i te u 'alu ki BYU-Idaho, ka 'i he lolo-tonga hono fakafonu 'eku foomu kolé, na'a ku ongo'i mālohi 'oku totonu ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau kimu'a pe'a u hiki ki ai. Ko ia ne u muimui leva ki he finangalo 'o e Tamai Hēvani pea na'e uiui'i au ke ngāue 'i Tuluio, Pelū. 'I he'eku foki ki 'apí, na'a ku palani ke u foki ki he 'univēsiti 'i Peluú he na'a ku ongo'i te u lava 'o ma'u vave ai hoku mata'itohi. Ka neongo ia, ne u toki 'ilo na'e fakata'e'onga'i 'eku sikolasipi koe'uhí ne laka hake he ta'u 'e tahá e líaki 'eku akó ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau.

Na'a ku fu'u loto-mamahi mo ongo'i taumu'avalea. Na'e 'ikai ke u 'ilo e me'a ke fa'i. Na'e 'ikai ke u 'ilo e 'uhinga na'e ue'i ai au ke ngāue fakafaifekau kapau 'e mole ai hoku faingamālie ke ma'u ha mata'itohi mei he kolisi.

Ka 'i he 'aho 'e taha, na'a ku manatu'i hono talamai 'e he'eku palesiteni fakamisioná fekau'aki mo e BYU-Pathway Worldwide. Na'a ne fakaafe'i kimautilu ke fakalele'i 'emau lea faka-Pilitāniá pea tulifua ki he faingamālie ni 'i he'emau foki ki 'apí—pea ne u fai ia!

Ko 'Eku Fononga 'i he BYU-Pathway Worldwide

Na'a ku 'ilo'i na'e 'ikai tupukoso pē hono talamai 'e he'eku palesiteni fakamisioná fekau'aki mo e BYU-Pathway. 'I he'eku kamata e polokalama Pathway, na'e fie ma'u ia ke u fononga 'i he meimeie houa 'e tolu he uike kotoa ke fakataha mo 'eku kulupú. Na'a ku feilaulau lahi, ka na'a ku 'ilo'i na'e fakatou mahu'inga 'a e akó kiate au mo e 'Eiki. Pea na'e iku e ngaahi feilaulau ko iá ki ha ngaahi tāpuaki lahi.

Na'e hoko e BYU-Pathway Worldwide ko e faingamālie ne u fekumi ki ai. Na'e faka'atā ai ke u ako 'i ha totongi faka'atu'i, pea faka'atā ha taimi ke u ngāue ai, mo tokoni ke u ako 'i he lea faka-Pilitāniá. Pea 'i he me'a kotoa ko iá, na'a ku fetaulaki mo ha ngaahi kaungāme'a lelei ne nau poupou'i au ke u loto-to'a mo hokohoko atu hono ngāue'i 'eku ngaahi taumu'a. Na'a ku ongo'i mālohi fakalaumālie pea hoko ko ha ākongā lelei ange 'o Sīsū Kalaisi.

Ne faifai pe'a u hoko ko e fuofua tokotaha ako fakavaha'a pulé'anga ke ma'u ha mata'itohi B.A 'i he BYU-Pathway Worldwide. Kuo fakaava mai 'e he akó ha ngaahi faingamālie faka'ao kiate au. 'Oku ou hoko he taimi ni ko ha mataotao 'i he uelofeá mo e mo'ui fakafalala pē kiate kitá ki he 'Ēlia 'Amelika Saute Tokelau-hihifo 'o e Siasí, mo ha faifekau tokoni foki 'i he BYU-Pathway 'i Peluú. 'Oku ou vakai ki ha maama lahi 'i he tokotaha ako takitaha, pea 'oku ou poupou'i kinautilu ke nau laka ki mu'a 'o hangē pē ko hono

poupou'i au 'e hoku ngaahi kaungame'a 'i he akó. Kuó u 'iló'i 'oku ou fe'ao ma'u pē mo e Tamai Hēvaní 'i he fonongá ni 'i he fo'i laka kotoa pē.

'Oku Finangalo e Tamai Hēvaní ke Tau Lavame'a

Kuo fakamālohia 'e he'eku fonongá 'a 'eku fakamo'oni ki he akó. Pea 'oku ou kei palani pē ke hokohoko atu e tupulakí mo ako 'i he lahi taha te u lavá 'i he 'aho takitaha. 'Oku tau 'i māmaní ke tau fakalalakaka, ke siviliví'i, tupulaki, fakamo'oni'i 'etau talangofuá, mo fakafalala ki he Fakamo'uí ke tau hoko 'o taau ke foki ki he'etau Tamai Hēvaní. "'Oku fakalaumālie . . . 'a e ngaahi me'a kotoa pē" ki he 'Otuá—kau ai e akó (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:34). 'E tokoni e ngaahi me'a kotoa pē kuo tau a'usia mo e 'ilo 'oku tau ma'u 'i he māmaní ke tau hoko 'o hangē ange ko hotau Fakamo'uí mo teuteu'i ai kitautolu ke fai ha ngaahi fili lelei ange, tokoni lelei ange 'i he māmaní, mo hoko ko ha ngaahi me'a ngāue lelei ange 'i Hono to'ukupú.

'Oku 'omi 'e he akó ha founga ke ma'u ai e 'iló pea ke ngāue leva, ke taukave'i e mo'oni mo e totonú, mo mo'ui 'i he mo'ui 'oku finangalo 'etau Tamai Hēvaní mā'atautolú—ko ha mo'ui fonu 'i he fiefiá.

'Oku ou 'ilo 'oku faitāpuekina 'e he'etau Tamai Hēvaní 'etau ngaahi feingá, tautautefito 'i he taimi 'oku tau loto-holi ai ke fakalalakaka pea ngāue tokoni kiate la mo 'Ene fānaú. 'Oku ou 'ilo 'i he taimi 'okú Ne tuku ai ha fakahinohino ki He'ene fānaú, "te ne teuteu ha hala mā'anautolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú" (1 Nifai 3:7). 'Okú Ne finangalo ke tau lavame'a!

'Oku totonu ke tau takitaha faka'aonga'i e faingamālie kotoa ki he ako mo e fakalalakaka 'oku tuku mai 'e he 'Eikí 'i hotau halá, 'o tatau ai pē pe 'i he BYU-Pathway pe ko ha fa'ahinga faingamālie fakaako kehe. 'Okú Ne 'ofa 'iate kitautolu pea te Ne tatakí ma'u pē kitautolu. 'Okú Ne finangalo ke tau ako e me'a kotoa pē te tau lava 'i māmaní. Pea 'oku ou 'ilo te tau lava 'o a'usia ha ngaahi mana ma'ong'onga 'i he'etau ngāue fiefia mo faivelenga pea falala ki He'ene tatakí. 'Oku ou 'ilo'i kuó u a'usia ia. ■

Ko **Kolōlia Konelió** mei Lima, Pelū. 'Okú ne vēkeveke 'i hono fakahoko e ta'emalavá, tokoni ki he nī'hi kehé mo fakalele'i'i e ngaahi mo'ui, faiakó, mo hono ako ma'u pē 'a e lahi taha 'okú ne lavá, tautautefito ki he ngaahi anga fakafonua kehé.

Ke 'ilo lahi ange fekau'aki mo e **BYU-Pathway Worldwide**, vakai ki he byupathway.org.

AKO KI HA KAHA'U LELEI ANGÉ

'Oku vahevahe 'e he kakai lalahi kei talavou'e founga kuo hoko ai e akó ko ha founga ke fakatu'amelie ange ai ki he kaha'ú:

"Na'e fanau'i mo ohi hake au 'i Honitula—ko ha fonua mahu 'i he ngaahi faingamālie kae faingata'a e anga 'o e mo'ui. Ne u tupu hake 'o fanongo ki he ngaahi talanoa fekau'aki mo e founga ne fekumi ma'u pē ai 'eku ngaahi ku'i ki ha ngaahi faingamālie ke tokoni ke toe lelei ange ai e t'ou tangata hono hokó.

"Fakamālo ko e ngaahi feilaulau 'eku ongomātu'a, na'a ku ma'u ai mo hoku tuonga'ané e ako lelei tahá. Na'a ku 'ilo ai 'oku 'ikai fakangatanga e akó ki ha mata'itohi mei he kolisi. 'Oku fehokotaki e akó mo langi.

"Kapau te tau mateuteu, 'e 'ikai te tau manavahē. Ko e akó ko ha fekau ia mei he Tamai Hēvaní, pea kuó Ne talá'ofa mai kapau te tau tauhi 'Ene ngaahi fekau te tau tu'mālie 'i he fonuá (vakai, 2 Nifai 1:20). Kuo tokoni 'a e akó ke u fokotu'u, tupulaki, mo teuteu ke hoko ko e fehokotaki'anga mālohi taha 'i hoku ngaahi t'ou tangatá, pea 'okú ne faka'atá ke u tokoni'i e nī'hi kehé ke nau fai e me'a tatau."

—Sela M. Pālou, Tekusikalapa, Honitula

"Kuo tokoni 'a e akó ke u fakatokanga'i mo mahino lelei ange hoku ngafa mo e tu'unga 'i he fa'ahinga 'o e tangatá, pea 'okú ne 'omi ha fiefia lahi kiate au."

—Keliāte Kulini, Kenitapeli, Nu'u Sila

"'Oku 'ai 'e he akó ke u ongo'i te u lava 'o hoko ko ha maama 'i he māmaní mo malanga 'aki e ongoongolele'i 'i he'eku ngāue ma'úanga mo'ui he kaha'ú."

—Kalautio 'Akuna Tōmasi, 'Anitofangasitá, Silei

Me'a 'e Taha fekau'aki mo e Kaha'ú Te u *Lava* 'o Mapule'í

Fai 'e Laura Campaner

Na'e faka'au ke faingata'a hono tukunoa'i e ongo na'a ku ma'u. Na'a ku ta'u 28 kei ta'e-mali mo 'ikai fakapapau'i e me'a na'a ku fie fakahoko fakapalofesinalé neongo na'a ku ma'u ha ngaue lelei ko ha neesi fai fa'e. Ne u ongo'i hangē na'e fehalaaki e tafa'aki kotoa pē 'o 'eku mo'ui. Na'a ku veiveiua 'i he ngaahi fili 'o e mo'ui mo 'ikai 'ilo'i e hala ke fili. Ne u ongo'i hē.

'I ha 'aho 'e taha he taimi na'a ku ongo'i loto-fo'i ai, na'e fetu'utaki mai ha kaungāme'a ne fuoloa 'ema ta'efelōngoaki. 'I he'ene fehu'i mai pe na'a ku fēfē, na'a ku fakamatala'i ange e ngaahi ongo kotoa ko ia na'a ku fefa'uhi mo ia. Na'a ne fakafanongo pea pehē mai leva, "Sai, 'oku fēfē ho tū'unga fakalaumālié?"

Na'a ku tali ange he taimi pē ko ia, "Io, lelei 'aupito ia." "Kuo téeki ai ke u ongo'i ofi ange ki he 'Otuá 'i he'eku mo'ui."

Na'a ne tali mai, "Ta 'oku 'ikai leva toe 'i ai ha me'a kehe ke ke hoha'a ki ai."

Falala ki he Palani Haohaoa 'a e 'Otuá

Na'a ku fakatokanga'i ha me'a 'e ua talu mei he fepōtalanoa'aki. 'Uluaki, ne u fakatokanga'i na'a ku hounga'ia 'aupito ke ma'u ha fakamo'oni mālohi ki he ongoongolelei kuo fakafoki ma'i pea ke malava 'o mo'ui 'aki e ngaahi fekaú mo ongo'i fehokotaki mo langi.

'Oku fu'u mahu'inga kiate au 'a e mo'ui fakafalala fakalaumālie pē kiate kitá, pea 'oku ou kei ako pē e founa ke ma'u ai e fakahā mei langi 'i he'eku mo'ui. 'Oku ou ongo'i ko e lotu mo e ako folofola he pongipongi kotoa 'a e ongo me'a faingofua 'okú na fakahoko e faikehekehe lahi taha 'i he'eku malava 'o ma'u e fakahā fakatāutahá. 'Oku ou ongo'i fehokotaki ange foki mo langi 'i he'eku feinga ke anga'ofá, mo'ui lelei kae lava e Laumālié 'o hoko ma'u pē ko hoku takaua, talangofua ki he ngaahi fekaú, mo fakatomala mo'oni.

Ko hono uá, na'a ku fakatokanga'i na'e 'ikai mo'oni faka'aufuli 'eku tali ki he fehu'i 'a hoku kaungāme'a—na'a ku fakakaukau ne

u “haohaoa” fakalaumālie, ka na’e fie ma’u ke lahi ange ‘eku tu’i, tuku e loto-hoha’a, pea falala ki he ‘Otu’a ke Ne tokangaekina e ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ke u lava ‘o mapule’i.

Na’a mo e taimi ‘oku ‘ikai fu’u lelei ai ha ngaahi tafa’aki ‘e ni’ihi ‘o ‘eku mo’u’i ‘o hangē ‘oku ou faka’amu ki a’i, ‘oku ou ‘ilo’i ko e me’a mahu’inga tahā ke ngāue ‘i he tui mo fakaha’a ki he ‘Otu’a ‘oku ou faka’aonga’i ‘eku tau’atāina ke fil’i ke fakahoko ha ngaahi fili ‘oku lelei. Ku’o u ako ko e taimi ‘oku kehe ai e mo’u’i mei he me’a ‘oku ou ‘amanaki ki a’i, ‘oku hoko foki ia ke u lava ‘o ako mo tupulaki ‘i ha ngaahi founa na’e ‘ikai ke u mei lava ‘o ma’u ‘i ha founa kehe.

Na’e ‘ikai ke u teitei fakakaukauloto te u veiveiua ‘i hoku ta’u 29 fekau’aki mo ‘eku ngāue ma’u’anga mo’u’i pea mo e konga hono hoko ‘o ‘eku mo’u’i. Kae na’a mo e ngaahi me’a ta’e’ilo’a ni, na’a ku falala kakato ne ‘i ai ha palani haohaoa ‘a e ‘Otu’a ma’aku. ‘Okú Ne ‘afio’i lelei e me’a ‘oku hokó mo e me’a ‘oku ou fie ma’u’, pea te Ne tokanga’i ma’u pē au (vakai, Mātiu 6:28–34). Hangē pē ko ia na’e ako’i ‘e ‘Eletā L. Toti Pasi ‘o e Kau Fitungofulu’, “Neongo ‘ene faingata’a ke mahinó, tautefito ki he ngaahi taimi ‘i he’etau mo’u’i ‘oku mālohi ai ‘a e matangi’i pea hou ‘a e tahí, te tau lava ‘o fiemālie ‘i hono ‘ilo’i ko ia ‘oku tokoni ma’u pē ‘a e ‘Otu’a ‘i He’ene lelei ta’e fakangatangata, ke tau a’u ki ‘api” (“Falala Ma’u Pē mo Vilitaki,” *Liahona*, Nōvema 2019, 48).

Lahi Ange Falalá; S’i Ange Hoha’a

Hangē ‘oku fu’u faingata’a e mo’u’i ‘i ha ngaahi ‘aho ‘e ni’ihi, ka ‘i he’eku fakakaukau mo’oni ki a’i, ‘oku ou ‘ilo’i ‘oku ‘ikai fie ma’u ke u hoha’a. Kuo kamata mā mālie ke u fakatokanga’i ‘oku fie ma’u ke u falala lahi ange ki he ‘Otu’a pea fakasiisi’i ange ‘eku hoha’a ki he ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ke u lava ‘o mapule’i. Ko e me’a ‘e taha ‘oku ou lava ‘o mapule’i ki he kaha’u ko e falala ki he ‘Otu’a mo ngāue ke toe ofi ange kiate la ‘i he ‘aho kotoa pē.

‘I he taimi ‘oku ou ongo’i ai ku’o u he’e, ‘oku ‘i ai ma’u pē ha maama fe’unga ke u fepaki ai mo e ngaahi tūkunga ta’e’ilo’a pea laka atu ki mu’a. Pea kapau te u faka’aonga’i ‘a e tu’i mo tauhi ‘eku ngaahi fuakavá, kapau te u manatu’i hoku tu’unga mo’oni ko ha ‘ofefine ‘o ha Ongomātu’a Fakalangi mo toutou feinga ma’u pē, ‘e hoko e ngaahi me’a ‘i he taimi mo e founa ‘oku totonu ke nau hoko a’i, pea ko e me’a pē ia ‘oku mahu’inga. ■

Na’e tupu hake ‘a **Lola Kemipana** ‘i he fakatonga ‘o Falanise’e ‘i ha fāmili Sipeini. ‘Okú ne hoko ko ha mā’uli pea ‘okú ne fekumi ma’u pē ki ha ngaahi me’a fo’ou ke fakahoko. ‘Okú ne sai’ia he feohi mo e kaka’i pea ‘okú ne mālie’ia ‘i he ngaahi anga fakafonua kehekehe.

“[I] he ngaahi taimi ‘i he’etau mo’u’i ‘oku mālohi ai ‘a e matangi, . . . te tau lava ‘o fiemālie ‘i hono ‘ilo’i ko ia ‘oku angí ma’u pē ‘a e ‘Otu’a ‘i He’ene lelei ta’e fakangatangata, ke tau a’u ki ‘api.”

—‘Eletā L. Todd Budge ‘o e Kau Fitungofulu

'Oku ou sa'ia 'i he feime'atokoní 'o lahi ange 'i ha toe me'a.

'Oku ou ngaohi e fanga kīi me'a tokoni melie, ipu keké (cup cakes), fanga kīi kūkisi, me'akai kakano'i manú mo e laisé—ha fa'ahinga me'a pē! 'Oku ou sa'ia foki ke ako'i ha ngaahi kalasi. 'Oku ou sa'ia he taimi 'oku fakaafe'i ai au ke u ako'i ha kalasi 'a e Kau Finemu'i.

Na'a ku ha'u ki he konifelenisi KFT he na'e 'i ai ha'aku fehu'i ne u loto ke tali. Na'a ku ma'u ha sikolasipi ke 'alu ki he kolisi, ka 'oku ou ongo'i 'oku totonu ke u ngāue fakafaifekau. Kapau te u 'alu, 'e mole 'eku sikolasipi. Ka 'o kapau te u nofo 'o hoko ko ha faiako, te u lava 'o ngāue mo totongi 'eku akó he taimi tatau. Na'e lea ha fefine 'e taha lolotonga e KFT, fekau'aki mo hono tāpuaki fakapēteliaké. 'Oku ou teuteu ke ma'u hoku tāpuaki fakapēteliaké he taimi ni, pea 'oku ou faka'amu ko e taimi te u ma'u ai iá 'e lelei ange 'eku 'ilo ki he palani 'a e Tamai Hēvaní ma'akú. 'Oku ou sa'ia 'i he ngaahi polokalama 'a e to'u tupú mo e KFT he 'oku nau fakamālohia ai e to'u tupú. He ko hono mo'oni, 'oku tau fie ma'u kotoa e nongá.

Hili ha kīi taimi mei hoku papitaisó, ne 'ikai ke u 'alu 'o lotu, pea u foki 'o lotu 'i ha kīi taimi, pea toe nofo. Ka na'e 'aahi mai e kau mēmipa 'o e uōti mo fakaafe'i au ke u foki mai. Na'a nau talamai 'oku 'ofa mai e Siasí mo e kāingalotú mo nau fie ma'u au. Na'a ku fakakaukau ke u foki mai, pea kuó u mālohi talu mei ai. Na'a ku fakatokanga'i e lahi 'o 'eku fie ma'u e Siasí. 'Oku ou lava 'o lotu ki he Tamai Hēvaní pea ongo'i lelei, pea 'oku ou lava 'o ongo'i e Laumālié. Pea ko au 'eni!

'Atuliana T. (taupotu taha ki to'ohemá), ta'u 17,
Lepupelika Tominikení

'I HE KONGA KO 'ENÍ

54 Ko Hoku Fāмили Motu'a Kei Fo'ou

Fai 'e Leonardo Conceição

56 Ko hono Fili e Hala Fāsi'i mo Lausi'i kae 'ikai ko e Hala Laulahí

Fai 'e 'Eletā Takashi Wada

60 Lesoni Fakataumu'a Efiafi 'i 'Apí: Ko e Faka'aonga'i Lelei Ho Taimí

Fai 'e Natasha Andersen

62 Ko 'Etau Tafa'aki

64 Ko e Lea Faka'osi: Fakamo'oni mo e Uluí

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

65 Kakai mei he Tohi 'a Molomoná: 'Amuleki mo 'Alamá

Ko Hoku Fāmili Motu‘a Fo‘ou

He ‘ikai ha me‘a ‘e ta‘emalava ‘e he ongoongoleléi ‘o liliu kapau te ke faka‘atā ia.

Fai ‘e Leonardo Conceição

Nāe puke hake ‘e he ongo faifekau ha la‘itā. Nā‘a na fehu‘i mai, “Ko e hā ‘oku ke vakai ki ai?”

Nā‘a ku tali ange, “Ko ha fāmili fiefia.”
“Oku fiefia nai e fāmili kotoa?”

Nā‘a ku kalokalo hoku ‘ulú. Nā‘a ku fakamatala ange, “Kuó mo mamata ki hoku fāmilí.”

Nā‘a ku ta‘u 16 pea nofo ‘i Palāsila, ko e feitu‘u ne u nofo ai ‘i he kotoa ‘eku mo‘uí. Kuo ako‘i au ‘e he ongo faifekau ‘i ha ngaahi uike, ka na‘e ‘ikai ha toe taha ‘i hoku fāmilí na‘e fie fanongo. Lolotonga e taimi ko iá, na‘e fa‘a mamata e ongo faifekau ki he kē mo fakakikihi hoku fāmilí. Na‘e ‘ikai ha faitatau ‘i hoku fāmilí mo e fāmilí fofonga malimali ‘i he taá.

Na‘e pehē mai ‘e ha taha ‘o e ongo ‘eletaá, “Mahalo pē ‘oku ‘ikai peheni ho fāmili lolotonga. Ka te ke lava ‘o langa hake ho fāmili he kahaú ‘i ha founga kehe.”

‘I he ‘osi ‘emau ‘āahí, na‘a na toe kole mai ke u lotua e me‘a kuo mau akó. Hangē ko e angamahení, na‘e ‘ikai ke u palōmesi pau ke fai ia. Nā‘a ku fiefia ‘i he ongo na‘a ku ma‘u he taimi ne ‘āahi mai ai e ongo faifekau, pea na‘e mahino ‘a e ongoongoleléi kiate au. Ka na‘a ku manavasí

‘i he tali te u ala ma‘ú. Kapau na‘e mo‘oni ‘a e ongoongoleléi, ‘e fie ma‘u ke u fai ha ngaahi liliu lahi.

Ko ha Fili Fo‘ou

Hili e mavahe ‘a e ongo ‘eletaá, na‘e ‘ikai ke lava ‘o ta‘ofi ‘eku fakakaukau ki he ngaahi fāmili fiefiá. Na‘e ‘ikai teitei ofi ki ai homau fāmilí. Na‘e ‘ikai ke u nofo mo ‘eku tamaí. Na‘e ‘ikai ke lelei hoku vā mo ‘eku fa‘eé. Na‘e tokanga‘i kimautilu ‘e he kui fefiné, ka na‘e ‘ikai ha taha ‘iate kimautilu ‘e tōonga tatau mo e fāmili na‘e ako‘i ‘e he ongo faifekau. Na‘e ‘ikai ha taha ‘iate kimautilu te ne fakahā e ‘ofá pe lahi ‘emau feohí.

Nā‘a ku palōmesi he kotoa ‘eku mo‘uí te u hoko ko ha tamai lelei ‘i ha ‘aho. Te u hoko ko e mātu‘a na‘e ‘ikai ke u ma‘ú. Ka ‘i hono ako‘i au ‘e he ongo faifekau, na‘e kamata ke u fakatokanga‘i ne u fai e ngaahi me‘a tatau pē na‘e fai ‘e he‘eku ongomātu‘á ‘i he‘ena ta‘u tatau mo aú. Nā‘a ku ‘alu fuoloa he pou‘ulí, ‘o fai ha me‘a pē ne u lotu ki ai, pea mo‘ui hangē ha taha angatu‘ú. Nā‘a ku toe fakahoko pē e me‘a tatau ‘o ‘ikai ke u taumu‘a ki ai.

Kuo taimi ke fehu‘i ki he ‘Otuá.

‘I he faifai peá u lotú, na‘a ku ma‘u e tali na‘a ku ‘amanaki fuoloa ki ai. ‘Oku mo‘oni ‘a e Siasí! Kuo taimi leva ke u fai ha fili.

‘Oku fakahaa ‘i mai ‘e he ongoongolelé ‘a e founa ke fakalalaka ai hotau fāmilí, neongo pe ‘oku fēfē e tūkunga hotau fāmilí.

Ko ha Tokotaha Fo’ou

Na’e pau ke fakangofua ‘e he’eku kui fefiné kimu’a peá u lava ‘o papitaisó. Na’e ‘ikai ke ne tali ia, ka na’á ku vivili pē.
 “Kui fefine, ko e Lēnati fē ‘okú ke sai’ia aí?” Ko ‘eku fehu’í ange ia. “A e taha ko ē na’e ‘alu ‘o inu mo ifi tapaka pea toki foki mai ki ‘api kuo fuoloa e p’ulí? Pe ‘okú ke sai’ia ange ‘ia au he taimi ní? ‘Oku hoko e ngaahi liliú ni koe’uhí ko e ongoongolelé.”
 Ne faifai pea loto-leleí ‘eku kui fefiné, pea na’e papitaiso mo hilifakinima au. Talu mei he momeniti ko iá, na’e kamata ke hoko ha me’a mālie ‘i hoku fāmilí—ko ha me’a na’e ‘ikai ke u fu’u fakatokanga’i kae ‘oua kuo ‘osi ha ngaahi ta’u sīi mei ai.

Ko ha Fāmilí Fo’ou

Kimu’a pē peá u ‘alu ‘o ngāue faka-faifekau ki he fakatonga ‘o Palāsílá, na’á ku ‘alu mo e Kui fefiné ki he konifelenisi fakasiteikí. Hili iá ne mau fakahoko ha kīi houa fakamo’oni mo e fāmilí mo e ngaahi kaungāme’á. Ne u ‘ohovale ‘i he fie lea ‘a e Kui fefiné.
 Na’á ne pehē, “Talu e kau ‘a Lēnati ki homou siasí, kuo kamata ke hoko hoku fāmilí ko ha fāmilí mo’oni.” Na’á ne ‘omi

leva ha ngaahi founa kuo vāofi ange ai homau fāmilí: ‘Oku mau feohi fakataha he taimí ni. Na’a mau kamata felea’aki ‘o pehē “‘Ofa atu,” ka na’e ‘ikai ke mau teitei fai pehē kimu’a. Kuo tuku e ke’e mo e fakakikihi. Kuo tupulaki ha vā fakakaungāme’a mo’oni ‘iate kimautilu. Ne mau ma’u ha me’atokoni lahi ange pea ne faitāpuekina lahi kimautilu ‘i ha ngaahi tafa’aki kehe.
 Na’á ku fakatokanga’i foki e ngaahi liliú ni, ka na’e ‘ikai ke u fakatokanga’i ‘e lava ke fehokotaki ia mo e taimi na’á ku papitaiso aí.
 Na’á ne pehē, “Neongo ‘oku ‘ikai ko ha mēmipa au ‘i homou siasí, ka ko ha kaungāme’a au homou siasí. Pea ‘oku ou ‘ilo’i kuo faitāpuekina homau fāmilí koe’uhí ko e fili ‘a Lēnati.”

Ko ha Mahino Fo’ou

Ne faingata’a ke u tui ki ai! Pea ‘i he lea ‘a e Kui fefiné fekau’aki mo e founa kuo vāofi ange ai homau fāmilí, ne fakafokifā ‘eku manatu’i e tā na’e faka’al’ali mai ‘e he ongo faifekau ‘i he ngaahi ta’u kimu’a. Ko e taimi ko iá, ne u fakakaukau ko e founa pē ke u ma’u ai ha fāmilí fiefiá ko hoku fāmilí ‘i he kaha’ú.

Ka ne hala ‘eku ma’ú. Na’e fiefia hoku fāmilí lolotonga! Kuo mau fe’ofa’aki.
 Mahalo he ‘ikai ha taha ‘i he kau mēmipa homau fāmilí ‘e kau ki he Siasí ‘i he mo’uí ni. Ka neongo kapau he ‘ikai ke nau kau, ‘oku ou ‘ilo’i kuo ‘osi faitāpuekina kimautilu ‘e he ‘Otuá ‘i ha ngaahi founa lahi. ‘Oku fakahaa’i mai ‘e he ongoongolelé ‘o Sīsū Kalaisí ‘a e founa ke fakalalaka ai hotau fāmilí, neongo pe ‘oku fēfē e tūkunga hotau fāmilí. ■
 ‘Oku lolotonga nofo ‘a e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i Iutā, USA.

Ko Hono Fili e
Hala Fāsi 'i mo **Lausi** 'i
kae 'ikai ko e **Hala Laulahí**

*Ná'e ua 'a e hala ke u fili mei aí, pea ná'á ku 'ilo'i ná'e
taha pē 'a e founa ke u 'ilo'i ai e hala ke filí.*

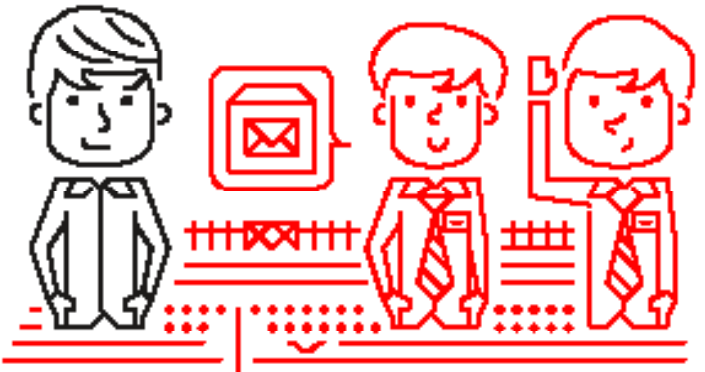
Fai 'e 'Eletā
Takashi Wada
'O e Kau Fitungofulú

Náá ku tupu hake 'i Nakano, Siapani, mo 'eku ongomā-tuá. Na'e hoko e tui fakalotú ko ha kongá 'o e meá kotoa pē ne fakahoko 'e hoku fāmilí. Na'e tū'ulutui 'eku tamaí 'i muá he 'esi feilaulau faka-Putá he pongipongi mo e pō kotoa. Na'e 'ikai ke u lau e tui faka-Putá ko ha tui fakalotu—ko 'emau tō'onga mo'uí ia. Na'e mei faingofua pē kiate au ke u nofo 'i he tui faka-Putá 'i he toenga 'o 'eku mo'uí, ka kuo fakamo'onií mai 'e he 'Otuá 'i ha ngaahi taimi lahi 'oku 'ikai ko e founga lelei tahá ma'u pē e founga faingofua pe manakoá.

Tohi Lēsoní pe Tohi Mā 'oni 'oni?

'I he'eku kei ta'u hongofulu tupú, náá ku fefa'uhi lahi ke 'iloí pe ko hai au. Náá ku fifili ki he 'uhinga náá ku 'i he māmani aí mo e tokotaha na'e totonu ke u a'usiá. Fakafuofua ki hoku ta'u 13, na'e tufa 'e he puleako 'i hoku 'apiakó ki he tokotaha ako kotoa pē ha tatau 'o e Fuakava Fō'ou 'a ia ne 'i ai fakataha e lea faka-Pilitāniá mo e faka-Siapaní. Náá ne pehē, "Oku 'ikai fakataumúa ia ki he ngaahi meá fakalotú. 'Oku lelei 'aupito e liliú, ko ia faka'aongaí ia ke ako e lea faka-Pilitāniá." Ka 'i he'eku fakaava hake iá, na'e 'omi ai ha ngaahi fakamo'oni fakafolofola ki he taimi 'okú ke ongoí tuenoa aí, fie ma'u ai ha tali ki ho'ó ngaahi fehuí, pe faingata'á'á. Na'e lava ke mahino kiate au e ngaahi tūkunga kotoa pē ko iá!

Náá ku lau fekau'aki mo Sīsū Kalaisi. "Há'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiemālié kiate kimoutolu" (Mātiu 11:28). "To'o hake [homou] 'akau mafasiá 'o muimui 'iate au" (Mātiu 16:24). Na'e ongo kiate au 'a e ngaahi leá neongo na'e 'ikai loko mahino ia kiate au. Náá ku fifili pe ko hai 'a Sīsū Kalaisi pea 'oku 'uhinga ki he hā ke ma'u la ko ha Fakamo'ui. Náá ku fifili pe ko au pē náá ku ongoí ha fehokotaki pehē 'i he meá ne totonu ke hoko ko ha tohi lēsoní.

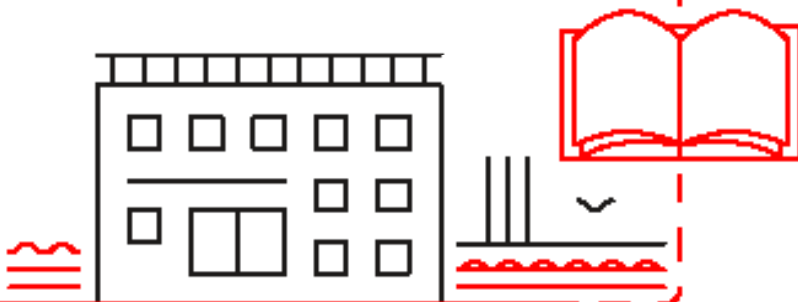

Hola pe Nofu 'o Fakafanongo?

Hili ha ngaahi ta'u sī'i mei ai ne u fuofua fetaulaki mo ha kau faifekau. Na'e fakatokanga mai 'eku ongomātuá fekau-'aki mo e kau Kalisitiane kei talavou ne malanga takai holó. 'I he'eku lue ki 'apí, na'e ta'ofi au 'e ha faifekau 'Amelika lōloa mo fofonga malimali. Na'e 'ikai ke u 'ilo e meá ke fai. Náá ku manavasíi te ne talanoa fekau'aki mo hono siasí. Kapau te ne fai ia, te u lele 'i he hala 'e tahá! Ko e meá pē náá ne 'eke maí pe ko e fē 'a e 'ōfisi meilí. Náá ku talaange ki ai peá u lue leva ki 'api.

'I he'eku lué, na'e 'i ai ha meá ne u ongoí. *Kapau te u toe sio ki he kau faifekáu,* ko 'eku fakakaukaú ia, *te u talanoa kiate kinaua.*

Ne 'ikai fuoloa mei ai, náá ku fetaulaki mo ha ongo faifekau kehe. Náá ku 'ohovale 'i he fanongo mo tali mai 'e he 'Otuá e lotu 'a ha kī'i tamasíi hangē ko aú, peá u toki lau fekau'aki mo Siosefa Sāmita. Náá ku lau 'i he Fuakava Fō'ou fekau'aki mo e lotu ma'u peé, ka 'oku hā mai e 'Otuá ki ha tangata? Na'e fakatou ongo mahu'inga mo totonu ia. Na'e 'ikai ke u hola, ka ne u fokotu'u ha taimi ke na akoí ai au.

TĀ FAKATĀTĀ 'A CHRIS EDE

Kumi 'UHINGA PE 'ILO 'I E MO 'ONI?

Hili ha māhina 'e taha 'eku fetaulaki mo e kau faifekau, na'a nau fakaafe'i au ke u papitaiso. Na'e 'ikai ke u fie faka-situa'i kinautolu, ka na'a ku momou ke li'aki e tukufakaholo 'eku ongoma'tu'a mo kinautolu kotoa pe ne mau feohi. Na'e ua 'a e hala ke u fili mei ai, pea na'a ku 'ilo'i na'e taha pe 'a e founga ke u 'ilo'i ai e hala ke fili—na'e pau ke u lotu hangē ko Siosefa Sāmitā. Na'a ku fehu'i ki he Tamai Hēvaní 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí pe na'e mo'oni e ngaahi me'a ne ako'i mai 'e he kau faifekau.

Ko e momeniti ia ne liliu ai e me'a kotoa pe. Talu mei ai, mo 'eku 'ilo'i 'oku mo'oni e ongoongolelei kuo fakafoki mai. He 'ikai lava ha taha 'o to'o e 'ilo ko ia meiate au. Na'a ku 'ilo'i e hala ke u muimui ai, pea na'e 'ikai ha me'a te ne lava 'o liliu ia.

Na'e lahi ha'aku ngaahi fehu'i 'i he'eku kei si'i. Na'a ku 'ilo ai ko ha fānau au 'a e 'Otuá, 'okú Ne 'ofa 'iate au, 'oku 'i ai Ha'ane palani ma'aku, pea 'okú Ne finangalo ke tali mai 'eku ngaahi lotú. Na'e liliu faka'aufuli 'e he 'ilo ko 'eni 'a 'eku fakakaukau ki he mo'u. Na'a ku 'ilo ai 'oku mahu'inga pe ko hai au mo e me'a 'oku ou fai.

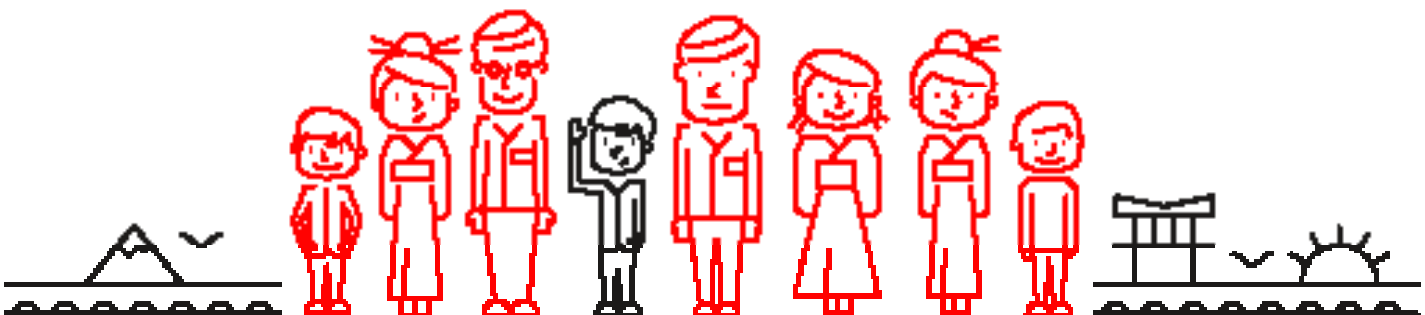
Tatau mo e Ni 'Ihi Kehé pe Makehe?

Kimu'a pe'a u 'ilo'i ko ha fānau au 'a e 'Otuá, na'a ku loto ke u tatau pe mo e tokotaha kotoa. Na'a ku manavasii ke 'asi makehe mei he ni'hi kehé. Ka 'i he hili 'eku 'ilo ko ha fānau au 'a e 'Otuá, na'a ku 'ilo'i ai 'e lava ke u

makehe; pea kehe mei he ni'hi kehé.

'I he'eku lotu mo 'ilo'i ko ha foha au 'o e 'Otuá, na'a ku ma'u ai e loto-to'a ke fakamatalai e ngaahi ongo 'oku ou ma'u ki he'eku ongoma'tu'a, ka na'e 'ikai fu'u mahino ia kiate kinua. Na'a na fakakaukau na'a ku angatu'u mo fu'u kei si'i ke u fili ke papitaiso. Na'a

na ongo'i mā 'i he muimui hona fohá ki he tui fakalotu ngalikehé ni kae 'ikai ko 'ena ngaahi tala tukufakaholó. Na'a ku 'ilo'i ko hai au mo e me'a na'a ku fie ma'u, ka na'a ku loto foki ke faka'apa'apa'i 'eku ongoma'tu'a mo faka'amu ke na faka'apa'apa'i 'eku tui fakalotu.

Faka'apa'apa'i 'Eku Ongomātu'á pe Tukunoa'i E Me'a 'Okú Na Hoha'a Ki Ai?

Naá ku fakamatala hoku tūkungá ki he ongo faifekau sisitaá. Naé i ai háana fakakaukau—te na lava 'o talanoa ki he'eku ongomātu'á kae lava ke na ongo'i fiemālie ki he tui fakalotu ko 'ení. Naá ku talaange naá ku manavasii he 'ikai fie talanoa 'eku ongomātu'á mo kinaua. Naé fokotu'u mai leva 'e ha sisitā 'e taha ke mau 'aukai fakataha.

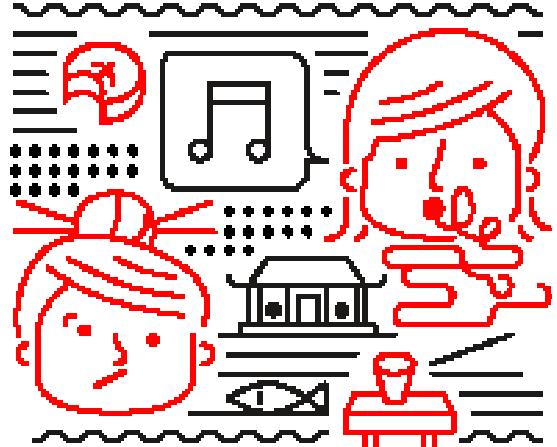
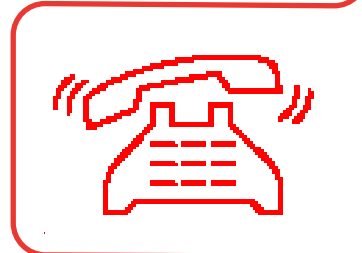
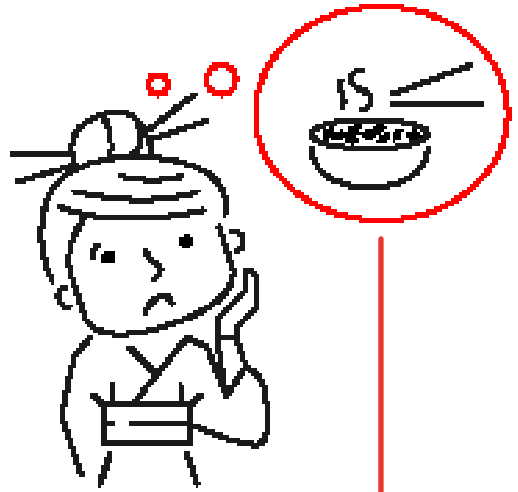
'I he taimi naé 'ikai ke u ma'u me'atokoni pongipongi ai, naé hoha'a 'eku fa'ee. Naá ne fehu'i mai, "Ko e hā naé 'ikai te ke kai ai?" Naá ku fakamatala ange naá ku 'aukai pea naé toe lahi ange ai 'ene hoha'a.

"Uluaki 'okú ke kau ki he tui fakalotu ta'e'iloa ko 'ení, pea ko 'eni 'oku 'ikai te ke kai. 'Oku ou hoha'a. 'Oku faka'ohovale kiate au! Te u fetu'utaki ki he kau faifekau ko ia."

Naá ne fetu'utaki ki he ongo sisitaá, pea naé fakaafe'i mai kinaua ke mau ma'u me'atokoni efiafi i homau 'api!

Naá mau fiefia kotoa. Naé ako'i 'e he ongo faifekau ki he'eku ongomātu'á 'a e himi "Fānau Au 'a e 'Otua" (*Ngaahi Himi*, fika 193), pea ne mau hiva fakataha ia. Naé sa'ia ai 'eku tangata'eiki. Hili e ma'u me'atokoni efiafi mo e ongo sisitaá, naé 'ikai toe hoha'a 'eku ongomātu'á ki he'eku 'alu ki he lotú. Pea ne u ongo'i naá ku lava 'o faka'apa'apai kinaua 'aki hono mo'ui 'aki e ongoongolelei ko'e'uhí naé kánokato ai e me'a kotoa pē naá na akonekina au ki ai. Ne u fakakaukau kapau te u 'ofa pē mo anga'ofa fe'unga kiate kinaua, 'e faifai pē pea mahino kiate kinaua. Naé 'osi ha ta'u 'e 35 mei hoku papitaisó, ka naé papitaiso 'eku fa'ee pea ne hū i he tempalé i he ngaahi ta'u sii pē kuo maliu atú!

Kuo kaunga lahi ki he ngaahi fili lahi i he'eku mo'ui hono 'ilo'i ko ia ko ha fānau au 'a e 'Otua. 'Oku ou 'ilo foki i he'etau muimui ki he Laumālie mo fai e me'a 'oku kole mai 'e he Tamai Hēvani kiate kitautolú, te Ne tāpuekina kitautolu, 'o a'u ki he taimi 'oku ngali faingata'a ai. 'Oku hoko ma'u pē ia ko e fili lelei tahá. ■

KO HONO FAKA'AONGA'I LELEI HO TAIMI

'I he taimi 'oku ke fakamu'omu'a ai e 'Eiki, 'oku 'i ai ha taimi ki he toengá.

Fai 'e Natasha Andersen

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

NGAAHI NĀUNAÚ

- Hina sio'ata
- 'One'one, makamaka, laise, pe fanga ki'i makamaka
- Ngaahi fo'i maka lalahi ange (fakafuofua ke lahi tatau mo e pulu tā-pulú, pe senitimita 'e 5 hono fālahi)

TEUTEU: Tomúa fua h'ó ngaahi me'a 'oku fie ma'ú 'aki hono 'uluaki fa'ó e fanga fo'i maka fōlalahi angé ki he hiná. Tānaki ki ai ha 'one'one fe'unga pē (pe maka, laise, pe makamaka) ke fakafonu e fo'i hiná ke áu ki 'olunga. Mahalo te ke fie lulu'i e fo'i hiná 'i h'ó tānaki ki ai e 'one'one ke fakafonufonu hifo ha ngaahi konga 'oku 'atā. Hua'i leva e maká mo e 'one'one ki ha 'ā'anga me'a kehekehe kimu'a peá ke ako'i e lēsoni ko 'ení.

Ko e ngaahi 'ekitiviti kehekehe 'e fiha 'oku nau tohoaki'i h'ó tokangá he 'aho kotoa pē? 'Oku tau ma'ú kotoa pē 'a e houa 'e 24 tatau ke faka'aonga'i, ka 'oku 'i ai ha fai-kehekehe lahi 'i he founga 'oku tau fili ke faka'aonga'i ki ai e taimi ko iá!

Na'e pehē 'e Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki: "'Oku hulu 'aupito e ngaahi me'a lelei te tau lava 'o fa'i 'i he taimi 'oku tau ma'ú ke fakahoko ai kinautolú. 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a 'oku mahulu

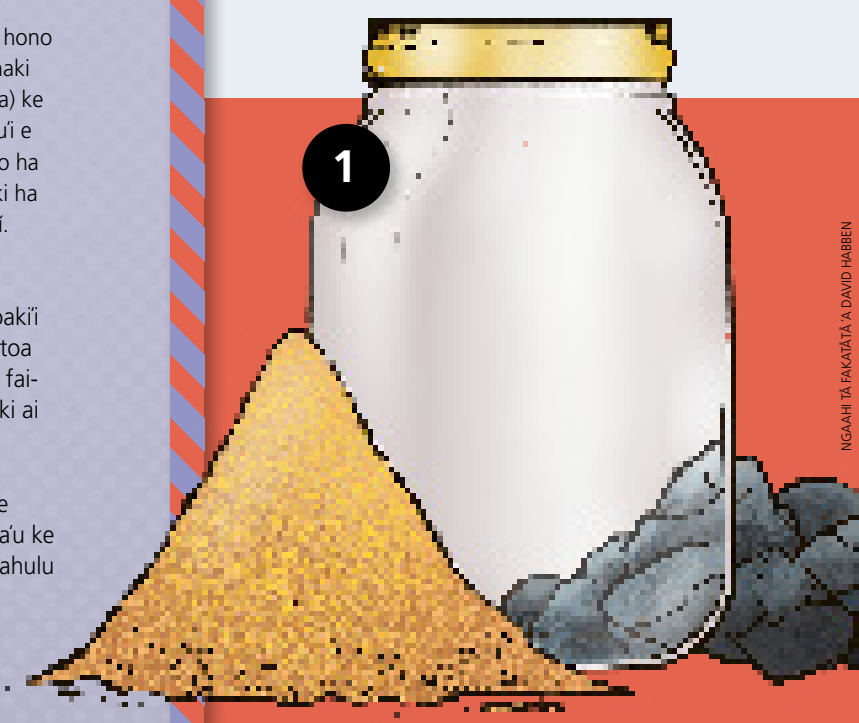
ange ia 'i he lelei pea ko e ngaahi me'a ia 'oku totonu ke tau fuofua tokanga ki ai. . . . 'E fie ma'ú ke tau feilaulau'i ha ngaahi me'a lelei ka tau fili ki ha ngaahi me'a 'oku lelei ange pe lelei taha."¹

Te ke fakatāta'a 'i he 'ekitiviti ko 'ení 'a e me'a 'oku hoko 'i he'etau fakamu'omu'a e ngāue 'a e 'Eiki.

1. KO HONO FAKA'AONGA'I E TAIMI

'Oku lahi ha ngaahi 'ekitiviti lelei te tau lava 'o faka'aonga'i ki ai hotau taimi. Kole ki ho fāmilí ke vahevahe ha ngaahi me'a 'e nīhi 'oku nau faka'aonga'i ki ai honau taimi he 'aho takitaha.

Fakamatala'i ange 'oku fakaafonga'i 'e he hiná 'a e taimi. 'Oku fakaafonga'i 'e he maká mo e 'one'one 'a e ngaahi me'a kehekehe te tau lava 'o fakahoko 'aki hotau taimi: 'oku fakaafonga'i 'e he ngaahi fo'i maka lalahi angé 'a e ngaahi me'a kuo kole mai 'e he 'Eiki ke tau fakamu'omu'a, hangē ko e ako folofolá, ngāue tokoní, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, mo e 'alu ki he lotú, kae fakaafonga'i 'e he 'one'one 'a e ngaahi 'ekitiviti lelei kehé hangē ko e fakahoko e ngāue fakaako mei 'apí mo e feohi mo e ngaahi kaungāme'a.

NGAAHI TĀ FAKATĀTA 'A DAVID HABBEN

2. 'IKAI HOKOHOKO LELEI E NGAahi ME'A 'OKU FAKAMU'OMU'Á

'Uluaki hua'i kotoa e 'one'one ki he hiná, pea toki fa'o hifo e ngaahi fo'i maka lalahi 'i 'olunga. 'I he taimi 'oku ke tomua fa'o ai e 'one'one, 'oku 'ikai ke hao kotoa e ngaahi fo'i maka lalahi angé—hangē pē ko e taimi 'oku tau fakamu'omu'a ai e ngaahi 'ekitiviti' kehé 'i he ngaahi me'a kuo fekau'i mai 'e he Tamai Hēvaní ke tau fakahokó, he 'ikai ke tau ma'u ha taimi fe'unga ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga tahá.

3. KO E MAHINO E MAHU'INGA 'O HA NGĀUE

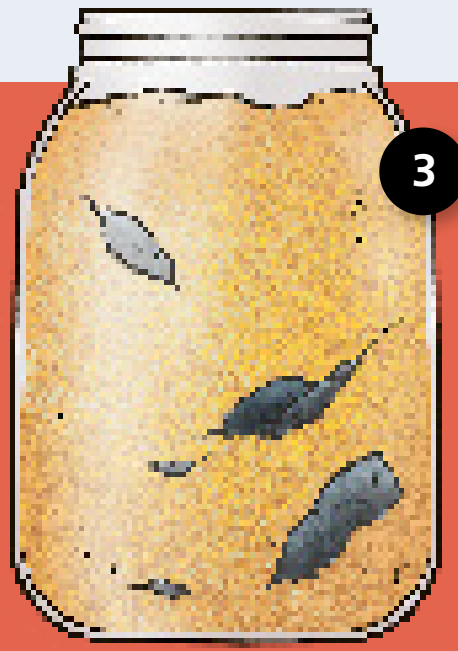
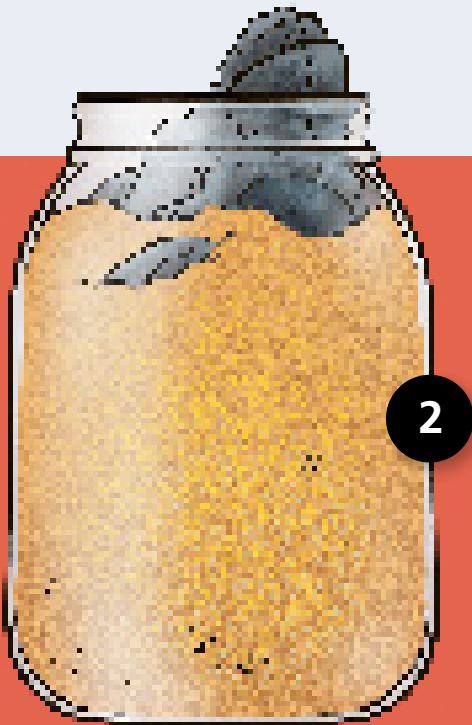
Na'e fekau 'e Sisū Kalaisi 'o pehē, "'Oua 'e kumi ki he ngaahi me'a 'o e māmaní kae fuofua kumi ke langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá, pea fokotu'u 'a 'ene mā'oni'oni'" (Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Mātiu 6:38 [i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá]). Alea'i e founa te mou lava 'o fakamu'omu'a ai homou taimi 'aki hono fuofua kumi e pule'anga 'o e 'Otuá.

Hua'i ho'o fo'i hiná pea toe kamata fo'ou 'aki e 'ū me'a tatau. Mahalo 'e fie tokoni atu ho fanga tokouá mo e tuonga'ané/ tuofefiné. 'Ai ke nau 'uluaki fa'o e ngaahi fo'i maka lalahi ki he hiná. 'I ho'o fa'o fakamuimui ki ai e 'one'one, vakai ki he'ene fakafonu e ngaahi tafa'aki 'oku kei 'atā takatakai 'i he ngaahi fo'i maka lalahi kae 'oua kuo hao kotoa e 'one'one ki loto.

Fehu'i ange ki homou fāmilí pe 'oku nau fakakaukau 'oku 'uhinga ki he hā e palōmesi ko 'eni meia Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní: "'I ho'o foaki ma'u ai pē ki he 'Eikí ha kongá lahi ho taimí, te Ne fakalahi 'a hono toé.'"²

KO HONO FAKAMU'OMU'A E 'EIKÍ

'I he'etau fuofua kumi ke fakahoko e finangalo 'o e 'Otuá, 'oku Ne tokoni'i kitautolu ke tau ma'u ha taimi fe'unga ki he ngaahi me'a kehe 'oku mahu'inga mo langaki mo'uí. Ko ia kapau 'oku ke faingata'āia 'i he kumi ha taimi fe'unga ke faka'osi e ngāue fakaako mei 'apí, fakatupulaki ho ngaahi talēnití, pe ma'u e mohe 'oku ke fie ma'u, fehu'i ki he 'Eikí e me'a te ke lava 'o fai ke fakamu'omu'a 'i ho taimi 'o fakatatau ki He'ene palani. Fokotu'u fakafāmilí fakataha ha ngaahi taumu'a ke fakamu'omu'a e ngāue 'a e 'Eikí—mo homou vā mo lá—'o mu'omu'a he 'aho takitaha. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, "Good, Better, Best," *Liahona*, Nov. 2007, 104, 107.
2. Russell M. Nelson, "Tū'u Ko ha Kau Nofotu'i Mo'oni," *Liahona*, Okatopa 2016, 51.

KO HA UE'I TA'ETUKUA

'I HA 'AHO 'e taha lolotonga 'eku ngāue faka-faifekau 'i he ngaahi hala efua 'o Kēniá, na'á ku talanoa mo hoku hoá ki ha fefine. Na'á ne tali e kī tohi tufa na'á ma 'oange kiate iá ka na'á ne talamai ke 'oua na'á ma toe foki ange.

Hili ha ngaahi 'aho sīi mei ai na'á ma toe 'i he hala tatau pē ko iá, pea na'á ma ma'u ha ue'i ke ma toe vakai'ia. Na'á ku fehu'i loto pē, "Ko e hā 'okú ma toe foki ai he na'á ne talamai ke 'oua te ma toe foki ange?" Ka na'á ma talangofua ki he ue'i.

Na'á ne 'ohovale 'i he'ema a'u atu ki ai ka na'á ne talamai na'á ne fiefia ke sio mai kiate kimaua. Na'á ma kamata ako'i ha lēsoni ka na'e 'ikai fuoloa kuo iku ia ki ha fakakikihi. Na'á ku faka'osi mo hoku hoá e lēsoni 'aki ha lotu pea ma mavahe he taimi pē ko iá mo felotoi ke 'oua na'á ma toe foki ki ai. Ka 'i he 'aho pē hono hokó, na'á ma toe ma'u ha ue'i mālohi ke ma foki. Na'e 'ikai ke u fie foki ka na'e talamai 'e hoku hoá 'oku totonu ke ma fakafanongo ki he Laumālié. Ko ia ne tuku 'eku loto-híkisiá pea ma toe foki ki ai. Na'á ku 'ohovale 'i he'ema a'u ki ai.

Na'e kehe 'aupito e fefiné ia. Na'e liliu hono fofongá pea na'á ne loto-fiemālie ke fanongo ki he me'a na'á ma lea 'akí. Lolotonga 'emau talanoa hono hokó, na'á ne fehu'i mai pe ko e fē taimi 'e lava ke ne papitaiso ai.

Hili ha uike 'e fā mei ai, na'e papitaiso ia ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Hili hono hilifakinima iá, na'á ne fā'ofua mai kiate kimaua mo talamai 'ene loto-hounga'ia mo'oni 'i he'ema toe foki ange. Kuó u ako ai 'oku totonu ke tau fakafanongo ma'u pē mo ngāue ki he ngaahi ue'i 'oku tau ma'u. 'Oku teuteu'i mo'oni 'e he Tamai Hēvani 'Ene fānaú ke nau ma'u e ongoongolelei, pea 'okú Ne faka'aonga'i kotoa kitautolu ke kumi kinautolu 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni. ■

Leaha M., Kuasili-Natala, 'Afilika Tonga

'E FOUNGA FĒFĒ HA'AKU MUIMUI LELEI ANGE KI HE NGAahi UE'I FAKALAUMĀLIÉ?

1. **Lotua ha faka-hinohino.** 'E tatakí koe 'e he 'Eikí 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni (vakai, 'Alamā 37:37).
2. **Loto fakatōkilalo.** 'Oku fakaafe'i mai 'e he angamaluú 'a e Laumālié (vakai, Molonai 8:26).
3. **'Oua 'e toe tatali.** 'Oku ahīahīi koe 'e he tangata faka-ekakanó ke lī'aki pe tukunoa'i e ngaahi ue'i (vakai, Mōsaia 3:19). 'Oua na'a toe fakafehu'ia 'i he taimi 'oku ma'u ai ha fakakaukau lelei!
4. **Ngāue he taimi pē ko iá.** Tukupā ke tali ma'u pē 'i he *taimi pē ko iá* ki he ngaahi ue'i mei he Laumālié (vakai, Thomas S. Monson, "The Spirit Giveth Life," *Ensign*, May 1985, 68–70).

KO E 'UHINGA 'O E NGAARI LAÓ

NE U VĒKEVEKE ke 'alu ki he konifelenisi 'a e tōu tupú, ka náá ku toki 'ilo ne lahi ha ngaahi lao—hangē ko hono tapui e telefoni tō'oto'ó pea 'ikai ke fai ha 'alu toko taha ki tu'a. Ne hangē ia ne siofi māu pē kimautilu 'e he kakai lalahi. Ka náá ku fakalata'ia ai, māu ha ngaahi kaungāme'a lahi, fai ha ngāue tokoni, mo ako kau ki he ongoongoleléi.

Lolotonga ha houalotu fakamo'oni 'i he 'aho faka'osi 'o e konifelenisi 'a e tōu tupú, na'e lea ha taha 'o e kau takí ki he lahi 'o 'ene 'ofa 'iate kimautilu ko e tōu tupu 'i he siteiki.

Kapau 'oku ke 'ofa 'iate kimautilu, ko e hā 'oku lahi ai ha ngaahi fakangatangata kiate kimautilu? Ko 'eku fakakaukaú ia. 'I he momeniti pē ko iá, náá ne tali mai 'eku fehu'i 'o hangē náá ne lava 'o 'ilo'i 'eku fakakaukaú.

Na'a ne pehē, 'oku 'ikai 'omi 'e he kau takí e ngaahi laó ke faka'ita'i kimautilu ka ke malu'i kimautilu. Na'e ue'i au 'e he Laumālie 'i he taimi náá ne lea 'aki ai iá. Na'e mahino kiate au 'oku 'omi 'e he Tamai Hēvaní e ngaahi fekaú 'i he 'uhinga tatau. 'Oku 'ikai ko e 'ai ke faka'ita'i kimautilu; ka ke tokoni'i kimautilu ke foki hao ai kiate la (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:2–9).

Na'e ue'i au 'e he Laumālie Māōnioní mo tokoni ke u 'ilo'i 'oku mo'oni 'eni. ■

Sikei P., 'Ile-ti-Falanisē, Falanisē

TE U KAU NAI 'AFĒ KI HE SIASÍ?

'I HOKU TA'U nimá nai, na'e mōlia ai e tui 'a 'eku tamaí pea ne fili ke mavahe mei he Siasí. Na'e mātu'aki faingata'a ia, tautautefito 'i he hokosia hoku ta'u valú. Na'a ku fu'u fiefia ke papitaiso au, ka na'e 'ikai loto ki ai 'eku tamaí. Na'a ne loto ke u tatali kae 'oua kuó u matu'otua ange ke u 'ilo'i mo'oni náá ku fie tukupā ki ai. Pea ko ia náá ku mamata pē ki hono papitaiso hoku ngaahi kaungāme'a.

'Oku ou manatu'i ne u puputu'u—kapau na'e mo'oni 'a e Siasí, ko e hā ne táofi ai hono papitaiso aú? 'I hoku ta'u hongofulu tupú, na'e mātu'aki faingata'a ke u vakai ki he 'alu kotoa e tōu tupú ki he temipalé he náá ku fu'u fie 'alu foki mo au. Na'e faingata'a 'a e 'ikai malava ke u kau ai, ka náá ku 'ilo'i māu pē te u māu hoku faingamālie!

Ne faifai pea papitaiso au 'i Mē 2019, 'i hoku ta'u 16. Na'a ku manatu'i e ngaahi me'a lahi náá ku a'usia 'i he'eku ongo'i e fiefia haohaoa 'o e ongoongoleléi mo māu ha fakamo'oni. Ko ha a'usia matu'aki makehe ia, pea 'i he ngaahi faingata'a kotoa náá ku foua 'o a'u ki he 'aho ko iá, náá ku 'ilo'i 'aki hoku lotó kotoa 'oku mo'oni māu pē 'a e ongoongoleléi. ■

Tuliniti C., Kololato, USA

Fakamo'óní mo e Uluí

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Oku hā ha lēsoni mahu'inga kau ki he fehokotaki 'a e fakamo'óní mo e uluí 'i he ngāue fakafaifekau 'a e ngaahi foha 'o Mōsaiá. "Ko kinautolu kotoa na'e fakamahino ki ai 'a e 'ilo ki he mo'óní, 'i he malanga 'a 'Āmoni mo hono kāingá, 'o fakatatau ki he laumālie 'o e fakahaá mo e kikité, pea mo e mālohi 'o e 'Otuá 'o fakahoko ai ha ngaahi mana 'iate kinautolú—'io, . . . hangē 'oku mo'ui 'a e 'Eikí, ko e tokolahi 'o e kau Leimana na'e tui ki he'enua malangá, pea nau uluí ki he 'Eikí, na'e 'ikai ke nau toe hē.

"He na'a nau hoko ko ha kakai mā'óní; na'a nau tuku hifo 'a e ngaahi mahafu na'a nau angatu'u akí, 'o 'ikai te nau toe tauí 'a e 'Otuá. . . .

"Ko 'eni, ko e fáahinga 'eni 'a ia na'a nau uluí ki he 'Eikí" (Alamá 23:6–8).

'Oku fakamatalá 'e he ongo vēsí ni ha me'a mahu'inga 'e ua: (1) *ko hono 'iloí 'o e mo'óní*, 'a ia 'e ala faka'uhingaí ko ha fakamo'óní, mo e (2) *ko e uluí ki he 'Eikí*, 'a ia ko 'ene mahino kiate aú ko e uluí ki he Fakamo'uí mo 'Ene ongoongolelé. Ko ia, 'oku 'omi 'e hono fakatahaí lelei 'o e fakamo'óní mo e uluí ki he 'Eikí 'a e tu'u máu mo e tu'u 'alialiaki pea mo ha malu'i fakalaumālie.

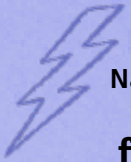
Ko e fakamo'óní ko hano 'iloí fakalaumālie ia 'o e mo'óni na'e máu 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'óní. Ko e uluí hokohokó ko hono mateakí máu pē 'o e mo'óni kuo fakahā mai 'o tau máu—'aki ha loto pea mo ha ngaahi taumú'a mā'óní. Ko hono 'iloí ko ia 'oku mo'óni 'a e ongoongolelé, ko e uho ia 'o ha fakamo'óni. Ko e uho 'o e uluí 'a e tauhi mo'óni máu pē ki he ongoongolelé. 'Oku totonu ke tau 'iloí 'oku mo'óni 'a e ongoongolelé pea tau tauhi mo'óni ki he ongoongolelé.

'Oku fie máu ha me'a lahi ange 'i he tui pē mo e 'iló ke tuku hifo e "ngaahi mahafu 'oku [tau tauhi 'o] angatu'u 'akí" hangē ko e siokitá, hīkisiá, mo e talangata'á. 'Oku mu'omu'a 'a e tuí, loto fakatōkikaló, fakatomalá, mo e fakavaivai'í kitautolú, 'i hono sí'aki 'o e ngaahi mahafu 'oku tau angatu'u 'akí. 'Oku tau kei máu nai ha ngaahi mahafu 'oku tau angatu'u 'aki ke ne ta'ofi kitautolu mei ha'atau uluí ki he 'Eikí? Kapau 'oku 'io, ta 'oku fie máu ke tau fakatomala he taimí ni pē.

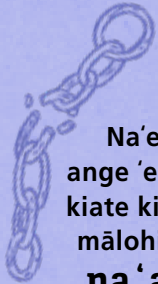
'Oku ou palōmesi atu 'i he'ene mahino kiate kitautolu 'a e mo'óni pea tau uluí ki he 'Eikí, te tau kei tu'u máu pē mo tu'u 'alialiaki pea 'ikai 'aupito ke tau hē. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2012.

'Amuleki mo 'Alamā

Na'á na hoko
ko ha hoa
**faifekau
mālohi**
'a ia na'á na ako'i
e ongoongolei ki
ha kakai tokolahi.

Na'e foaki
ange 'e he 'Otuá
kiate kinaua 'a e
mālohi ke 'oua
na 'a lava
'o tāmata 'i
pe tuku pilisone
kinaua.

Na'e ului 'a
'Amuleki hili
hono fakahā ange
'e ha 'āngelo
kiate ia ke ne
tali ha
palōfita
('Alamā) ki
hono falé.

Na'e fakafehoanaki
'e 'Alamā e
tui ki he
folofola
'a e 'Otuá
ki hono tō ha
tenga'i 'akau 'e
tupulaki 'i he'etau
tauhi iá.

Na'e ului 'a 'Alamā
hili hono fakahā ange
'e ha 'āngelo ke
tuku hono
faka 'auha
e Siasi 'o e 'Otuá.

HOHA'A KI HE KAHA'U?

'I he fehangahangai mo e ta'epa'u 'oku vahevahe ai 'e ha kakai lalahi kei talavou e me'a kuo nau fai ke falala ai ki he 'Otu'a mo teuteu ki he kaha'u.

44

TO'U TUPU

**NA'E 'IKAI KO HA
FAMILI FIEFIA HOKU
FAMILI—KAE 'OUA
KUO U KAU KI
HE SIASI**

54

LĒSONI FAKATAUMU'A

**NGAAHI FO'I MAKÁ
MO E NGAahi ME'A
'OKU FAKAMU'OMU'A**

60

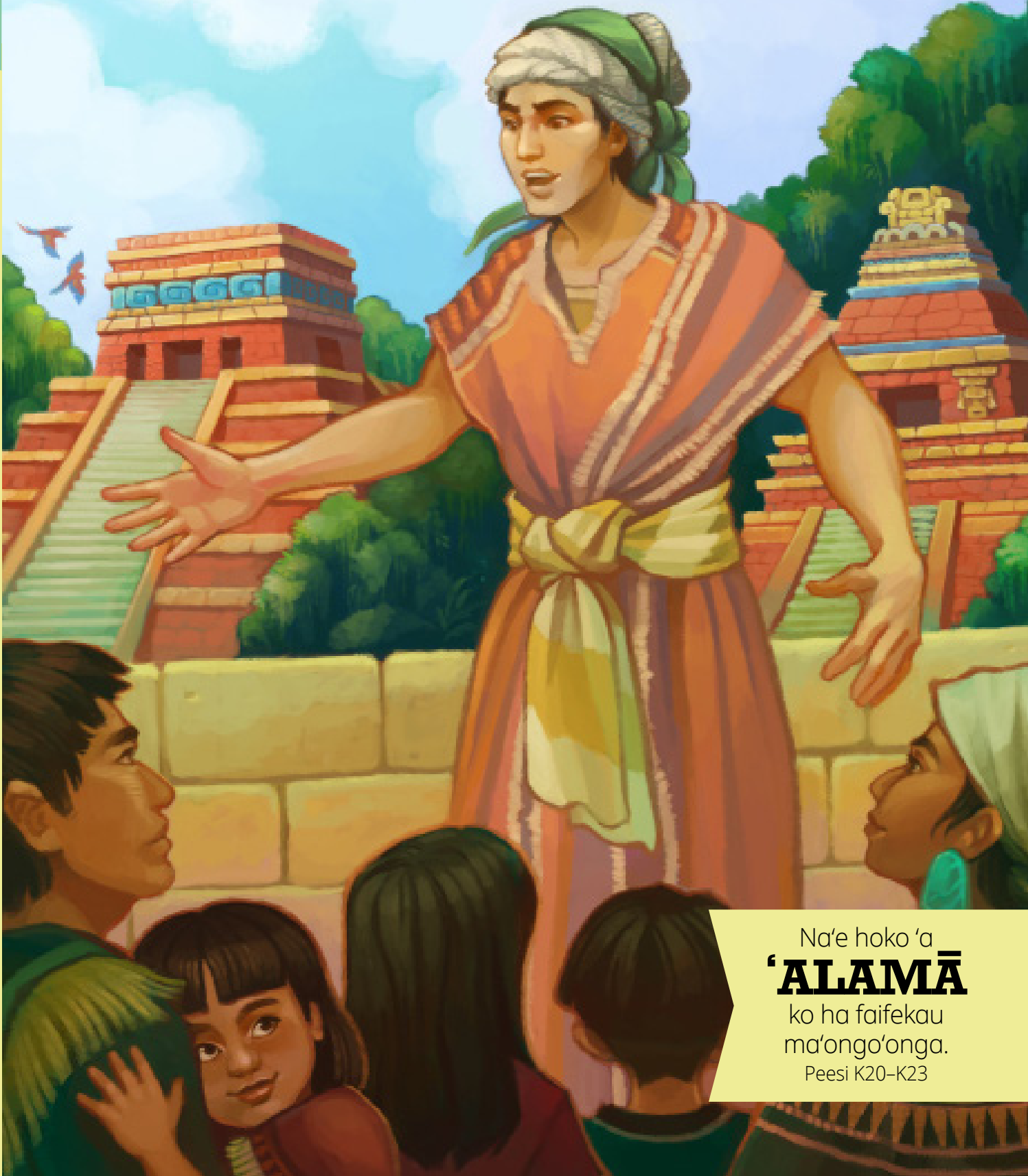
MĀTU'A

**TOKONI KE MAHINO
KI HE FĀNAU KO
HOTAU SINÓ KO E
TEMIPALE IA**

K4

Ko e Kaume'á

Nā'e hoko 'a
'ALAMĀ

ko ha faifekau
mā'ongo'onga.

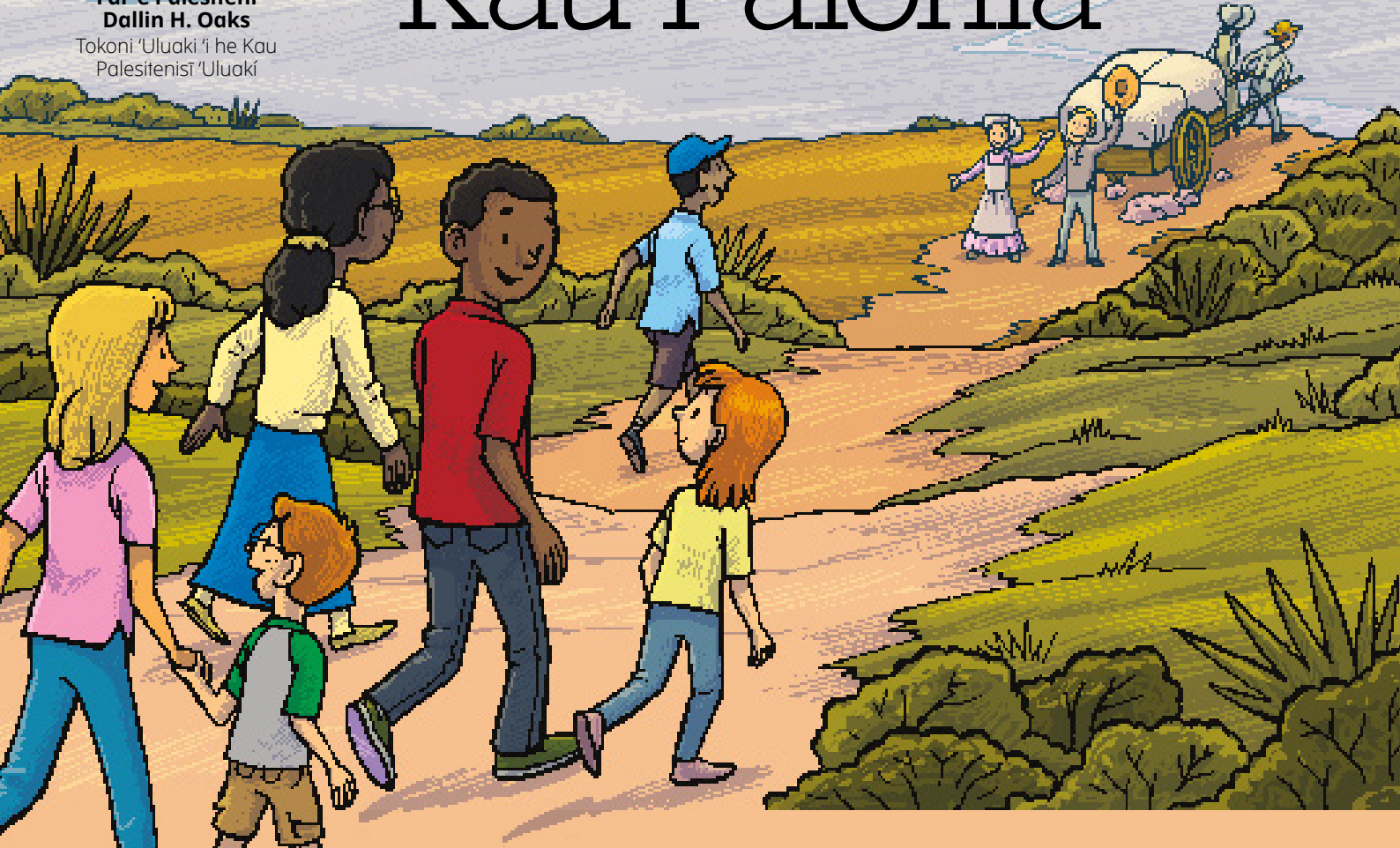
Peesi K20-K23

Fai 'e Palesiteni
Dallin H. Oaks

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau
Palesiteni 'Uluaki

Ko e Muimui 'i he Kau Paioniá

Ne tu'o taha ha'aku lue 'i he ngaahi hala ne lue ai e kau fuofua paionia 'o e Siasí 'i he'enau fononga ki he Tele'a Sölekí. Ne u ongo'i fakatökilalo mo'oni ke u lue 'i he feitu'u ne lue ai e kau paioniá. Ka 'oku 'ikai mahu'inga tatau e lue 'i he feitu'u na'a nau lue aí mo e mo'ui 'o hangē ko 'enau mo'uí.

Na'e laka ki mu'a e kau paioniá 'i he tui ki ha tui fakalotu fo'ou, fonua fo'ou, mo ha founa fo'ou hono fakahoko e ngaahi me'á. Na'a nau falala ki he 'Otuá. 'Oku tau fie ma'u foki 'a e **tuí**.

Na'a nau muimui ki he me'a na'e kole ange 'e honau kau takí ke fai. 'Oku fie ma'u foki ke tau **talangofua**.

Na'a nau faka'aonga'i honau ngaahi talēnití mo ngāue fakataha ke langa hake 'a Saione. 'Oku fie ma'u foki ke tau **faataha**.

Na'e 'ikai ke nau li'aki ha taha. Ne nau fakapapau'i ke fakakau 'a kinautolu kotoa pē na'e faingata'a'ia 'i he fonongá. 'Oku fie ma'u foki ke tau **fakakau mai** mo e ni'ihi kehé.

Te tau lava 'o faka'apa'apa'i e kau paioniá 'aki 'etau muimui ki he'enau sipingá. ●

Na'e to'o mei he "Following the Pioneers," Ensign, Nov. 1997, 72-74.

Te u Lava 'o Hoko ko ha Paionia

'Oku hoko ha taha pē ko ha paionia 'i he'ene taki e halá 'i hono tokoni'i ke lelei ange e mo'uí ma'a honau fāmilí. Kumi ho halá 'i he hala fihifihi mo pikopikó. 'I ho'o fou 'i he ngaahi hala ko 'ení, te ke lava 'o hoko ko ha paionia 'i he . . .

Kamatá

'I he taimi 'oku ou ako ai ha me'a fo'ou.

'I he'eku tokoni ke kamata'i ha tukufakaholo lelei.

'I he'eku fai e ngaahi me'a ke langaki ai hoku fāmilí ta'engatá.

'I he'eku ako'i hoku fāmilí fekau'aki mo e ongoongoleléi.

'Osi

Ko e Fili 'a Lailá

Na'e loto 'a Laila ke fili ki he totonú.

Fai 'e Carolina Marín

(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

"Ko hoku sinó e temipale ko ia [na'e foaki mai 'e he'eku Tamai]" (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 73).

"Ko e taimi lau folofolá 'eni!" Ko e lea ia 'a Lailá. Na'e sa'ia 'a Laila he laukonga ki hono ki'i tehina ko 'Aniká, mo hono ki'i tuonga'ane si'isi'i ko Sivitani. 'E vavé ni pē ha papitaiso 'a Laila! Na'e fie ma'u ke ne lau e folofolá he 'aho kotoa pē ke ne mateuteu.

Na'e fakaava hake 'e Laila e tohi talanoa folofolá ki he peesi 'uluaki. Na'e 'unu'unu ofi mai 'a 'Anika mo Sivitani ke na lava 'o sio ki he 'ū fakatātaá.

Na'e pehē 'e Laila, "Fakafanongo lelei he te u fai atu ha ngaahi fehu'i 'amui." Na'e kamata leva ke ne lau e 'uluaki vahé.

Na'e lau 'a Laila 'o pehē, "Kimu'a pea fanau'i kitautolú, na'a tau nofo 'i langi." "Na'e te'eki ai ke tau ma'u ha sino. Na'a tau hoko ko ha ngaahi laumālie."

Na'e sio 'a Laila, 'Anika, mo Sivitani ki he tā 'o ha kakai ne teunga hinehina.

"Mateuteu ki ho'o 'uluaki fehu'i?" Na'e tafoki leva 'a Laila kia 'Anika. "Na'á ke ha'u mei fē kimu'a pea fanau'i koé?"

Na'e pasipasi 'a 'Anika. "Langi!"

Na'e talaange 'e Lila, "Oku tonu ia" Pea na'e ha'u 'a Sivitani mei fē?"

Na'e pehē 'e 'Anika, "Na'á ne ha'u foki mo ia mei langi." Na'e maki'iki'i 'a Sivitani mo fa'o hono tuke'i nimá ki hono ngutú. Na'e kata 'a Laila mo 'Anika. Ko Sivitani 'a e ta'u taha talavou taha 'i 'Āsenitiná!

Na'e pehē 'e Laila, "Na'e ha'u kotoa hotau fāmilí mei langi. "Pehē foki mo Sisū. Na'á Ne ha'u ke tokoni'i kitautolu ke tau lava 'o toe nofo mo e Tamai Hēvaní." Na'e tuhu 'a Laila ki he tā 'o Sisū 'i he pēsí.

Hili 'ene laú, na'e fakakaukau pē 'a Laila pe na'e mei fēfē nai ke nofo mo Sisū 'i langi. Na'á ne loto ke hangē ko Iá. Na'á ne loto ke fili ma'u pē ki he totonú!

'I he 'aho hono hokó 'i he akó, na'e lēlea e kete 'o Lailá 'i he'ene tu'u laine ki he ma'u me'atokoni pongipongi. Na'á ne 'osi mei kai atu pē 'e ia e sāmósá 'i hono tuku mai 'e Señora Ruiz ki he'ene peletí. Na'e namu lelei 'aupito ia!

Na'e lingi ange leva 'e Señora Ruiz ha ipu hu'akau 'a Laila. Na'e fakakaukau 'a Laila, *Tāmani*. Ne hangē na'e ki'i lanu fakapōpō'uli ange 'a e hu'akau 'i he angama-hení. Ko e taimi 'e ni'ihhi na'e tānaki 'e hono 'apiakó ha kofi pe tī ki he inú.

“Oku ‘i ai nai ha kofi pe tī ‘i he hu‘akaú he ‘ahó ni?”
Ko e fehu‘i ange ia ‘e Lailá.

Na‘e ue‘i ‘e Señora Ruiz hono nimá. Na‘á ne talaange,
“Ko e ki‘i me‘i kofi sí‘isi‘i pē. “He ‘ikai te ke ongo‘i ia
‘e koe.”

Na‘e ki‘i fakakaukau taimi nounou ‘a Laila. Na‘á
ne manatu‘i ‘ene loto ke hangē ko Sisuú mo fili ki he
totonú. Na‘á ne ‘ilo‘i ko e inu kofi ko ha me‘a ia na‘e
talamai ‘e he kau palōfitá ke tukú.

“Ikai, mālō pē. Na‘e pehē ange ‘e Laila, “He ‘ikai te
u inu hu‘akau he ‘ahó ni.” Na‘á ne malimali kia Señora
Ruiz. Na‘á ne tangutu leva ‘o kai.

Na‘e tokoni ‘a Laila he pō ko iá kia Papi ke fufulu e
‘ū peletí ‘i peito. Na‘á ne kei fakakaukau pē ki he talanoa
mei he folofolá. Na‘á ne fakakaukau foki ki he hu‘akaú.

“Papi?”

“Io?” Ko Papi ange ia.

“Ko e hā na‘e finangalo ai e Tamai Hēvaní ke tau
ma‘u ha sinó?”

Na‘e fakakaukau ki ai ‘a Papi ‘i he‘ene vai ma‘a ha
toe peleti ‘e taha. Na‘á ne pehē, “Na‘á Ne foaki mai e
sinó ke tau lava ‘o hoko ‘o hangē ko Iá. Ko ho sinó ko

ha nofo‘anga ki ho laumalié. Ko e ‘uhinga ia ‘oku tau
pehē ai ko hotau sinó ko ha tempale.”

Na‘e kamo pē ‘a Laila. Na‘á ne fa‘a hiva‘i ha fo‘i hiva
fekau‘aki mo ia ‘i he Palaimelí! “Ko e ‘uhinga leva ia
‘oku fie ma‘u ai ‘e he Tamai Hēvaní ke tau tokanga‘i
hotau sinó?”

Na‘e tali ange ‘e Papi, “Ko ia.”

Na‘e pehē ‘e Laila, “Na‘a nau tñnaki ‘i he akó he ‘ahó
ni ha kofi ki he hu‘akaú. Ka na‘e ‘ikai ke u inu ia. ‘Oku
ou feinga ke tokanga‘i hoku tempalé.”

Na‘e pehē ‘e Papi, “Oku ou laukau ‘aki koe.” Na‘á
ne holoholo hono ongo nimá ‘i ha tauveli pea fā‘ofua
kia Laila.

Na‘e fā‘ofua ‘a Laila kia Papi. Na‘á ne fiefia ke tokanga‘i
e sino na‘e foaki ange ‘e he Tamai Hēvaní kiate iá. ●
‘Oku nofo ‘a e taha na‘á ne fā‘ú ‘i Koliēnitesī, ‘Āsenitina.

‘Oku nofo e fāmili ‘i he talanoá ni ‘i ‘Āsenitina. Lau e tala-
noa hokó ke ako lahi ange fekau‘aki mo honau fonuá.

Mālō e lelei mei 'Āsenitina!

Ko ha me'akai manakoa e *Empanadas* 'i 'Āsenitina. Ko ha mahoa'a pē 'oku fakafonu 'aki e pulú, koané, pe fua'i'akaú. Ifo atu!

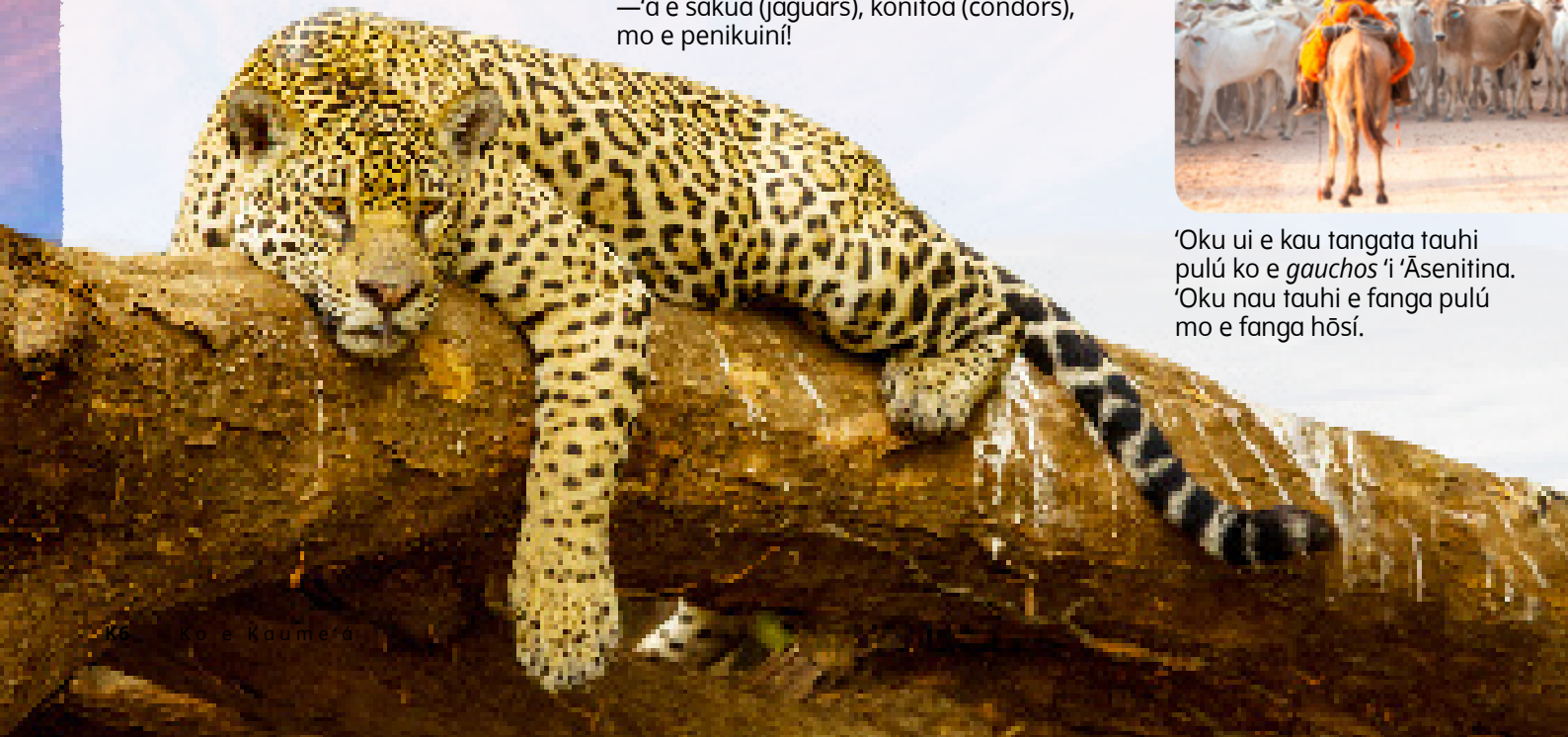
Ko **'Āsenitina** ko ha fonua ia 'i Saute 'Amelika. 'Oku laka hake he maile 'e 2,000 (km 'e 3,219) hono lōloá. 'Oku vela 'aupito e feitu'u fakatokelaú lolotonga e fa'ahita'u māfaná. 'I he feitu'u fakatongá, 'oku poloka ai e 'aisi he ta'ú kakato!

'Oku lahi e fanga manu fakaifo 'i 'Āsenitina —'a e sakuá (jaguars), konitoá (condors), mo e penikuini!

'Oku ui e kau tangata tauhi pulú ko e *gauchos* 'i 'Āsenitina. 'Oku nau tauhi e fanga pulú mo e fanga hōsí.

Mālō e lelei!
Ko Make mo Paula kimaua.

Kau mai ke tau 'a'ahi ki 'Āsenitina!

Fe'iloaki mo ha ni'ihii 'o hotau ngaahi kaungāme'a mei 'Āsenitiná!

'Oku tokolahi e kakai 'oku nau fakatau me'akai 'i he ngaahi māketi 'i tu'á. 'Oku tokoni e ki'i tamasi'i ko 'ení ki he'ene tamaí 'i hono to'o ha sandía pe fo'i meleni.

'I he taimi na'e fakahoko mai ai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni e polokalama fo'ou 'o e ngaahi taumu'a ma'á e fānau mo e to'u tupú, na'á ku fokotu'u ha taumu'a ke u lele, hoko ko ha kaungāme'a lelei, mo fakalelei'i ange 'eku lotú. Na'á ku fai 'eku fakamo'oní he houalotu sākalamēnití 'oku ou 'ilo'i kapau te u fai e polokalama ni, 'e tokoni'i au 'e he Tamai Hēvaní.

Konisalo L., ta'u 7, Puenosi 'Aealesi, 'Āsenitina

'I he'etau lau e folofolá, 'oku tau ako ai kau kia Sīsū Kalaisi mo 'Ene 'ofa 'iate kitautolú. 'Oku tokoni ia ke u fiefia. 'Oku ou 'ilo 'okú Ne 'ofa 'iate au.

'Ema L., ta'u 5, Puenosi 'Aealesi, 'Āsenitina

'Okú ke ha'u mei 'Āsenitina? Tohi mai kiate kimaua! 'Okú ma fie fanongo meiate kimoutolu.

Fakamālō atu 'i ho'omou fie mamata 'i 'a 'Āsenitina mo kimauá. Tau toki sio!

Ko 'Usuaia ko e taha 'o e ngaahi kolo ofi taha i māmani ki he Pole Sauté! 'Oku 'i ai ha uooti 'e tolu 'i he kolo ko iá.

Na'e 'a'ahi e ki'i ta'ahine ko 'ení ki he Temipale Córdoba Argentina 'i he 'aho na'e fakatapui aí. 'E vavé ni pē ha 'i ai ha temipale 'e tolu 'i 'Āsenitina!

Ko e Ki'i Saliote Maá

*“O ka mou ka 'i he tauhi 'o homou
kāingā, 'oku mou 'i he ngāue pē 'o
homou 'Otuā” (Mōsaia 2:17).*

Ne faka'ā'ā hake 'a Sami pea mamao.
Na'á ne lava 'o nāmu'i ha me'a
'oku ifo.

Mmmm, 'oku ta'o mā 'a Papa. Ko e
fakakaukau ia 'a Samí.

Na'e ta'o mā 'a Papa he 'aho Tokonaki
kotoa ma'á e fāmílí. Na'e sa'i'ia 'a Sami he
sio ki he'ene to'o ki tu'a e fo'i mā fo'ou
lanu melomeló mei he 'ōvaní. Na'e 'oange
ma'u pē 'e Papa kia Sami e 'uluaki kongá.

*Ka 'oku 'ikai ko ha 'aho Tokonaki 'eni,
ko e fakakaukau ia 'a Samí. Ko e hā 'oku
ta'o me'a ai 'a Papá?*

Na'e tu'u 'a Sami mei he mohengá pea
'alu ki peito. Na'á ne fehu'i kia Papa pe
ko e hā e me'a 'oku hokó.

“Okú ke manatu'i e me'a na'e
kole mai 'e he'etau pīsopé
ke fai?” Ko e fehu'i ange ia
'a Papá.

Na'e kamokamo 'a Sami.
“Na'á ne kole mai ke tau
tokoni ki he kakaí. Pea na'á
ku tokoni kia Sisitā Māteni
ke 'ave 'ene kató ki 'olunga,
manatu'i?”

“Na'á ke fai ha ngāue
lelei,” ko Papa ange ia. Na'á

ku lotua e founga te u lava ai 'o tokoní.
Na'á ku ma'u e fakakaukau ke ta'o ha mā
ke vahevahe.”

Na'e fakasiosio 'a Sami ki loto 'i he
tāpuni 'o e 'ōvaní. Na'á ne lau e fo'i maá.

“Taha . . . ua . . . tolu . . . fā. Ko hai te
ke 'ave ki ai e maá?”

Na'e pehē 'e Papa, “Ko e me'a ia te u
fie ma'u ai ho'o tokoní. “Oku 'i ai ha fo'i
mā ma'a Sisitā Māteni. Pea fo'i mā 'e ua
ma'á e fāmili Milá. Ko hai 'oku totonu ke
ta 'ave ki ai e fo'i mā hono faá?”

Na'e fakakaukau 'a Sami ki ai.

“Fēfē 'a Misa Lī?” Ko e fehu'i ange ia 'a
Samí. Na'e nofo 'a Misa Lī 'i he fale ne nau
nofo totongi aí. Na'e 'ikai ke ne loko hū
ki tu'a. Na'á ne sio kakai pē mei he luva
hono falé.

Ne pehē 'e Papa, “Ko ha fakakaukau
lelei ia.”

Hili e mohó 'a e maá, na'e tokoni 'a
Sami kia Papa ke kofukofu'i e maá. Na'á
ne toho mai leva 'a 'ene salioté. Na'á na
fa'o ki ai e maá.

“Kuo maau e maá ke tufa!” Ko e lea ia
'a Samí.

Na'e tokoni 'a Papa kia Sami ke toho e
salioté. Na'e ongo'i lelei mo māfana e loto
'o Samí 'o hangē pē ko e mā ne 'amanaki
ke na vahevahé! ●

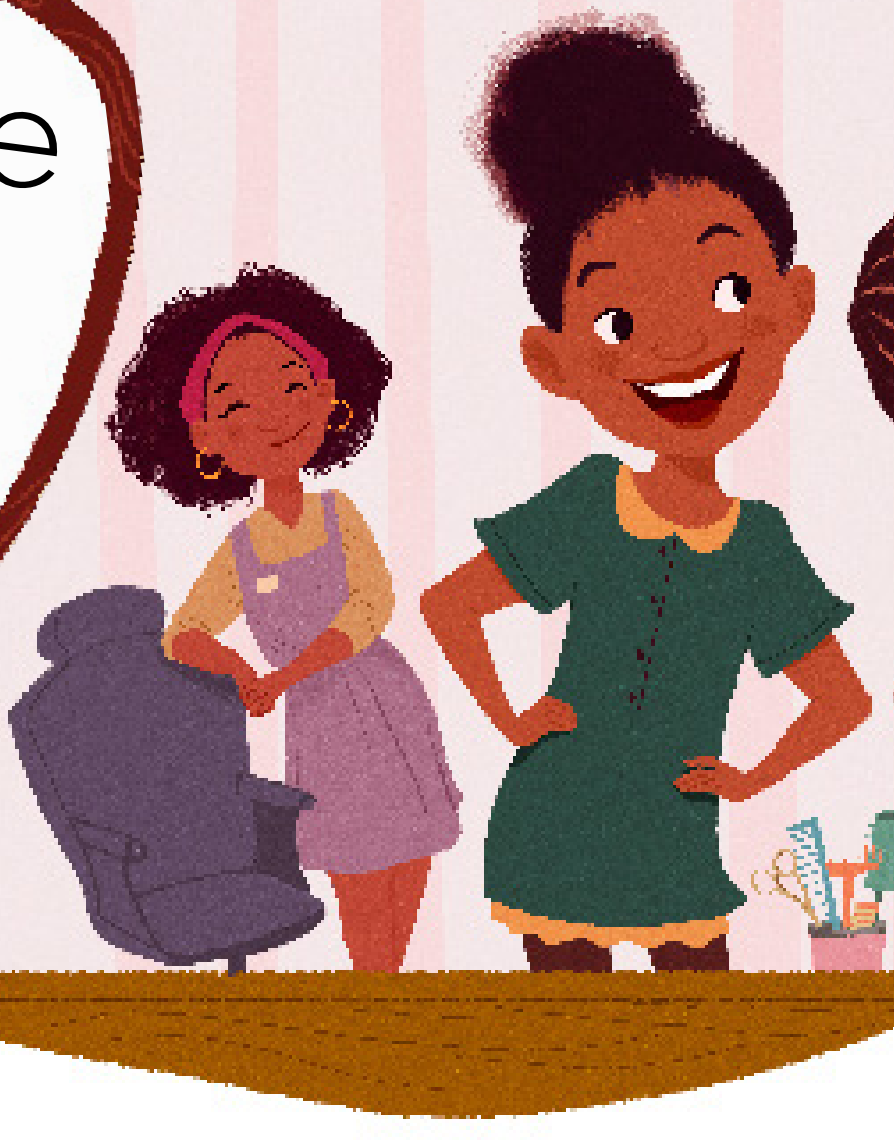
'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Veamōniti, USA.

NGAHI TA FAKATATA, JOSH KEELE

Kehekehe kae Fakataha

Fai 'e Bethany Bartholomew
(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

*“Tukuange ke nau lotu, pe 'e founga fēfē, pē 'e fai 'i fē,
pe ko e hā te nau lotu ki ai” (Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:11).*

Nā'e amanaki ke 'a'ahi 'a 'Eli mo hono fāmilí ki
'a 'Eli! Ne fuoloa 'enau ta'efesiofaki mo hono kāingá.

Na'e talaange 'e he ongomātu'a 'a 'Elí kimu'a pea
nau fonongá, na'e 'i ai ha me'a na'á na fie talanoa ki ai.

“I he'etau fakataha mo e fāmilí, 'oku tau lotu ma'u
pē 'i he taimi ma'u me'atokoní. Pea tau talanoa he
taimi 'e ni'ihí fekau'aki mo e lotú, 'ikai ko ia? Ko e fehu'i
ia 'a Tetí.

“Ko ia!” Ko 'Eli ange ia.

Na'e pehē 'e Mami, “E ki'i kehe 'etau fononga ko 'ení.
'Oku 'ikai toe 'alu ho'omou fa'ētangatá mo hono malí ki

he lotú. Pea 'oku 'ikai ke na sai'ia 'i he talanoa ange 'a e
kakaí kiate kinaua fekau'aki mo iá.”

Na'e fakafulofula 'a 'Eli. “Ko e hā hono 'uhingá?”

Na'e pehē 'e Teti, “Oku 'ikai ke tau 'ilo kotoa e ngaahi
'uhingá. Ka 'okú na 'ofa lahi 'iate kitautolu. 'Oku ou tui
'oku 'ikai ke na fie fakafekiki mo kitautolu pe fakatupu
loto-mamahi kiate kitautolu. Ko ia kuó na kole mai ke
'oua te tau talanoa ange kau ki ha ngaahi me'a kau ki
he lotú.”

Na'e kamokamo pē 'a 'Eli.

Na'e pehē 'e Mami, “Te tau kei lava pē 'o lau 'etau folo-
folá mo lotu lolotonga 'etau 'i ai. Ka te tau fai ia 'i he lilo.”

“Kae fēfē taimi te tau kai ai?” Ko e fehu'i ange ia e
ta'okete 'o 'Elí.

Na'e pehē 'e Mami, "Tau toki vakai pē ki ai. Kapau he 'ikai ke na lotu kimu'a pea tau kaí, te tau lava 'o takitaha lotu lotu pē."

Na'e talaange 'e 'Eli, "Pe sai. Te u lava 'o fai ia!"

Na'e fakahekeheka e fāmili 'o 'Elí he 'aho hono hokó ki he kaá. Na'a nau faka'uli 'o a'u 'o fuoloa e po'ulí. 'I he faifai pea nau a'u ki he 'api honau kāingá, na'e tokoni e fa'ētangata 'a 'Elí mo hono malí ke fakahifo 'enau 'ū kató mei he kaá. Na'e 'alu leva e tokotaha kotoa 'o mohe.

'I he pongipongi hono hokó, na'e fai 'e 'Eli ha ki'i lotu kimu'a pea ne 'alu ki peito ke ma'u me'atokoni pongipongi. Na'á ne ongo'i manavasi'i he 'ai ke sio ki hono fāmili. Ka na'e tangutu hifo e mali 'ene fa'ētangata 'i hono tafa'akí mo fofonga malimali.

Na'á ne fehu'i ange kia 'Eli, "Te mau ō mo ha ni'ihi 'anai ange ki he fale ngaahi 'ulu e ta'ahine 'okú ke tokoua 'akí. Te ke fie 'alu?"

"Ko e fale ngaahi 'ulu?" Ko e fehu'i ange ia 'a 'Elí.

"Ko ia! Te ke lava mo ho ta'oketé 'o ngaahi ai homo 'ulú kapau 'okú mo fie ngaahi 'ulu."

Na'e malimali 'a 'Eli mo kamo pē. 'E fakalata!

Hili e ma'u me'atokoni pongipongi, na'a nau heka pasi ki he fale ngaahi 'ulú. Na'e sai'ia 'a 'Eli he vakai ki he ngāue 'a e ta'ahine 'okú ne tokoua 'akí. Na'e fefokifoki'aki hono 'ulu-tuhú 'i he'ene helu mo fi 'ulú. 'I he 'osi e 'ulu e tokotaha kotoa, na'a nau mafuilufuli 'i mu'a 'i he sio'ata he fale ngaahi 'ulú mo maki'iki'i 'i he'e-nau hā fo'ou.

Na'e 'uha lahi 'i he 'aho hono hokó. Ko ia na'e fakakaukau ai e tokotaha kotoa ke nofo 'i fale 'o va'inga ai. Na'e fa'ahi 'a 'Eli mo ha taha na'á ne tokoua 'aki 'o fe'auhi mo ha toko ua 'o e tamaiki tangata lalahí. Na'a nau fefakamatalili'aki 'i he'enau lova holo mo 'enau pate va'ingá 'i he papá.

"Mālohi kimaua!" Na'e kaikaila 'a 'Eli 'i he'ene 'unuaki'i 'ene paté ki he ngata'anga 'o e papá. Na'a nau tā nima kotoa—a'u ki he tamaiki lalahí, 'a ia ne na fakangalingali 'okú na 'ita 'i he'ena fo'i.

Hili ha ngaahi 'aho si'i mei ai, na'e taimi e foki ki 'api. 'I he heka hake 'a 'Eli 'i mui he kā honau fāmili, na'á ne fanongo ki he lea fakamāvae hono fāmili.

"Te mau 'ofa atu kiate kimoutolu!"

"Mou toe 'eva vave mai pē!"

"Oku mau 'ofa lahi atu!"

Na'e malimali 'a 'Eli mo ta'ata'alo 'i he lele 'enau kaá. Na'á ne fiefia 'aupito. Neongo na'e kehekehe 'enau tuí, ka te nau kei lava pē 'o hoko ko ha fāmili fiefia. ●

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Siōsiá, USA.

*Kosi 'o to'o pea kuluu'i, fakapipiki, pe nono'o
fakataha e 'ū peesi ko 'enī ko ha ki'i tohi!*

KO E TUPULAKI 'EKU TUÍ

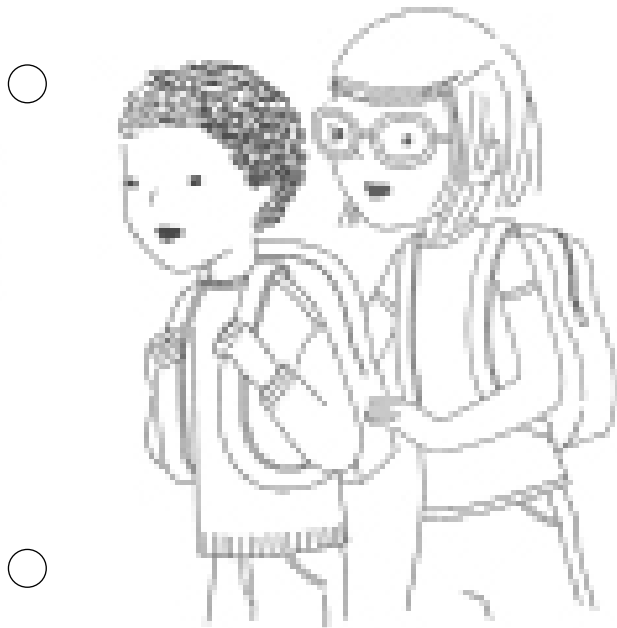
Hingoá:

1

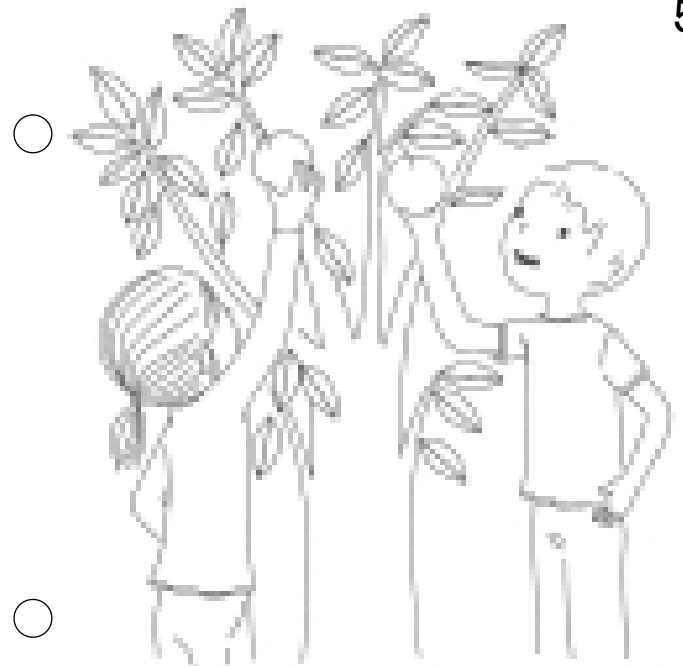
Na'e pehē 'e 'Alamā 'i he Tohi 'a Molomoná
ko e tuí 'oku hangē ha tenga'i 'akaú.

4

'Oku ou tokoni ke tupulaki 'eku tui kia Sísuú
'aki 'eku lotu mo e anga'ofa ki he ni'ihī kehé.

5

'I he tupu ha fu'u 'akau, te ne lava 'o
'omi ma'atautolu ha fua 'oku melié.

2

Te u lava 'o tō 'eku tenga 'o e tuí 'aki 'eku fakafanongo ki he me'a 'oku ako'i mai 'e he kau palōfitá mo e ngaahi folofolá.

3

'Oku fie ma'u e vai mo e la'ā ke tokoni ke tupu ha tenga'i 'akau.

6

'I he tupulaki 'eku tuí, te ne 'omi ai ha ngaahi tāpuaki lelei ki he'eku mo'uí.

7

Te u tokoni ma'u pē ke tupulaki 'o mālohi 'eku tuí. 'Oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi 'iate au!

Fai 'e Sisitā
Cristina B. Franco
Tokoni Ua 'i he Kau
Palesitenisī Lahi
'a e Palaimelí

Ko e Fakapulipulí

‘O ku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau tokoni ki he ní'ihī kehé. Na'e hoko 'eku faiako Palaimelí ko ha sīpinga ma'ongo'onga 'o e ngāue tokoní. 'I he'emaui omi ki he Palaimelí, na'e ha'u ma'u pē 'a Sisitā 'Anitonietí mo ha fo'i keke sokoleti. Na'á ku fehi'a he keke sokoletí! Na'e sai'ia ai e tokotaha kotoa. Ka na'e 'ikai ke u teitei kai ia.

Na'á ne fehu'i mai 'i ha 'aho 'e taha, "Ko e hā 'oku 'ikai ke ke 'ahi'ahi'i ai ha konga keké? Na'e ta'o e fo'i keke ko 'ení 'aki ha me'a makehe."

Na'á ku loto lelei ke 'ahi'ahi'i ia. Mate'i mai pe na'e hā? Na'á ku sai'ia ai!

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai na'e talamai 'e he'eku fa'eé 'a e ki'i fakapulipulí 'a Sisitā 'Anitonietí. Na'e pehē 'e

he'eku fa'eé, "Na'e 'ikai lahi e pa'anga 'a Sisitā 'Anitonietí. Na'e pau ke ne fili he uike kotoa pe te ne totongi ha pasi ke fononga ai ki he Palaimelí pe fakatau mai e ngaahi me'a ke ta'o 'aki e keke sokoleti ki ho'o kalasí. Na'á ne fili ma'u pē 'a e keke sokoletí. Ko ia ai na'e 'ikai ke ne heka pasi ka na'á ne lue 'o laka hake 'i he maile 'e uá [km 'e 3] ke 'alu mo foki, 'o tataui ai pē pe ko e hā e tūkunga 'o e 'eá."

Ko e fakapulipulí 'a Sisitā 'Anitonietí ko 'ene 'ofa ki he ní'ihī kehé! ●

Na'e to'o mei he "Ko e Fiefia 'i he Tokoni Ta'esiokitá," Liahona, Nōvema 2018, 55-57.

Te u lava 'o muimui kia Sīsū Kalaisi
'i ha ngaahi founga iiki mo faingofua.

(Vakai, 'Alamā 37:6.)

Ko e Uiuí'i Ngāue Fakafaifekau Ne Faka'ohovalé

Fai 'e Lucy Stevenson

'Ū Makasini 'a e Siasí
(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

Na'e malimali 'a 'Etuini Tamalasiu 'i he'ene lue ki tu'a mei he mala'e vakapuná ki he la'aá. Na'á ne lava 'o mamata ki he 'ulu paame 'i he halá mo e 'alaha mai e ngaahi me'a fakanamu leleí mei ha māketi ofi mai. Na'á ne foki mo hono uaifi ko 'Elisí ki 'Initia! Na'á na nofo 'i Ha'amoá, ka kuó na toe foki he taimí ni ki 'api.

Ka na'e 'ikai ko e 'i heni 'a 'Etuini mo 'Elisí ko ha'ana 'a'ahi pē. Na'e uiu'i kināua ke hoko ko ha ongo faifekau 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e ki'i ongo'i lotosi'i 'a 'Etuini. Ka na'á ne 'ilo'i 'e tokoni'i kināua 'e he Tamai Hēvaní. Na'e 'osi faitokonia lahi kināua 'e he Tamai Hēvaní.

Na'e fānau'i 'a 'Etuini mo 'Elisí 'i 'Initia. Ka na'e fuofua fanongo 'a 'Etuini 'i he Siasí he'ene 'alu 'o ako 'i he 'Tunaiteti Siteití. Na'e tu'o taha 'ene 'alu 'o lotu ai. Na'á ne lau foki e Tohi 'a Molomoná. Ka 'i he'ene foki ki 'Initiá, na'e ngalo 'iate ia e Siasí.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, na'e ongo'i 'e 'Etuini mo 'Elisí 'oku totonu ke na hiki ki Ha'amoá. Ko ha tokotaha saienisi 'a 'Etuini, pea na'á ne tali ha ngāue 'i he motú ko e fai fakatotolo. Na'e fetaulaki ai 'a 'Etuini mo 'Elisí mo e kau faifekau. 'I he taimi na'e toe lau ai 'e 'Etuini e Tohi 'a Molomoná, na'á ne ongo'i ha me'a makehe. Na'e lau foki 'e 'Elisí e Tohi 'a Molomoná. Na'á na fili ke papitaiso, fakataha mo hona ngaahi fohá mo e 'ofefiné.

Hili 'enau kau ki he Siasí, ko e me'a na'e fie ma'u lahi taha 'e 'Etuini ke 'ilo 'e hono fāmilí 'i 'Initiá ki he ongoongolelé. Ko e palopalemá he na'e 'ikai ke 'i ai ha kau faifekau 'i 'Initia ke ako'i kināutolu! Na'e faitohi 'a 'Etuini mo 'Elisí ki he hetikuota 'o e Siasí 'o kole ange ke nau 'ave ha kau faifekau ki 'Initia.

Ne faka'ohovale lahi e me'a na'e hoko maí. Na'e uiu'i kināua 'e Palesiteni Sipenisá W. Kimipolo ke na ngāue fakafaifekau 'i 'Initia!

Pea ko kināua 'eni.

Ko e fuofua feitu'u na'á na afe ai 'i 'Initiá ko e 'api e tokoua 'o 'Etuini. Na'e 'i ai foki mo e ongomātu'a mo e fanga tokoua/tuofefine 'o 'Etuini. Na'e kamata ako'i leva kināutolu 'e 'Etuini mo 'Elisí. Na'e fiefia hona fāmilí ke 'ilo ki he ongoongolelé.

Hili ha ngaahi uike si'i mei ai, na'e fakatahataha mai 'a 'Etuini mo hono fāmilí 'i he vai kaukau he kongā ki mui 'o e 'api hono tokouá. Na'e 'osi fufulu e vaí, valí, mo fakafonu 'aki e vai fo'ou. Na'e teunga hinehina e tokotaha kotoa pē. Na'e tui 'e he kakai fefiné ha sikaafi na'e tāupe hifo 'i honau umá. Na'e tui 'e he kakai tangatá ha sāketi mo ha talausese faka-'Initia fā'atā.

Na'e tu'u 'a 'Etuini mo 'ene tangata'eikí 'i he loto vai kaukau. Na'e pehē 'e 'Etuini, "E Samuela Tēvita, kuo fakamafai'i au 'e Sīsū Kalaisi, pea 'oku ou papitaiso

koe 'i he huafa 'o e Tamaí, pea mo e 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni."

Na'e ongo'i fiefia 'a 'Etuini 'i he'ene papitaiso 'ene tangata'eikí. Na'á ne toe ongo'i fiefia ange 'i he'ene papitaiso 'ene fine'eikí. 'I he faka'osinga 'o e 'ahó, na'e papitaiso 'e 'Etuini ha kakai 'e toko 18!

'I he 'aho hono hokó, na'e heka lélue 'a 'Etuini mo 'Elisí 'i ha houa 'e ono. Na'á na 'a'ahi ki ha kau mēmipa tokolahi ange 'o e fāmilí mo ako'i kiате kinautolu e ongo-ongolelé. Na'e toe papitaiso 'e 'Etuini ha toe toko fā hono kāingá 'i ha vaitafe ofi mai.

Faifai pea heka lélue 'a 'Etuini mo 'Elisí 'i ha houa 'e 16

ke 'a'ahi ki he ongomātu'a 'a 'Elisí. Na'e hoko e tamai 'a 'Elisí ko ha taki 'i ha siasi 'e taha. Na'e 'ikai ke ne papitaiso, ka na'á ne fakakaukau ko ha tohi lelei e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne tokoni ke liliu e Tohi 'a Molomoná ki he lea faka-Teilukú, ko e taha 'o e ngaahi lea fakafonua 'oku faka'aonga'i 'i 'Initiá.

'I he taimi ne 'osi ai e ngāue fakafaifekau 'a 'Etuini mo 'Elisí, na'e 'i ai ha kau mēmipa fo'ou fe'unga ke kamata ha taha 'o e fuofua kolo 'o e Siasí 'i 'Initiá! Na'e fiefia 'a 'Etuini mo 'Elisí 'i he'ena foki ki Ha'amoá. Na'á na hounga'ia 'i hono 'ave kinaua 'e he Tamai Hēvaní 'o ngāue fakafaifekau! ●

Na'e ngāue fakafaifekau 'a 'Etuini mo 'Elisí Tamalasiu 'i 'Initiá he 1978. Ko 'eni kuo langa ai ha temipale faka'ofó'ofa!

TA FAKATAATAI E DANU JONES

*Kuo te'eki 'aupito ke u teitei fakahoko
ha me'a 'oku mātu'aki kovi. 'Oku
kei fie ma'u nai ke u fakatomala?
—Veiveiua 'i 'Utinē*

Sī'i Veiveiua,

'Oku fie ma'u ke fakatomala e tokotaha kotoa pē, he 'oku 'ikai ha taha 'e haohaoa! 'E lava ke faingofua tatau 'a e fakatomalá mo e lotu ki he Tamai Hēvaní fekau'aki mo e anga ho 'ahó mo fakahā kiате Ia ho'o fie ma'u ke ke fai lelei ange 'apongipongí. 'Oku tau kolea ha fakamolemole meiate Ia 'i he taimi kuo tau fai ai ha me'a 'oku halá, pea 'okú Ne fakamolemole'i kitautolu. 'Oku fakakaukau e kakai 'e nīihi ko e fakatomalá ko ha me'a fakailifia. Ka ko ha me'a fakafiefia ia! Ko e fakatomalá ko ha me'a'ofa ia kuo foaki mai 'e Sīsū Kalaisi ke tau lava 'o ako, tupulaki, liliu, mo hoko 'o hangē ange ko Iá. 'Oku pehē 'e Palesiteni Nalesoni 'oku totonu ke tau fakatomala 'i he 'aho kotoa pē. Te ke ongo'i ha nonga mo e mālohi lahi ange 'i ho'o mo'uí, 'i ho'o fai iá.

Tu'a 'ofa atu,
Ko e *Kaume'á*

'Ahi'ahi'i 'eni!

Hangē pē ko hono to'o 'e he sēpuní 'a e pepá 'i he 'ekitivíti ko 'ení, 'e lava 'e he fakatomalá 'o fakama'a kitautolu mei he ngaahi fili hala 'oku tau fakahoko he 'aho kotoa pē—pe 'oku lahi pe si'isi'i. Koe'uhí ko Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakalelé, 'oku tau ma'u kotoa 'a e faingamālie ke fakatomalá.

Te ke fie ma'u:

māsima
pepa (black pepper)
sēpuni pelesitiki
tauveli

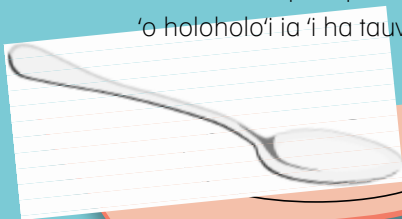

1. Hua'i ha me'i māsima ki ha peleti. 'Oku fakafongaga'i 'e he me'á ni 'a 'etau haohaoa mo ma'a kimu'a pea tau faiangahalá.

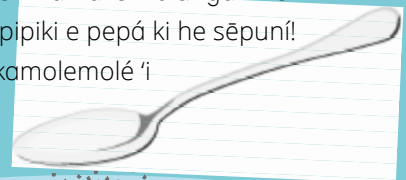
2. Afuhi ha me'i pepa 'i 'olunga he māsímá. 'Oku fakafongaga'i 'e he me'á ni e ngaahi fili hala 'oku tau fakahokó.

3. To'o leva e sēpuní pelesitiki 'o holoholo'i iá 'i ha tauveli.

4. Puke 'a e sēpuní pea ue'i māmālie 'i 'olunga 'i he māsímá mo e pepá. 'E pipiki e pepá ki he sēpuní! 'Oku tatau 'eni mo e fakamolemolé 'i he taimi 'oku tau fakatomala aí.

Pāsolo Iiki mo Faingofuá

Hangē ko e Liahona na'á ne tataki e fāmili 'o Lihái, 'e lava e ngaahi me'a faingofuá 'o tokoni'i kitautolu ke fakalelei'i e ngaahi palopalema lalahí (vakai, 'Alamā 37:6, 38–44).

Te ke lava 'o 'ilo 'i he pāsolo 'a e ngaahi konga takitaha 'i laló?

Ko e hā ha ngaahi founa iiki mo faingofua te ke lava ai 'o muimui kia Sīsū?

'Oku Fakatomala 'a 'Alamā ko e Si'í

Fai 'e Haley Yancey
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Ko 'Alamaá ko e foha ia 'o e palōfitá. Na'e fakatau hingoa ia ki he'ene tamaí, ka na'e 'ikai ke ne tui ki he me'a na'e ako'i 'e he'ene tamaí. Na'á ne talaange ki he kakaí na'e 'ikai mo'oni e Siasí.

Na'e hā mai ha 'āngelo he 'aho 'e taha kia 'Alamā.
Na'e fakahā 'e he 'āngeló kia 'Alamā ke fakatomala.

Na'e 'aho 'e tolu
'a e hangē ne mohe
'a 'Alamaá. Na'á ne
fakakaukau ki he'ene
ngaahi fili koví.

Na'e lotu leva 'a 'Alamā ke fakamolemole'i ia. Pea
na'e hoko ia! Na'á ne ongo'i e 'ofa 'a Sīsū Kalaisí.
Na'e 'ā hake 'a 'Alamā 'o ako'i e nī'ihī kehé fekau'aki
mo e founga na'e fakahaofi ai ia 'e Sīsūú.

Te u lava 'o fakatomala 'i he'eku fai ha fili halá.
'E 'i ai ma'u pē 'a Sīsū ke tokoni'i au. ●

Te ke lava 'o lau fekau'aki mo e talanoá ni 'i he Mōsaia 27.

Na'e Fakatomala 'a 'Alamā pea Muimui kia Sīsū

Ko e hā 'oku totonu ke ke fai 'i he
taimi 'okú ke fai ai ha fili 'oku halá?

Sī'i Ngaahi Mātu'a,

Ko e taimi 'e nī'hi 'oku 'ikai ke tau tui tatau mo e kakai kehé. Ka te tau kei lava pē 'o 'ofa 'iate kinautolu. Te tau lava foki 'o pikitai ki he me'a 'oku tau 'ilo'i 'oku mo'oni. Lau mo ho'o fānau e talanoa 'i he peesi K10 pea alea i e ngaahi fahu'i ko 'enī:

Na'e fakahaa'i fēfē 'e he fāmili 'a 'Elī 'a e 'ofā?

Na'e tauhi fēfē 'e he fāmili 'o 'Elī ke mālohi 'enau tu?

'E lava fēfē hotau fāmili 'o fakahaa'i e 'ofa ki he nī'hi kehé, neongo 'oku 'ikai ke tau tui tatau?

'Oku tau kehekehe kotoa pē, ka ko e tokotaha kotoa pē ko ha fānau ia 'o e 'Otuá!

Vahevahe 'a e 'ofā,

Ko e *Kaume'a*

FOUNGA KE 'OATU AI E TĀ VALIVALI PE A'USIA HO'O KI'I TAMÁ KI HE LIAHONÁ

'Alu ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pea lomi'i 'i he "Submit an Article or Feedback." Pe 'imeili mai ia kiate kima'utolu ki he liahona@ChurchofJesusChrist.org fakataha mo e hingoa ho'o tamasi'i/ta'ahiné, ta'u motu'a, kolo 'oku nofo ai, mo e fakamatala fakangofua ko 'enī: "Ko au, [fakahū ho hingoa], 'oku ou fakangofua e Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī ke faka'aonga'i e ngāue 'eku tamasi'i/ta'ahiné 'i he 'ū makasini 'a e Siasī, 'i he 'ū uepisaiti mo e mītia fakasōsialé, pea lava ke kau 'i he ngaahi naunau kehe 'a e Siasī." 'Oku 'ikai ke mau fa'a tatali ke fanongo meiate koe!

FAKAHOKOHOKÓ

K2 Mei he Kau Palesitenisī 'Uluakí:
Ko e Muimui 'i he Kau Paioniá

K4 Ko e Fili 'a Lailá

K6 Mālō e lelei mei 'Āsenitina!

K8 Ko e Kī'i Saliote Maá

K10 Kehekehe kae Fakataha

K12 Ko e Tupulaki 'Eku Tuí

K14 Kaume'a ki he Kaume'a: Ko e Fakapulipulí

K15 Fakakaukau Lelei

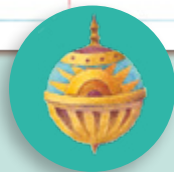
K16 Ngaahi Sīpinga Loto-To'a: Ko e Uiu'i
Ngāue Fakafaifekau Ne Faka'ohovalé

K18 Ko e hā 'Okú ke Fakakaukau ki a'i?

K19 Me'a Fakafiefia: Pāsolo Iiki mo Faingofuá

K20 Ngaahi Talanoa Mei he Folofolá: 'Oku
Fakatomala 'a 'Alamā ko e Sī'i

K23 Peesi Valivalí: Na'e Fakatomala 'a 'Alamā
pea Muimui kia Sīsū

Kumi e Liahona 'oku fufuu'i 'i lotó!

'I HE TAKAFI 'O E KAUME'A
Tā fakatātā 'a Rebecca Sorge Jensen

